

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ANABİLİM DALI

***TERTİB-İ CEDİD-KAVÂ'İD-İ OSMÂNİYYE* ÖRNEĞİNE GÖRE
19. YÜZYIL OSMANLI TÜRKÇESİNDE KULLANILAN
ARAPÇA KÖKENLİ MASDARLAR VE ANLAM DEĞİŞMELERİ**

Yüksek Lisans Tezi

SÜMEYYE YILMAZ

TEMMUZ 2022

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TERTİB-İ CEDİD-KAVÂ'İD-İ OSMÂNİYYE ÖRNEĞİNE GÖRE
19. YÜZYIL OSMANLI TÜRKÇESİNDE KULLANILAN
ARAPÇA KÖKENLİ MASDARLAR VE ANLAM DEĞİŞMELERİ

Yüksek Lisans Tezi

SÜMEYYE YILMAZ

DANIŞMAN

PROF. DR. AHMET ŞEFİK ŞENLİK

TEMMUZ 2022

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

Sümeyye Yılmaz

Danışmanlığını yaptığım işbu tezin tamamen öğrencinin çalışması olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığını taahhüt ederim.

Prof. Dr. Ahmet Şefik Şenlik

İMZA SAYFASI

Sümeyye Yılmaz tarafından hazırlanan ‘*Tertîb-i Cedîd-Kavâ'id-i Osmâniyye* Örneğine Göre 19. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Kullanılan Arapça Kökenli Masdarlar Ve Anlam Değişmeleri’ başlıklı bu yüksek lisans tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

[Prof. Dr. Ahmet Şefik Şenlik]

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

[Dr. Öğr. Ü. Abidin Karasu]

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

[Doç. Dr. Nuri Sağlam]

Kurumu: İstanbul Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 27/ 07/ 2022

ÖNSÖZ

Bu çalışmada Arapça kelimelerle oluşturulmuş Türkçe masdarların anlamsal incelemesine yer verilmiştir. Bu şekilde Türkçede meydana gelen yeni manalar ve değişimler ortaya konulup bu etkileşimin boyutları sunulmuştur.

Çalışmanın ilk bölümünde Ahmet Cevdet Paşa'nın hayatı, eserleri ve dilsel yönü üzerinde durulmuştur. İkinci bölümünde ise kısaca alıntılama/borrowing ve Arapça-Türkçe arasındaki kelime alıntılması anlatılmıştır. Ardından inceleme kısmı gelmiştir.

Bu çalışma hazırlanırken, kıymetli bilgileriyle bana yardımcı olan danışman hocam Prof. Dr. Ahmet Şefik Şenlik'e; bütün hayatım boyunca desteklerini benden esirgemeyen annem Rukiye İnce ve babam Vahdettin İnce'ye; bana her zaman güvenip yanımda olan eşim Mehmet Emin Yılmaz'a teşekkür ederim.

Attığım her adımda ve aldığım her kararda izinde olduğum ve bana her daim yol gösteren, yakın zamanda aramızdan ayrılan, (Trakya Üniversitesi Temel İslam Bilimleri/Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı) Araştırma Görevlisi, canım ağabeyim, Dr. Muhammed Yasir İnce'ye Allah'tan rahmet diliyorum. Her şey için teşekkür ederim.

ÖZET

***TERTÎB-İ CEDÎD-KAVÂ'İD-İ OSMÂNİYYE* ÖRNEĞİNE GÖRE 19. YÜZYIL OSMANLI TÜRKÇESİNDE KULLANILAN ARAPÇA KÖKENLİ MASDARLAR VE ANLAM DEĞİŞMELERİ**

Yılmaz, Sümeyye

Yüksek Lisan Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ahmet Şefik Şenlik

Temmuz, 2022.

Bu çalışma, Türkçenin yaklaşık bin yıldan beri münasebette bulunduğu Arapçanın Osmanlı-Türk yazı dili üzerindeki leksikal etkisinden bir kesit göstermek maksadıyla hazırlanmıştır. Bilindiği gibi Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra ortak bir İslam medeniyetinin içerisinde yer almışlardır; dilleri de bu medeniyetin iki önemli ve kadim dili olan Arapça ve Farsçadan birçok bakımlardan etkilenmiştir. Arapça etkisi sadece Oğuz grubunda değil, Müslümanlığı kabul etmiş olan bütün Türk topluluklarının dilinde az ya da çok kendisini göstermektedir. Bu etki iki farklı kaynak üzerinden gerçekleşmiş olmalıdır; birisi bizatihi doğrudan Arapça üzerinden, diğeri Farsça vasıtasıyla. İkinci yol muhtemelen daha fazla kullanılmıştır. Tarihi ve coğrafi bakımdan en yoğun şekilde Arapça tesirinde kalmış değişke, Osmanlı yazı dilidir.

Çalışmamızda Osmanlı yazı dilinin son devresinde, dilde sadeleştirme gayretlerinin henüz başlamadığı bir dönemde, çok yönlü düşünürlüğü içerisine dilciliği de sığdıran Ahmet Cevdet Paşa tarafından kaleme alınmış *Tertîb-i Cedîd - Kavâ'id-i Osmâniyye*¹ adlı eserden yola çıkarak Arapça masdarların (sülasi mücerredler, mezid(ün fih)ler, mimli masdarlar, ca'li masdarlar) anlam cepheleri itibarıyla Türkçede kullanılışları

¹Ahmet Cevdet Paşa, *Tertîb-i Cedîd-Kavâ'id-i Osmâniyye* (Dârü'l-hilâfetü'l-aliyye, 1899).

ve işleyişleri ele alınmıştır. İncelemede asıl sorgulanan, Arapçadan alınan bu masdarların gerçekte ne kadar Arapça kaldığıdır. Söz konusu masdarların anlam sahaları ne ölçüde bire bir taklit edilmiştir? Böyle bir taklit mümkün müdür? Türk dil hissiyatı ve muhayyilesi bu kelimelere yeni bir anlam çehresi kazandırmış mıdır? Ne tür anlam daralmaları/genişlemeleri söz konusudur? Anlam değişimlerinde etken dil Türkçe midir? Yoksa Farsçanın bunda bir katkısı var mıdır? Kısacası, Arapça kökenli bu kelimeler Türk yazı dilinde nasıl özümsemiş, nasıl içselleştirilmiştir? İncelememiz bu tür sorulara cevap aramak üzere oluşturulmuştur. Bu yapılırken dönemin güvenilir Türkçe, Arapça, Farsça sözlüklerinden istifade edilmiştir.

Cevdet Paşa'nın söz konusu eserinin yeniden transkribe edilmesi de çalışmanın kapsamı dâhilindedir.

Anahtar Kelimeler: Tertîb-i Cedîd, Kavâ'id-i Osmâniyye, Alıntılama, Masdar, Osmanlı Türkçesi

ABSTRACT

ACCORDING TO THE EXAMPLE OF *TERTÎB-İ CEDÎD-KAVÂ'İD-İ OSMÂNİYYE* THE ARABIC INFINITIVES AND THEIR MEANING CHANGES IN OTTOMAN TURKISH AT 19th CENTURY

Yılmaz, Sümeyye

Master's Thesis, Department of Turkish Languages and Literature

Advisor: Prof. Dr. Ahmet Şefik Şenlik

July, 2022.

In this study, it has preperad to show a section of the lexical effect the Arabic language which Turkish has been related for about a thousand years on the Ottoman-Turkish written language. As it is known, after the Turks accepted Islam, they took part in a common Islamic civilization; their languages were also influenced in many ways from Arabic and Persian, the two important and ancient languages of this civilization. The Arabic influence manifests itself not only in the Oghuz group, but also in the language of all Turkish communities that have converted to Islam, in less or more way. This influence must have come from two different sources: one directly through Arabic itself, the other through Persian. The second way is probably more used. Historically and geographically, the most intense Arabic-influenced variable is the Ottoman written language.

In our study, in the last period of the Ottoman written language, at a time when the efforts to simplify the language had not yet begun; based on the work called *Tertîb-i Cedîd - Kavâ'id-i Osmâniyye*, written by Ahmet Cevdet Pasha, who also included linguistics in his versatile thinking; Turkish usage and functioning of Arabic infinitives in terms of their meanings are discussed. The main question in the study is how long these infinitives taken from Arabic actually remain in Arabic. To what extent are the semantic fields of the infinitives mentioned exactly imitated? Did the

feeling and imagination of the Turkish language give these words a new meaning? What kind of semantic contractions/expansions are there? Is the active language Turkish, in the semantic changes? Or does Persian contribute to these changes? In short, how were these words of Arabic origin assimilated and internalized in the Turkish written language? Our review was created to find out answers to such questions. While doing this, reliable Turkish, Arabic and Persian dictionaries of the period were used.

The re-transcription of Cevdet Pasha's work is also within the scope of the study.

Key Words: Tertîb-i Cedîd, Kavâ'id-i Osmâniyye, Borrowing, Infinitive, Ottoman Turkish

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT.....	IV
GİRİŞ	1
AMAÇ VE YÖNTEM.....	4
KAPSAM VE SINIRLILIK	5
KISALTMALAR	5
BÖLÜM 1: AHMET CEVDET PAŞA’NIN HAYATI, ESERLERİ VE DİLSEL YÖNÜ	7
1. Ahmet Cevdet Paşa’nın Eserleri.....	9
1.1. Tertîb-i Cedîd-Kavâ'id-i Osmâniyye.....	10
1.2. Kavâ'id-i 'Osmâniyye.....	12
BÖLÜM 2: ALINTI KELİMELER VE ARAPÇA-TÜRKÇE ARASINDAKİ DİLSEL MÜNASEBET	13
BÖLÜM 3: METİNDE BULUNAN ARAPÇA KELİMELERLE OLUŞTURULMUŞ TÜRKÇE MASDARLARIN İNCELEMESİ	16
1. Masdar	18
1.1. Mücerred Sülâsî Masdarlar	20
1.1.1. Fa'l فَعْلٌ Vezniyle Oluşan Masdarlar.....	20
1.1.2. Fi'l فِعْلٌ Vezniyle Oluşan Masdarlar	30
1.1.3. Fu'l فُعْلٌ Vezniyle Oluşan Masdarlar	30
1.1.4. Fa'al فَعْلٌ Vezniyle Oluşan Masdarlar	32
1.1.5. Fa'let فَعَلْتُ Vezniyle Oluşan Masdarlar	34
1.1.6. Fi'let فِعَلْتُ Vezniyle Oluşan Masdarlar	35
1.1.7. Fu'let فُعَلْتُ Vezniyle Oluşan Masdarlar	35
1.1.8. Fu'ül فُعُولٌ Vezniyle Oluşan Masdarlar	35
1.1.9. Fe'al فَعَالٌ Vezniyle Oluşan Masdarlar	37
1.1.10. Fi'al فِعَالٌ Vezniyle Oluşan Masdarlar.....	38
1.1.11. Fe'âlet فَعَالْتُ Vezniyle Oluşan Masdarlar	41
1.1.12. Fi'âlet فِعَالْتُ Vezniyle Oluşan Masdarlar	43
1.1.13. Tef'al تَفَعَالٌ Vezniyle Oluşan Masdarlar	44
1.1.14. Fa'ül فَعُولٌ Vezniyle Oluşan Masdarlar	45
1.2. Mezîd Masdarlar	46

1.2.1. İf'āl افعال Babı ile Oluşan Masdarlar	46
1.2.2. Tef'īl تفعیل Babı ile Oluşan Masdarlar	55
1.2.3. Tefā'ul تفعّل Babı ile Oluşan Masdarlar	67
1.2.4. Tefā'ul تفاعل Babı ile Oluşan Masdarlar	71
1.2.5. Mufā'alet مفاعلت Babı ile Oluşan Masdarlar.....	72
1.2.6. İfti'āl افتعال Babı ile Oluşan Masdarlar	75
1.2.7. İstif'āl استفعال Babı ile Oluşan Masdarlar	77
1.3. Mîm'li Masdarlar	79
1.4. Câlî Masdarlar.....	79
SONUÇ	86
METİN	88
KAYNAKÇA	171

GİRİŞ

Tarihî süreç içerisinde Türklerin birçok milletle ilişkisi olmuş, dilleri az ya da çok bu milletlerin dillerinden etkilenmiştir. Aslında dil etkileşimi çoğu zaman karşılıklıdır. Fakat bu çalışmada tek yönlü bir dil etkisi üzerinde durulacaktır. O da Arapçanın Osmanlı-Türk yazı dili üzerine etkisidir.

Genel Türk tarihi içerisinde münasebette bulunulan milletlerin en önemlilerinden birisi hiç şüphesiz Araplardır. Türkler 10. asırda büyük gruplar halinde İslamiyet’i kabul etmiş, bu dinin ümmet merkezli toplum anlayışı sebebiyle Araplar ve diğer Müslüman milletlerle İslam medeniyeti içerisinde kaynaşmışlardır. Bu kaynaşmanın tabii sonucu olarak Türkçe ile bu milletlere ait diller arasında etkileşimler meydana gelmiştir. Türklerin İslam medeniyeti içerisinde birinci sıradan muhatap oldukları dil aslında Farsçadır. Zira Türkler uzun yıllar (hatta Müslümanlıktan önce Soğdca ile) İran coğrafyasında İranî topluluklarla birlikte yaşamışlardır. Arapça ile olan münasebetlerde Farsça çok mühim bir rol oynamıştır. Türklerden evvel Müslüman olan Farslar zaten Arapçadan bir hayli kelime almış ve kullanmaktaydılar. Bu yüzden Farsça, Türkçede kullanılmakta olan birçok Arapça kelime için vasıta dil vazifesi görmüştür. Ama elbette Türkçenin Arapçadan doğrudan alıp kullandığı kelimeler de vardır. Zira dinin asli kaynakları bu dille yazılmış/söylenmiştir. Arapça ayrıca ilahi ve kutsal bir dil olarak görülmüştür. Arapçanın Osmanlı dönemi dâhil olmak üzere Selçuklulardan beri ilim dili olarak kullanılmış olması da etkinin ileri boyutlara ulaşmış bulunmasında önemli bir etkidir.

Farsça Türkçeyi leksikal, sentaktik ve fonolojik (mesela Özbekçe) bakımlardan tesir altına alabilmişken Türkçenin Arapçadan etkilenmesi daha ziyade leksikal alanla sınırlı kalmıştır. Bunda Sami dilleri ailesine mensup olan Arapçanın yapısal bakımdan Türkçeden çok farklı olmasının da rolü vardır. Türkçe eklemeli ve sentetik bir dil iken Arapça çekimli bir dildir.

Çalışmamızda 19. yüzyıl Osmanlı Türkçesinde kullanılan Arapça kökenli masdarlarda görülen semantik değişimler incelenecektir. Söz konusu masdarlar “alıntılama” (*borrowing*) kavramı çerçevesinde düşünülmüş ve ele alınmıştır. Bu tür etkileşimler neredeyse bütün dillerde mevcuttur.

İncelemeyi hazırlarken dil malzemesini Ahmet Cevdet Paşa'nın *Tertîb-i Cedîd - Kavâ'id-i Osmâniyye* adlı eserinden derledik. Çalışma kapsamında önce bu eserdeki Arapça kökenli masdarlar tespit edilecek ve Arapçanın morfolojisine göre sınıflandırılacaktır. Daha sonra bu masdarlar güvenilir sözlükler yardımıyla semantik açıdan ayrıntılı bir incelemeye tabi tutulacaktır. Bu surette semantik değişmelerin boyutları göz önüne konmaya çalışılacaktır.

Çalışma üç bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde Ahmet Cevdet Paşa'nın kısaca hayatı, eserleri ve dilsel yönü üzerinde durulmuştur. Ardından alıntı kelimeler ve alıntılama konusuna yer verilmiştir. Bunun yanında Arapça ve Türkçe arasındaki dilsel ilişkiler incelenmiştir. Sonrasında metinde geçen masdarların manalarına yer verilen "İnceleme" bölümü gelmektedir.

İnceleme kısmında öncelikle dilbilgisi kitaplarından yola çıkılarak *masdar* kelimesi üzerinde durulmuştur. Ardından belli başlı özellikleri sıralanmıştır. "Mücerred Sülâsî Masdarlar", "Mezîd Masdarlar", "Mîmli Masdarlar" ve en son da "Calî Masdarlar" başlıklarına yer verilmiştir. Bu başlıklar altında incelenen her masdar "Anlam Değişmesine Uğramamış Masdarlar", "Arapçada Tâli Anlamın Türkçede Asli Anlam Olarak Kullanıldığı Masdarlar", "Arapçadaki Anlamın Yanında Türkçede Yeni Bir Anlamla Kullanılan Masdarlar" ve "Morfolojik Olarak Değişime Uğramış Masdarlar" başlıklarında tasnif edilmiştir. Herhangi bir anlam değişikliğine uğramış masdarlar incelenirken Farsçada mı yoksa Türkçede mi meydana geldiğini ifade etmek adına ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Nihayet "Sonuç" kısmında genel kanaatlerimizi ifade etme imkânı bulacağız. Metnin tarafımızdan transkribe edilmiş şekli de çalışmaya eklenecektir.

Literatür Değerlendirmesi:

Bu bölümde Arapça ve Türkçe arasında meydana gelen kelime alışverişiyle ilgili bazı çalışmalara yer verilmiştir. Son dönemlerde bu tür semantik çalışmaların arttığı gözlemlenmiştir. Bunun yanında fonolojik çalışmalarında olduğu görülmektedir. Özellikle makale ve tez formunda hazırlanmış bu çalışmaların ortak özellikleri Arapça'dan Türkçeye geçen kelimelerdir.

“Türkçe-Arapça Arasındaki Dil İlişkileri”, Ali Akar (2010)

Bu çalışmada öncelikle dilin kültürlerde meydana gelen değişimlereki rolü irdelenmiştir. Sonrasında tarihi süreç içerisinde Türkler ve Arapların etkileşim halinde oldukları ifade edilmiştir. Bu etkileşim neticesinde de ortaya çıkan kelime alışverişinin karşılıklı olduğu belirtilmiş ve bunlara örnekler verilmiştir.

“Konuşma Dili Açısından Arapça ve Farsça Alıntı Kelimelerin Bugünkü Durumu”, İlhan Erdem (2013)

İncelenen bu makalede Türkçeye dâhil olmuş Arapça ve Farsça kelimelerin konuşma dilindeki kullanımlarında birtakım ses olaylarının meydana geldiği belirtmiştir. Buna sebep olarak da bu kelimelerin Türkçeye adapte olması gösterilmiştir. Fakat kelimelerde meydana gelen bu ses olayları neticesinde karışıklıkların oluşabileceği belirtilmiştir.

“Türkçe Arapça İlişkileri Bağlamında Anlam Aktarması Yoluyla Oluşmuş Bitki Adları”, Ali Kemal Şaş (2020)

Öncelikle anlam aktarması konusu irdelenmiştir. Ardından Türk-Arap ilişkileri kısaca açıklanmıştır. Nihayetinde anlam aktarması neticesinde Türkçeye geçen Arapça bitki adları sıralanmıştır.

“Türkiye Türkçesindeki Arapça Alıntı Kelimelerde Ünlü Uyumsuzlukları”, Hilal Oytun Altun (2012)

Bu çalışma Arapça ve Türkçe arasındaki dilsel etkileşimin fonolojik kısmı ile ilgilidir. Kısaca Arapça kelimelerin Türkçeye geçerken ünlü uyumuna uygun hale gelip gelmedikleri üzerinedir. Bu kelimelerin çoğunda ünlü uyumunun olmadığı ifade edilmiştir. Bu uyumsuzluğa sebep olacak fikirler öne sürülmüştür..

Bu çalışmaların yanı sıra Arapça-Türkçe arasındaki dilsel ilişkileri anlamsal açıdan incelemiş olan çeşitli tezlere de rastlanmıştır. İlknur Küçük “Lisânu’l-‘Arab’dan (8.yy./14.yy.) Günümüze Arapça Kelimelerde Anlam Değişikliği” ; Yaşar Avcı “Arapça Kökenli Osmanlıca Sözcükler” ; Zehra Sağ “Farsça Üzerinden Türkçeye Alıntılanmış Arapça Menşeli Kelimeler” ; Mariamme Al Sayady “Arapçadan Türkçeye Anlam Farklılaşmasına Uğrayarak Geçen Kelimelerin Arapçayı Öğrenme

Sürecindeki Türk Öğrencilerine Etkisi” ve Sarah Dhari Al-Nejadi “Türkçe Sözlük’te (TDK) Yer Alan Arapça Kelimeler Üzerine Bir Anlam Bilimi İncelemesi” adlı çalışmalar bu konu ile ilgili hazırlanmış yüksek lisans tezleridir. Sawsan Abu Hannoud tarafından hazırlanan “Türkçe Sözlük’te “Ar.” (Arapça) Olarak Etiketlenen Madde Başlı Kelimelerdeki Anlam Değişimleri” adlı doktora çalışması da bu alanda karşımıza çıkan çalışmalardandır.

AMAÇ VE YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı Osmanlı-Türk yazı dilinde kullanılan Arapça kelimelerin ne derece Arapça etkisiyle oluştuğunu ortaya koymak ve dönem münevverlerinin Arapça kelimeler karşısındaki tutumlarını kaynak eserimiz doğrultusunda sunmaktır. Çalışmanın amaçlarından biri de Türkçede mevcut olan Arapça kelimelerin aslında bilinçli bir istifade etme olup olmadığı hususunda bir yorum yapmaktır. Bunun yanında dilin yapısını bozup yapay yollarla dile dâhil edilmeye çalışılan kelimeleri meşrulaştırmak değildir.

Çalışma hazırlanırken öncelikle metin tarafımızca transkripsiyon alfabesine aktarılmıştır. Ardından Arapça kelimelerle oluşturulmuş masdarlar tespit edilip sınıflandırılmıştır. Bu işlemten sonra da kelimelerin anlamları çalışmanın ilerleyen kısımlarında belirtilen sözlükler yardımıyla verilmiştir. Bu şekilde meydana gelen dilsel farklılıklar ortaya konulmaya çalışılmıştır. İnceleme kısmında özellikle şu sorulara cevaplar aranmıştır:

- 1- İncelenen masdarlar Arapça ve Türkçede aynı anlamlarda mı kullanılmıştır?
- 2- Bu masdarlar Türkçede farklı anlamla mı kullanılmıştır? Türkçede oluşan bu farklılık Farsça etkisinden mi meydana gelmiştir?
- 3- Ya da Türkçe kendi bünyesinde mi bu farklılıkları oluşturmuştur?

Bu sorulara bulunan cevaplar sonucunda tez yorumlanmıştır.

KAPSAM VE SINIRLILIK

İncelenen masdarlar yalnızca *Tertîb-i Cedîd-Kavâ'id-i Osmâniyye* eserinden yola çıkılarak elde edilmiştir. Tespit edilen bu masdarların Arapça anlamları için *Kâmûsu'l- Muhît Tercümesi* kullanılmıştır. Türkçe anlamlar için *A Turkish and English Lexicon*, *Kâmûs-ı Türkî* ve *Kâmûs-ı Osmânî* sözlüklerine başvurulmuştur. Farsça anlamlar içinse *A Comprehensive Persian-English Dictionary* sözlüğünden faydalanılmıştır. Redhouse'un *A Turkish and English Lexicon* adlı sözlüğü incelenirken yazar tarafından Türkçede olduğu ifade edilmiş anlam değişimleri tespit edilmiştir. Çalışmanın tasnifi oluşturulurken özellikle bu noktalar dikkate alınmıştır.

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
Ar.	: Arapça
a.y.	: aynı
gr.	: gramer
Haz.	: Hazırlayan
KM	: Kâmûsu'l Muhit
KO	: Kâmûs-ı Osmânî
KT	: Kâmûs-ı Türkî
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
RH	: Redhouse
S	: Steingass
S.	: Sayı
s.	: sayfa
Sf.	: Sıfat
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
Tr.	: Türkçe
vb.	: ve benzeri

vs.	: vesaire
yrd. fiil	: yardımcı fiil
yy.	: yüzyıl

BÖLÜM 1: AHMET CEVDET PAŞA’NIN HAYATI, ESERLERİ VE DİLSEL YÖNÜ

Ahmet Cevdet Paşa, 1822 tarihinde Lofça’da dünyaya gelmiştir. Eğitiminin çoğunu İstanbul’da almış olan Paşa, Fatih Camii’nde verilen belli derslere girmiş olup aynı zamanda medreseye de devam etmiştir.²

1843 senesinden sonra birçok imtihanda başarı gösterip Sahn-ı Semân medreselerinden Taşkurşunlu’ya gitmiştir. Sonrasında İstanbul’da müderrislik görevine gelmiştir. Bu vakitlerde Molla Murat tekkesine giden Cevdet Paşa, Farsçayı öğrenmiş ve devlet adamlarıyla tanışma fırsatı bulmuştur. Siyasi hayatının birçok yerinde olan Reşit Paşa’ya da bu sayede tavsiye edilmiştir. Bu olay sonrasında da kendisine devlet ile ilgili görevler verilmiştir.³

1850’de ilk resmi görevlerine atanmıştır. Bunlar Meclis-i Maârif Azâlığı ve Dâru’l-Muallimin Müdürlüğü’dür. 1861 senesinde İstanbul pâyesi ve Meclis-i Vâlâ’ya üye olmuştur. 1865’te Kozan ıslahatı olayında görevlendirilmiştir. Buradaki zaferine rağmen kurmuş olduğu önemli dostluklardan Fuat Paşa ve Ali Paşa ile arası açılmıştır. Sonrasında Halep valisi olmuştur ve ardından kendisine vezirlik rütbesi verilmiştir. Bu şekilde “Paşa” unvanını almıştır.⁴

1873’te Maârif-i Umûmiyye Nâzırlığı görevine getirilmiştir. Bu görevinde eğitimle ilgili konularla ilgilenmiştir. Önemli dil ve eğitim eserlerini bu vakitlerde neşretmiştir. Ölümüne kadar hep devlet vazifelerini sürdürmüştür.⁵ 1895 tarihinde Bebek’te vefat etmiştir.⁶

Hayatını bu şekilde özetleyebileceğimiz Ahmet Cevdet Paşa görüldüğü üzere hep eğitim ve devlet işleriyle ilgilenmiştir. Yetiştigi dönemin bütün özelliklerini bünyesinde barındıran Paşa, önemli birçok araştırmanın konusu olmuştur. Çünkü yenilikçi bir devlet ve bilim adamı, tarihçi, hukukçu, dilci ve sosyolog olarak

² Ahmet Hamdi Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), s. 166.

³ a.g.e., s. 167.

⁴ a.g.e., s. 168.

⁵ a.g.e., s. 170.

⁶ a.g.e., s. 177.

bilinmektedir⁷ ve böylelikle bu alanlara da dâhil olması hasebiyle ilgililer tarafından eserleri sürekli incelenmiştir.

Cevdet Paşa, dönem düşünürlerinden belli başlı hususlarda ayrılmaktadır. Reşit Paşa devrinin medrese mantığıyla birlikte Tanzimat'ın batıcı yönünü barındıran yazar, bu özelliklerini eserlerinde de yansıtmaktadır. Dönemin diğer müelliflerinde de olduğu gibi batıya dönük bir tarafı vardır. Fakat bunun yanında yeniliklerin mevcut olan dini vs. gibi özellikleri bozmadan alınması gerektiğini de düşünmektedir. Bu şekilde geçmişin korunmasına önem vermektedir.⁸

Cevdet Paşa, Doğu ve Batının birçok özelliğine sahip bir kişi olmuştur.⁹ Medeniyetçiliği kendisine amaç edinmiş olup Osmanlıcılığı ise temel almıştır.¹⁰ Çok çalışkan olmasıyla bilinen Paşa için en önemli husus verilen işi hakkıyla yerine getirmek olmuştur. Görevlerini ciddiye alıp özenle yerine getiren Paşa, döneminde Adliye, Maârif, Ticaret gibi bakanlıkların gelişmesine vesile olmuştur. Örneğin “*Mecelle*” eserinde yeni birçok kanun mevcuttur.¹¹ Bu gibi önemli katkılarıyla Paşa'nın adından hep övgüyle bahsedildiği gözlemlenmiştir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi Batı ve Doğu kültürüne sahip olan Cevdet Paşa, bu özelliğiyle eserlerini meydana getirmiştir. Eserlerinde doğuya ait olan nazım türlerini medeniyetçiliğin vermiş olduğu özellik olan *sadelikle* görmek mümkündür.¹² Konuşma dilini yazı diline dâhil ettiği görülmektedir.¹³ Bu hususta “*Kısâsu'l-Enbiyâ*” adlı eseri öne çıkmaktadır. Türk nesrinin bütün özelliklerini ihtiva eden bu eser sadeliğiyle bilinmektedir. Paşa bu gibi hususlardan ötürü dönemin diğer müellifleri tarafından eleştirilmiştir.¹⁴

⁷ Nevzat Özkan, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Dil Bilgisi (Kavâ'id) Kitapları* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020), s. 18.

⁸ Ahmet Hamdi Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), s. 171.

⁹ Nevzat Özkan, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Dil Bilgisi (Kavâ'id) Kitapları* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020), s. 16.

¹⁰ a.g.e., s. 17.

¹¹ Ahmet Hamdi Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), s. 172.

¹² a.g.e., s. 181.

¹³ a.g.e., s. 182.

¹⁴ a.g.e., s. 183.

Cevdet Paşa, medrese eğitimleri ile Arapça ve bulunduğu tarikatlarda da Farsçayı öğrenmiştir. Bu dillerde okuyup yazabildiği bilinen bir husustur. Bununla birlikte Fransızca ve Bulgarcaya da vakıftır.¹⁵ Arapçaya olan ilgisi ise diğer dillerden daha fazla olmuştur.¹⁶

Cevdet Paşa'nın hayatı ve eserleri incelenince ortaya çok azimli, işini hakkıyla yerine getiren ve toplumu için elinden geleni yapan bir kişiliğe sahip olduğu görülmektedir. Öyle ki toplumda mevcut olan bir noksanlık veya zayıf noktayı kendisine görev tayin etmiş ve bu durumun üstüne gidip çözmeye çalışmıştır.¹⁷ Bu özelliğini birçok alanda ortaya koymuş olduğu eserlerinden anlamak mümkündür.

1. Ahmet Cevdet Paşa'nın Eserleri

Bu kısımda çalışmanın kapsamı açısından yalnızca belli eserlere yer verilmiş olup özellikleri belirtilmiştir. Cevdet Paşa'nın eserlerine bakıldığı vakit çok yönlü bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılabacaktır. Toplumu ilgilendiren her hususu kendisine görev bilmiş ve bir şekilde katkı sağlamaya çalışmıştır. Bu sebepten ötürü dönemin önemli düşünürlerindendir.

Şairliğiyle bilinmemekle birlikte II. Abdülhamit'in isteği üzerine bir “*Divançe*” kaleme almıştır. Aynı şekilde bir rica doğrultusunda Farsçadan tercüme etmiş olduğu “*Divân-ı Sâib Şerhinin Tercümesinin Tetimmesi*” adlı eseri bulunmaktadır. Bu eser sayesinde Farsçaya ne kadar hâkim olduğu görülmektedir.¹⁸

Türkçenin ilim dili olması için çabalamış olan Cevdet Paşa'nın eğitimcilik alanında hazırlamış olduğu birçok eseri mevcuttur. Maârif Nâzırlığı yapmış olması da bu alana yönelmesine sebep olmuştur. Dilbilgisiyle ilgili olan “*Kavâid-i Türkiyye*”, mantık konusunu işlediği “*Mi'yâr-ı Sedâd*”, münazara tekniğiyle ilgili bilgiler

¹⁵ Nevzat Özkan, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Dil Bilgisi (Kavâ'id) Kitapları* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020), s.14.

¹⁶ Ahmet Hamdi Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), s. 182.

¹⁷ Nevzat Özkan, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Dil Bilgisi (Kavâ'id) Kitapları* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020), s.16.

¹⁸ a.g.e., s.19.

verdiği “*Âdâb-ı Sedâd*” ve hukuk bölümünde okutulması adına kaleme aldığı “*Belâgat-ı Osmâniyye*” adlı eserleri bu alanda yazdığı eserlerden bazılarıdır.¹⁹

Ders kitabı niteliğinde birçok eserine rastlamak da mümkündür. Her düzeydeki öğrencilere ayrı eserler hazırladığı görülmektedir. “*Kavâ'id-i Türkiyye*” sıbyan, “*Medhal-i Kavâ'id*” rüşdiyye öğrencilerine yönelik eserleridir. Bunun yanından “*Kavâ'id-i Osmâniyye*”, “*Tertîb-i Cedîd- Kavâ'id-i Osmâniyye*” ve “*Belâgat-ı Osmâniyye*” adlı eserleri de bu alanda karşımıza çıkmaktadır.²⁰

Topluma faydalı olacağını düşündüğü neredeyse her alanda bir eser kaleme alan Cevdet Paşa, özellikle “*Târih-i Cevdet*” olmak üzere tarihi eserleriyle de bilinmektedir. Bu eser Cevdet Paşa’nın da üye olduğu Encümen-i Dâniş’in almış olduğu karar doğrultusunda yazılmıştır. Bu eserinde incelediği tarihi belgeler ve bilgiler neticesinde Küçükkaynarca Antlaşması ile Yeniçeriliğin kaldırılmasına kadar olan tarihi sürece yer vermiştir.²¹ “*Tezâkir-i Cevdet*” , “*Ma'rûzat*” ve “*Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*” adlı eserleri tarihi eserleri arasındadır.²²

Cevdet Paşa hukuk alanında da eserler vermiştir. “*Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*” bu alanda vermiş olduğu eserlerden biridir. Hanefî mezhebine göre hazırlanmış fıkhi bir medeni kanun olan bu eser Cevdet Paşa’nın başkanlığında oluşturulmuştur.²³

1.1. *Tertîb-i Cedîd-Kavâ'id-i Osmâniyye*

Çalışmamızın metni olan “*Tertîb-i Cedîd-Kavâ'id-i Osmâniyye*”, 1885 tarihinde müellifimiz tarafından kaleme alınmıştır. Eser bu ilk baskısından sonra düzenlemelerle birlikte neredeyse 30 tane daha baskıya sahiptir.²⁴ Bu eser, müellifin önceki dilbilgisi eserleri “*Kavâ'id-i Osmâniyye*” ve “*Medhal-i Kavâ'id*”de mevcut olan eksikliklerin giderilmesi için tekrar yazılmıştır. Bu nedenle bu iki eserin

¹⁹ a.g.e., s. 20-21.

²⁰ a.y.

²¹ a.g.e., s. 30.

²² a.g.e., s. 30-31.

²³ a.g.e., s. 26.

²⁴ Nevzat Özkan, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Dil Bilgisi (Kavâ'id) Kitapları* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020), s. 62.

özelliklerini görmek mümkündür.²⁵ Fakat eserde bahsedilen bu iki kitapta bulunmayan bazı dilsel terimlerin de kullanıldığı gözlemlenmiştir. “*Cevher: kelime kökü*” ve “*şirket: işteşlik*” terimleri örnek olarak gösterilebilir.²⁶ Esra Karabacak tarafından neşredilmiş ilk baskısı dışında 7 farklı baskının da mevcut olduğu anlaşılmaktadır.²⁷

Eser *Mukaddime* bölümü ile başlayıp 8 babla devam etmektedir. Her babda ayrı bir dilbilgisi konusuna yer verilmiştir.²⁸ Müellif bu eseri yazma amacı olarak “*Medhal-i Kavâ'id*” adlı eserin öğrencilere ağır geldiğini ve bu sebepten daha anlaşılır şekilde olan bu eseri kaleme aldığını göstermiştir.²⁹

Eserde öncelikle “Osmanlı lisanı”nın özellikleri ve harf sistemi sıralanmıştır. Sonrasında sarf ve nahiv konuları üzerinde durulmuş ardından bablar gelmiştir. Özellikle her dilsel terimin açıklaması yani teorik bilgisine de yer verildiği gözlemlenmiştir. Yazarın okuyucuya göre bir üslup seçtiği aşikârdır.

Birinci bab; isim üzerinedir. Diğer bablarda da görüleceği gibi her bab kendi içinde “fasl” olarak adlandırılan altbaşlıklara sahiptir. İkinci bab; sıfattır. Ardından sırasıyla “Terkîb”, “Zamîr”, “Fî'l”, “Edevât”, “Kelâm ve Cümle” ve “Arapça” üzerine olan bablara yer verilmiştir. Ve son olarak da “Zeyl-i Kitâb” bölümü gelmiştir.

Eserin sunulmuş olduğu sistem Arap gramerciliğini hatırlatmaktadır. Örneğin fiil kısmı anlatılırken *sülâsi*, *rubâi* ve *humâsi* şeklinde Arap gramerciliğinde yer alan terimlerin kullanıldığı gözlemlenmiştir. Bunun yanında Osmanlı Devleti'nin eğitim alanında kullanmış olduğu manzum sözlüklerin bazı özelliklerinin de metinde yer aldığı görülmektedir. Verilen örneklerin Arapça, Farsça ve Türkçe olması ve dil konuları anlatılırken bu üç dilde mevcut olan kuralların bir arada verilmesi bu hususla ilgilidir. Manzum sözlüklerde de bu dillerden ikisi ya da üçünde bulunan kelimelerin nazım biçiminde verildikleri bilinmektedir.

²⁵ a.g.e., s. 61.

²⁶ a.g.e., s. 64.

²⁷ a.g.e., s. 62.

²⁸ a.y.

²⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Tertîb-i Cedîd-Kavâ'id-i Osmâniyye*, (Dârü'l-hilâfetü'l-aliyye, 1899), s. 2.

Eserin okunması süresince özellikle Türkçe örnekler olmak üzere bazı kelimelerde Esra Karabacak'ın eserine başvurulmuştur.³⁰

1.2. *Kavâ'id-i Osmâniyye*

Tertîb-i Cedîd-Kavâ'id-i Osmâniyye, *Kavâ'id-i 'Osmâniyye*'nin Cevdet Paşa tarafından yapılan bazı düzenlemeler neticesinde hazırlanmış olduğu eserdir. Bu yüzden bu eserle ilgili bilgi vermek faydalı olacaktır.

Kavâ'id-i 'Osmâniyye 1851 tarihinde Encümen-i Dâniş topluluğu tarafından yayımlanmış olan ilk eserdir.³¹ Eğitim alanında birçok çalışmaya sahip olan Cevdet Paşa, bu eseri Türkçe öğretilirken ders kitabı olarak kullanılması amacıyla kaleme almıştır.³² Bu eser Ahmet Cevdet Paşa ve Mehmet Fuat Paşa'nın Bursa'da geçirmiş oldukları vakitlerde birbirleriyle sürekli fikir istişaresinde bulunarak ortak eser biçiminde Encümen-i Dâniş'e sundukları eserdir.³³ Eser bu kurumun almış olduğu karar doğrultusunda yaklaşık 50 yıl boyunca Türk dili öğretiminde ders kitabı olarak kullanılmıştır. Eserin Almanca (*Grammatik der Osmanischen Sprache*) ve Arapçaya (*Kitâbü'l-Mir'ati's-Seniyye fi'l-Kavâ'id-i'l-Osmâniyye*) tercüme edildiği görülmektedir.³⁴

Nevzat Özkan'ın hazırlanmış olduğu "*Ahmet Cevdet Paşa'nın Dil Bilgisi (Kavâ'id) Kitapları*" adlı eseri "*Kavâ'id-i Osmâniyye*" ile ilgili yazılmış önemli eserlerdendir. Bunun yanında Cevdet Paşa'nın bütün dil kitaplarını bünyesinde barındırmaktadır. Kitapta işlenen bu eserlerin bölümlerine ve biçimsel özelliklerine rastlanılmaktadır. Sonrasında bu kitapların latince edilmiş ve asıl hallerine yer verilmiştir. Eserde çalışmamızın kaynak metni ile ilgili bilgiler de mevcuttur.

³⁰ Ahmet Cevdet Paşa, *Tertîb-i Cedîd Kavâ'id-i Osmâniyye*, haz. Esra Karabacak, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007).

³¹ Nevzat Özkan, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Dil Bilgisi (Kavâ'id) Kitapları* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020), s. 14.

³² a.g.e., s. 21.

³³ a.g.e., s. 36.

³⁴ a.g.e., 55.

BÖLÜM 2: ALINTI KELİMELER VE ARAPÇA-TÜRKÇE ARASINDAKİ DİLSEL MÜNASEBET

Dillerin birbirleriyle olan ilişkisi hep devam eden bir husustur. İzole bir yaşama sahip olan diller dışında bu hususun bütün dillerde geçerli olduğu bilinmektedir. Çalışmanın bu bölümünde alıntı kelimeler ve alıntılama üzerinde durulacaktır. Bu şekilde Arapça ve Türkçe arasındaki kelime alışverişinin ne derecede olduğu gösterilmeye çalışılacaktır.

Bir dilin başka bir dilden kelime alıp bu kelimeyi kendi sözcük dağarcığına katması ve kullanması normal bir olaydır. Dilbilimde bu alışverişe *Alıntılama-Borrowing* denir ve alıntılanan kelime için de *loanword* terimi kullanılır. Diller arasında yalnızca kelime alıntılanması görülmemektedir. Bununla birlikte dilsel herhangi bir ögenin de alıntılanabildiği bilinmektedir.³⁵ Fakat kelimelerin alıntılanması daha yaygın görülen bir durumdur.³⁶

Dünyada binlerce dil ve bu dillerin sahip oldukları binlerce kelime vardır. İnsanoğlunun sürekli iletişim halinde olduğu düşünülürse diller arasındaki bu etkileşimin alıntı kelimelerin meydana gelmesini sağladığı görülmektedir.³⁷ Bir dilin başka bir dilden kelime alması özellikle iki nedenden ötürüdür. Birincisi alıntılanan kelimeye duyulan ihtiyaçtır. Bir dilde oluşturulan yeni durum, varlık ve kavram neticesinde yeni kelimeler de meydana gelecektir. Bu şekilde kelime diğer dillere dâhil olacaktır. İkinci neden alıntı yapılan dilin prestij dil olmasıdır. Prestij dil çevresinde olan ya da iletişim halinde olduğu dilleri ihtiyaç olmamasına rağmen etkileyebilmektedir.³⁸

Dillerde görülen bu durum yalnızca benzer dil özelliklerine sahip olmaktan mütevellit değildir. Bunun yanında ortak şartlar altında yaşayan toplumların bu yaşam biçimine uymak için aralarında meydana gelen yakınlaşmalar da sebep olmaktadır. Bu şekilde bahsedilen diller arasında bir “kültür akrabalığı” meydana

³⁵ Lyle Campbell, *Historical Linguistics- An Introduction* (Cambridge: The MIT Press, 1999), s. 57.

³⁶ a.g.e., s. 58.

³⁷ Robert McColl Millar, *Trask's Historical Linguistics* (London and Newyork: Routledge, 2015), s. 16.

³⁸ Lyle Campbell, *Historical Linguistics- An Introduction* (Cambridge: The MIT Press, 1999), s. 59.

gelmektedir. Bu durum neticesinde diller arasında kelime ya da bu kelimenin çevrilmesiyle ortaya çıkan bir dilsel alıntılama oluşmaktadır.³⁹

Türkçe ve Arapça arasında büyük bir dilsel ve kültürel alışverişin olduğu bilinmektedir. Yukarıda da bahsedildiği gibi bu münasebet uzun yıllar boyunca süregelmiştir. Türklerin İslamiyet’i kabul etmeleri bu durumun ilerlemesine neden olmuştur. Arapça yalnız Türkçeyi değil Kur’ân-ı Kerim dili olması sebebiyle İslam dinine mensup diğer toplumların dillerini de etkilemiştir. O dönemde Arapçadan bu kadar etkilenilmesinin sebebi toplumlar arasındaki etkileşimde dini unsurların rolünün büyük olmasıydı.⁴⁰

Görüldüğü üzere bu durum bütün dillerde meydana gelebilecek bir husustur. İslam’ı öğrenme gayesiyle İslami bilimlerin de üzerinde duran toplumlar, ilerleyen süreçte doğal olarak Arapçadan etkilenmiş ve onu kullanmaya başlamışlardır. Türk dili için bu durum özellikle Çağatay Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinde mevcuttur.⁴¹ Arapça etkisinin temel nedeni de bu bilimleri öğrenme isteği olmuştur.⁴² Bu şekilde Arapça İslam dinine mensup toplumların dillerinde yer etmeye başlamıştır. Fakat bu durum yalnızca Arapçaya mahsus değildir. Tarih boyunca karşılaşılan bir durumdur ve toplumsal ilişkilerde sıkça görülmektedir. Örneğin Tanzimat sonrası meydana gelen dil değişimleri de bu tarz bir durumdur. Bu dönemde Arapça ve Farsçanın etkisinin azaldığı ve özellikle Fransızca olmak üzere batı dillerinin ise dile girdiği görülmektedir. Çünkü batı kaynaklı bilimler ve batı dillerini öğreten kurumların arttığı bilinmektedir.⁴³ Tabii bu durum tartışmalara sebep olmuştur. Bazı müellifler dildeki Arapça ve Farsça unsurların korunması gerektiğini savunmuşken bazıları ise bu kelimelerin dilden çıkarılması gerektiğini belirtmişlerdir. Bazıları da konuşma diline dâhil olmamış kelimelerin çıkartılıp geri kalanına korunması gerektiğini ifade

³⁹ Doğan Aksan, “Anlam Alışverişi Olayları ve Türkçe”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, S.9, (1962), s. 254.

⁴⁰ Ali Akar, “Türkçe- Arapça Arasındaki Sözcük İlişkileri”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, S.8, (2010), s. 10.

⁴¹ Lars Johanson, “The Structure of Turkish”, ed. Éva Ágnes Csató ve Lars Johanson, *The Turkic Languages*, (London and Newyork: Routledge, 1998), s. 120.

⁴² Ali Akar, “Türkçe- Arapça Arasındaki Sözcük İlişkileri”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, S.8, (2010), s. 11.

⁴³ İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat’tan Cumhuriyet’e* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), s. 747.

etmişlerdir.⁴⁴ Bu düşünceye sahip olan düşünürlerin anlatmak istedikleri dile yerleşmiş sözlüksel alıntılar değil de Arapça ve Farsçanın gramatikal kurallarının dile alınmaması gerektiğidir. Bunun yanında konuşma diline yerleşmiş olan Farsça *ki* bağlacı gibi yapılardan rahatsız olmamışlardır.⁴⁵

Türkçe ve Arapça arasındaki ilişkinin asıl nedeni dindir. Arapça ve Farsça alıntı sözcüklerin tüm İslami-Türk toplumlarının dillerinde yer ettiği bilinmektedir.⁴⁶ Bu sebepten ilk önce dini terimler Türkçeye girmiştir. Bu noktada Farsçanın önemli bir rolü vardır. Çünkü Türkler dini kaynakları Arapçadan değil de Farsça üzerinden elde edebilmişlerdir.⁴⁷ Çalışmamızda Farsça üzerinde de durmamızın nedeni; Farsçanın Arapça ve Türkçe arasında aracı dil olmasıdır.

Dile giren yabancı kelimeler genellikle kelimeyi alan dilin fonolojik, morfolojik ve semantik özelliklerine uyarlanmıştır.⁴⁸ Fonolojik ve morfolojik özellikleri alıntılanan kelimeye uyarlanması erken dönem alıntılarında daha sık karşımıza çıkmaktadır.⁴⁹ Türkçede mevcut olan Arapça kelimelerde de böyle bir durum var olduğu bilinmektedir. Bu çalışmada da kaynak olarak aldığımız eser doğrultusunda bu hususa değinmekteyiz.

⁴⁴ a.g.e., s. 751.

⁴⁵ Celia Kerslake, "Ottoman Turkish", ed. Éva Ágnes Csátó ve Lars Johanson, *The Turkic Languages*, (London and Newyork: Routledge, 1998), s. 201.

⁴⁶ Lars Johanson, "The Structure of Turkish", ed. Éva Ágnes Csátó ve Lars Johanson, *The Turkic Languages*, (London and Newyork: Routledge, 1998), s. 120.

⁴⁷ Ali Akar, "Türkçe- Arapça Arasındaki Sözcük İlişkileri", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, S.8, (2010), s. 12.

⁴⁸ Hilal Oytun Altun, "Türkiye Türkçesindeki Arapça Alıntı Kelimelerde Ünlü Uyumsuzlukları", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.32 (2012), s. 56.

⁴⁹ Lyle Campbell, *Historical Linguistics- An Introduction* (Cambridge: The MIT Press, 1999), s. 59.

BÖLÜM 3: METİNDE BULUNAN ARAPÇA KELİMELERLE OLUŞTURULMUŞ TÜRKÇE MASDARLARIN İNCELEMESİ

Çalışmanın bu kısmında “*Tertib-i Cedid - Kavaid-i Osmaniyye*” adlı eserde tespit edilen Arapça kökenli kelimelerle oluşturulmuş masdarların sınıflandırması ve bu masdarlarda meydana gelen -özellikle- semantik ve morfolojik değişimlerin belli sözlükler yardımıyla incelemesine yer verilmiştir. Bu yapılırken metinde oluşan anlam değişimleri göz önünde bulundurulmakla birlikte incelenen kelimelerin sözlüklerde belirtilen dilsel değişimlerine de yer verilmiştir. Yani kelimeler metinde herhangi bir değişime uğramadan kullanılmış olsalar da sözlüklerde belirtilen anlam değişimleri de dikkate alınarak bir tasnif oluşturulmuştur.

Çalışmanın sınıflandırma kısmı Faruk Timurtaş’ın *Osmanlı Türkçesine Giriş*⁵⁰ adlı eserindeki sınıflandırmadan yola çıkılarak meydana getirilmiştir. Semantik incelemeler için Arapça kelimelerin asıl anlamlarında *Kâmûsu’l- Muhît*⁵¹ ve bazen de Redhouse⁵² sözlüğüne ve bu kelimelerin Türkçedeki manalarına da Redhouse, *Kâmûs-ı Türki*⁵³ ve *Kâmûs-ı Osmânî*⁵⁴ sözlüklerine başvurulmuştur. Bunun yanında karşımıza çıkan yeni anlamlar incelenirken Farsçadaki kullanımları da dikkate alınmıştır. Farsça anlamlar hususunda Steingass⁵⁵ sözlüğünden yararlanılmıştır. Bu şekilde semantik açıdan oluşan bu farklılıkların Türkçede mi yoksa Farsçada mı meydana gelmiş olduğu üzerine yorum yapılmıştır.

Verilere geçmeden önce tezde başvurulmuş sözlüklerle ilgili bilgi vermek yararlı olacaktır:

Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi:

⁵⁰ Faruk K. Timurtaş, *Osmanlı Türkçesine Giriş, Tarihi Türkiye Türkçesi Araştırmaları I*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1981).

⁵¹ Mütercim Âsım Efendi, haz. Mustafa Koç ve Eyyüb Tanrıverdi, *Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013).

⁵² James W. Redhouse, *A Turkish and English Lexicon* (Beirut: Librairie Du Liban, 1890).

⁵³ Şemsettin Sami, *Kâmûs-ı Türki* (İstanbul: Nadir Eserler Kitaplığı, 2015).

⁵⁴ Mehmed Salâhî, haz. Ali Birinci, *Kâmûs-ı Osmânî* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019).

⁵⁵ F. Steingass, *A Comprehensive Persian- English Dictionary* (Beirut: Librairie Du Liban, 1892).

Tespit edilen kelimelerin Arapçadaki asıl anlamları bu sözlük yardımıyla elde edilmiştir. Firûzâbâdî tarafından 1410 senesinde kaleme alınan *Kâmûs 'u-l Muhîr* adlı eser 18. yüzyılda Mütercim Âsım tarafından tercüme edilmiştir.⁵⁶ Kaynak olarak kullandığımız sözlük de bu tercümedir. Sözlükte madde başları kelimelerin köklerine göre verilmiştir. Bunun yanından araştırılacak kelimenin son harfi temel alınmıştır. Bu eser 6 ciltten oluşmaktadır.

A Turkish and English Lexicon:

Kelimelerin Türkçedeki manalarında kullanılmıştır. 1890 tarihinde Sir James Redhouse tarafından kaleme alınan bir eserdir. İki sütun sistemiyle hazırlanan eserde Osmanlı Türkçesinde mevcut olan kelimeler madde başı olarak verilmiştir. Kelimelerde müellif tarafından tespit edilen mana ve şekil farklılıkları da olduğu düşünülen dilin baş harfi belirtilerek gösterilmiştir.

Kâmûs-ı Türkî:

Şemseddin Sâmî tarafından 1899-1900 senelerinde yayımlanmıştır. Bu esere Türkçedeki kullanımları tespit etme noktasında başvurulmuştur. Müellif tarafından kelimelerde gözlemlenen mana değişimleri sözlük içerisinde ifade edilmiştir.

Kâmûs-ı Osmânî:

1895-1904 yılları arasında Mehmet Salâhî tarafından kaleme alınmıştır. 4 ciltten oluşmaktadır. Yazarın tespit ettiği anlamsal ve biçimsel farklılıklara yer verilmiştir.

A Comprehensive Persian- English Dictionary:

F. Steingass'ın 1892 tarihinde kaleme aldığı bu eser Farsça-İngilizce şeklindedir. İncelememizde yer vermiş olmamızın sebebi oluşan anlam farklılıklarının yönünü tespit etmektedir.

⁵⁶ Hulusi Kılıç, "el-Kâmûsu'l-Muhîr", *İslâm Ansiklopedisi*, c. 24 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001), s. 287-288.

Görüldüğü üzere yararlanılan bu sözlükler birbirlerine yakın tarihlerde yazılmışlardır. Özellikle kaynak metnimiz olan “*Tertib-i Cedit - Kavaid-i Osmaniyye*” ile de benzer vakitlerde kaleme alınan bu sözlükleri tercih etmemizin nedeni bu alanda hazırlanmış önemli ve güçlü eserlerden olmalarıdır. Öyle ki günümüzde dahi özellikle Türk dili araştırmalarında başvuru sözlükleri olarak bilinmektedirler. Bu sözlüklere başvurma bir diğer nedeni de ortak verilere ulaşma gayesidir.

1. Masdar

Masdar; iş ve oluşu, bir zamana ve şahsa bağlı olmaksızın anlatan kelimelerdir. *Mücerred, Mezid, Mim’li ve Câlî* masdarlar şeklinde çeşitleri mevcuttur.⁵⁷ Kısaca Arapça ve Türkçede kullanılan masdarların özelliklerinden bahsetmek faydalı olacaktır.

Arapçada masdar yukarıda belirttiğimiz çeşitlere sahiptir ve Türkçe masdarlar gibidir. Bu masdarların belli başlı görevleri mevcuttur. Masdarlar isim-fiil anlamını vermenin yanında tek başlarına yeni isimler de oluşturabilmektedirler.⁵⁸ Masdarların bir diğer özelliği de bütün iştikakların aslının masdar olmasıdır. Yani her kelime bir masdardan türemektedir.⁵⁹ Masdarın asıl görevi ise fiilin işini bildirmektir.⁶⁰ Yani fiilin ne iş üzere olduğunu bize söylemektedir de denebilir. Aynı zamanda masdar olaya işaret eden isimdir ve fiil üzere cârî olmaktadır.⁶¹ Görüldüğü üzere masdarın işlevi için fiil üzerine gelmesi gerekmektedir.

Arapçada masdarın 8 şartı olduğu ifade edilmektedir. Bu şartlar sırasıyla;

-Fiil görevinde olma,

⁵⁷ Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi: Sarf* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), s. 431.

⁵⁸ Ahmet Ateş, Tahsin Yazıcı, Nihad M. Çetin, *Arapça Dilbilgisi I* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1964), s. 178.

⁵⁹ İbn-i Mâlik, *Kavâ'idü'l-Esâsiyyetu li'l-Lugati'l-Arabiyyeti* (Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, bilâ tarih), s. 302.

⁶⁰ Mehmet Maksudoğlu, *Arapça Dilbilgisi* (İstanbul: Şamil Yayınevi), s. 151.

⁶¹ Ebu Muhammed Abdullah Cemaleddin bin Hişam el-Ensârî, *Katru'n-Nedâ ve Bellu's-Sedâ* (Mısır: Matbâtu's-Saâde, 1966), s. 366.

-Musaggar yani küçültme kalıbıyla bulunamama,⁶²

-Müzmer/ zamirli olmama,⁶³

-Mahdud olmama,⁶⁴

-Cümle içerisinde sıfattan önce gelme,⁶⁵

-Mahzuf olmama; yani açık ve anlaşılır bir şekilde olma,⁶⁶

-Amel ettiği yani etkilediği kelimeyle arasında başka bir ibare olmaması,⁶⁷

-Amel ettiği yani etkilediği kelimedden sonra da gelmeme⁶⁸ şeklindedir. Bunun yanında masdar fiiline müteaddi veya lazım şeklinde etki etmektedir.⁶⁹ Masdarın bir diğer özelliği de sayı ve türden mücerred olmasıdır.⁷⁰

Türkçede masdarlar fiile gelen -mAk ekiyle oluşmaktadır. Bunlar fiillerin yalın halleridir ve sözlüklerde mevcut olan biçimleridir.⁷¹ Cümle içerisinde aynı Arapça masdarlar gibi isim-fiil şeklindedirler ve görevleri fiil oluşturmaktır.

Bunun yanında ilk unsuru Arapça bir masdar olan ve Türkçe *et-*, *eyle-*, *kıl-*, *buyur-* ve *ol-* gibi yardımcı fiillerle kurulan çok sayıda yapı mevcuttur.⁷² Bunlar arasında *buyur-* yardımcı fiili daha kibar ifadelerde kullanılmıştır. *Kıl-* yardımcı fiili ise eski bir kullanımdır ve günümüzde örnekleri çok azdır.⁷³ Çalışmamızda yer verdiğimiz sülâsî mücerred masdarlar ve mezid masdarlar da bu yardımcı fiillerle birlikte yer almaktadır. Bu masdarlar özellikle *et-* ve *ol(un)-* yardımcı fiileriyle oluşmuşlardır.

⁶² a.y.

⁶³ a.g.e., s. 368.

⁶⁴ a.g.e., s. 370.

⁶⁵ a.g.e., s. 372.

⁶⁶ a.g.e., s. 373.

⁶⁷ a.g.e., s. 374.

⁶⁸ a.y.

⁶⁹ İbn-i Mâlik, *Kavâ'idü'l-Esâsiyyetu li'l-Lugati'l- Arabiyyeti* (Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, bilâ tarih), s. 305.

⁷⁰ Fahrüddin Kabave, *Vazîfetu'l-Masdarî fi'l-İştikâki ve'l- İrâbi* (Suriye: Dâru'r-Rifâi'n-Neşri, Dâru'l-Kalem, 2007), s. 185.

⁷¹ Geogreff Lewis, *Turkish Grammar* (Newyork: Oxford University Press, 2000), s. 96.

⁷² a.g.e., s. 154.

⁷³ a.g.e., s. 155.

Yardımcı fiille oluşturulan bu yapının zaman içerisinde dile yüksek ölçüde adapte olduğu bilinmektedir. Öyle ki özellikle 19. yy saray üslubunda önemli bir yeri olan bu Arapça isim-fiillerin, Türkçe yardımcı fiil olmadan da fiil görevinde kullanıldığı bilinmektedir.⁷⁴ Yani Türkçenin sistemi, kelimeleri bu şekilde ifade etmede herhangi bir sıkıntı görmemektedir denebilir. Bu da bize dilin hala canlı olduğunu ve yabancı kelimelere karşı güçlü bir yaklaşımı olduğunu gösterir.

Yukarıda da belirtildiği üzere bu kısımda zikredilen başlıklar altında incelenen masdarların semantik ve morfolojik değişimlerine yer verilmiş olup tarafımızca yorumlanmıştır. Metinde bulunan bu masdarlar kendi altbaşlıkları altında Arapça alfabeyle göre sıralanmıştır.

1.1. Mücerred Sülâsî Masdarlar

Bu kısımdaki masdarlar semâidir⁷⁵ ve yaklaşık kırk tane vezne sahiptirler.⁷⁶ Çalışmamızda Osmanlı Türkçesinde en çok kullanılan 16 vezin incelenmiştir. Fakat her vezne uygun masdar olmadığı için 14 başlık oluşturulmuştur.

1.1.1. Fa'l فَعْل Vezniyle Oluşan Masdarlar

Bu vezinle gelen 26 tane masdara rastlanmıştır.

Anlam Değişmesine Uğramamış Masdarlar:

terk ترك : “*Bālāda mezkūr olan harekeler ekşer-i isti'mālâtımızda terk olunur..*”⁷⁷ şeklinde *ol-* yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. ‘bırakmak, bırakılmak’ manasında olduğu görülmektedir.

‘bir nesneden ferâgat eylemek; vazgelmek, bırakmak, boşlamak’ (KM 5/4214)

‘istifa, bırakmak, ayrılmak; boşlama, ihmâl’ (RH 536)

cem جمع : “*..ba'zen kâ'ide'-i Fārisīyye üzere cem 'lenir.*”⁷⁸

⁷⁴ Lars Johanson, “The Structure of Turkish”, ed. Éva Ágnes Csató ve Lars Johanson, *The Turkic Languages*, (London and Newyork: Routledge, 1998), s. 201.

⁷⁵ Faruk K. Timurtaş, *Osmanlı Türkçesine Giriş, Tarihi Türkiye Türkçesi Araştırmaları I*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1981), s. 128.

⁷⁶ Ahmet Ateş, Tahsin Yazıcı, Nihad M. Çetin, *Arapça Dilbilgisi I* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1964), s. 178.

⁷⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *Tertîb-i Cedîd-Kavâ'id-i Osmâniyye*, (Dârü'l-hilâfetü'l-aliyye, H. 1317), s. 9/1.

“Bu cihetle muzāf ve muzāf’un-ileyh olmaz ve cem’ kılınmaz.”⁷⁹

“Bir sağır kāf ‘ilāve olundukta cem’ olur.”⁸⁰ şeklinde +lA- isimden fiil yapma eki, kıl- ve ol- yardımcı fiilleriyle meydana gelmiş bir masdardır. Metindeki manası ‘çoğullaştırma, çoğul hale getirme’dir.

‘dağınık olan nesneyi biriktirmek; kıyamet’ (KM 4/3297)

‘bir araya getirme, toplama; birbirine ekleme; birlik olma; bir kelimeyi çoğul biçime getirme; zihni sakınleştirme’ (RH 676)

ḥazf حذف : “..kāf bulunur ise ḥazf olunur.”⁸¹

“..tebdīl ile yā ḥazf edilir..”⁸² şeklinde ol- ve et- yardımcı fiilleriyle oluşturulmuştur. ‘(gr.) düşürmek’ manasındadır.

‘düşürmek; saç ve sakaldan ve tüylerden bir mikdarca alıp gidermek; selâm ve tahiyyeti uzatmayıp kasr ve tahfîf eylemek’ (KM 4/3653)

‘kesme; parmaklarla bezelye ya da çakıl taşı atma’ (RH 834)

rabṭ ربط : “İzāfet bir ma’nā-yı ḥuşuşî ifādesi için bir ismi diğer isme rabṭ eylemektir.”⁸³

“..edāt-ı rabṭ ile yek-diğere rabṭ olunsalar terkīb-i isnādī olarak söz tamām olur..”⁸⁴

“Ba’zen mef’ūlu fi’le rabṭ eder.”⁸⁵ şeklinde eyle-, ol- ve et- yardımcı fiilleriyle meydana gelmiş bir masdardır. ‘bağlamak; bağlanmak’ manalarında kullanılmıştır.

⁷⁸ a.g.e., s. 13/1.

⁷⁹ a.g.e., s. 67/11.

⁸⁰ a.g.e., s. 128/12.

⁸¹ a.g.e., s. 10/10-11.

⁸² a.g.e., s. 112/12-13.

⁸³ a.g.e., s. 29/12-13.

⁸⁴ a.g.e., s. 38/1-2.

‘bağlamak’ (KM 4/3117)

‘bağlama, tutturma, birleştirme; kelime ya da cümlelerin gramatik olarak birleştirilmesi, kuruluş’ (RH 963)

‘bağlama, ilişirme; cümleleri hurûf ve edevat-ı lazime ile birbirlerine bağlayarak yoluyla sıralama, nizam, irtibat; hasr, tahsis ve ta’lik’ (KT 658)

re’y رأى : “..’add ve i’tibār eylemek ma’nāsına saymak re’y etmek ma’nāsına görmek dahi böyledir.”⁸⁶ şeklinde et- yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. Metinde de verildiği üzere ‘görmek’ manasında karşımıza çıkmış bir masdardır.

‘(ru’yet) göz ile görmek, kalple görmek yani akıl ile müşâede rütbesinde bilmek’ (KM 6/5754)

‘fikir; oy; öngörü; yargı; görme, görüş; yargılama; karar verme’ (RH 960-61)

sebķ سبق : “..ve zikri sebķ eden efendi bir ise efendi-i mûmā-ileyh..”⁸⁷ şeklinde et- yardımcı fiiliyle kullanılmıştır.

‘Bir kimseyi savuşup ilerisine geçmek’ (KM 4/4023)

‘önceden meydana gelme, öncelik; beklenti; bir başkasının önüne geçmek’ (RH 1035)

şāzz شاذ : “Şāzz olarak muhtelif hareketlerle isti’māl olunan kelimelerde hareke-i ahîreye i’tibār olunur.”⁸⁸ şeklinde ol- yardımcı fiiliyle kullanılmış olan bu kelime ism-i fâildir. Metinde mevcut olan mana ‘istisna’dır.

‘cumhurdan seçilip çıkan adam; hükm-i ‘âmmdan yahud kâide-i külliyyeden hariç ve müteferrid olan şey’ (KM 1677)

‘kuraldışı; nadiren kullanılan, istisna; zayıf bir şekilde desteklenen’ (RH 1107-08)

⁸⁵ a.g.e., s. 112/10.

⁸⁶ a.g.e., s. 54/14.

⁸⁷ a.g.e., s. 131/1.

⁸⁸ a.g.e., s. 13/13.

şart شرط : “Şṭḡa-i şarṭiyye dahi lāḥik olduğu cümleyi diğeri bir cümleye şarṭ kılar.”⁸⁹ şeklinde *kıl-* yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. ‘şart yapmak, şartı haline getirmek’ manalarındadır.

‘bey’ ve şirâ vesair muamelatta haric-i mukavvim olarak ilzam ve iltizam olunan hüküm; muâmelâtta bir nesneyi mevkûfun-‘aleyh kılmak; bir kimse bir emr-i ‘azîme uğramak’ (KM 4/3141-42)

‘koşul; teâmül; bir koşul olarak sunma’ (RH 1121)

zabt ضبط : “Semâ’î işitip bellemek ile zabṭ olunan şifatlardır.”⁹⁰ şeklinde ol- yardımcı fiiliyle kurulmuştur. ‘anlaşılmak, akılda tutmak; anlatılmak, ifade etmek’ manalarında olduğu düşünülmektedir.

‘bir nesneyi hazz, basiret ve hüsn-i tedbir ile hıfz eylemek’ (KM 4/3150)

‘sıkıca tutmak; kontrol etmek; fethetmek; el koyma’ (RH 1205-06)

ṭayy طى : “Ba’zen zarf-ı zamânlardan edât-ı zarfiyyet ṭayy olunur.”⁹¹ şeklinde ol- yardımcı fiiliyle oluşturulmuş bir masdardır.

‘bir nesneyi dürmek; bir lakırdıyı ya da bir haberi ketm eylemek; bir adamdan külli irâz ve müfârat eylemekten kinâye; cemâatin yanına oturmak’ (KM 6/5858-59)

‘kat, kıvrım; bir belgenin muhtevası; katlama, yuvarlamak; bir yolda seyahat’ (RH 1256)

‘add عَد (54/14) : “ ‘add ve i’tibâr eylemek ma’nâsına saymak re’y etmek ma’nâsına görmek dahi böyledir.”⁹² şeklinde eyle- yardımcı fiiliyle kurulmuş bir masdardır. ‘saymak’ manasındadır.

‘saymak; a’dâdı birbirine zamm eylemek’ (KM 2/1501)

⁸⁹ a.g.e., s. 92/11-12.

⁹⁰ a.g.e., s. 25/2-3.

⁹¹ a.g.e., s. 109/8.

⁹² a.g.e., s. 54/14.

‘saymak, hesaplamak; numara, sayım; itibar etme’ (RH 1288)

‘atf عطف : “*Ve ba’zen bir vāv ile iki kelime diğer iki kelime üzere ‘atf olunur.*”⁹³ şeklinde *ol-* yardımcı fiiliyle kullanılmıştır.

‘meyl eylemek; bir nesneyi eğip iki bükme ve iki kat eylemek; bir kimse üzere tekrar hamle eylemek; geri dönmek’ (KM 4/3800-01)

‘yönelme, meyil; dönüş ve bakış; bükülme, katlanma; bağlama, birleşme, konjeksiyon’ (RH 1306)

‘fevt فوت : “*Nitekim derse başlayalı bir gün fevt eylemedim dēnildiği gibi.*”⁹⁴ şeklinde *eyle-* yardımcı fiiliyle karışımıza çıkmaktadır. ‘(Dersi) kaçırma’ manasındadır.

‘bir nesne elden gitmek, geçip savuşmak; bir daha vusûl ve idrâki mümkün olmamak vechiyle bir şeyin insandan geçip dūr olması’(KM 1/788)

‘ara, mesafe; fırsatın kaçmasına izin vermek; ölmek, ölüm’ (RH 1399)

‘kalb قلب : “*Şālişen Fārisī terkīb-i vaşfī kalb olun[duk]da ya’nī şıfat ahiri sākin olduğu hālde..*”⁹⁵ şeklinde *ol-* yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. ‘dönüşmek’ manasındadır.

‘bir nesneyi geriye döndürmek ve çevirmek; bir kimsenin yüreğine vurmak, dokunmak; Ve bir nesneyi tersine çevirmek ve içerisini taşra döndürmek; yürek’ (KM 1/616-17)

‘yürek; bir ordunun ana gövdesi; bir şeyin özü; ters çevirme; değişme; yerini değiştirme’ (RH 1467)

‘medd مدّ : “*..ve ‘Arabī kelimelerde elif fethayı medd eder*”⁹⁶

⁹³ a.g.e., s. 115/6.

⁹⁴ a.g.e., s. 89/11.

⁹⁵ a.g.e., s. 36/14-15.

⁹⁶ a.g.e., s. 8/12.

“Eğer medd olunan fetḥa elifin harekesi ise..”⁹⁷ şeklinde et- ve ol-yardımcı fiilleriyle oluşturulmuş bir masdardır. Metindeki manası ise ‘uzatmak; uzatılmak’ biçimindedir.

‘bir nesneyi çekip sündürmek; bir nesneyi yaymak ve döşemek’ (KM 2/1595)

‘sürenin uzatılması; Arapçada harekesi üstün olan bir harfin uzatılması gerektiğini gösteren işaret; uzatma’ (RH 1782-83)

meyl ميل : “Ağsamak dahi bu kabildendir ki bir tarafa ağır ve meyl eder gibi olmak demektir.”⁹⁸ şeklinde et- yardımcı fiiliyle kullanılmış olan bir masdardır. ‘yönelmek’ anlamındadır.

‘itidâlden bir yana sapıp eğilmek; bir nesneyi bir yana doğru eğmek’ (KM 5/4772-73)

‘yönelme; bükme, dönme; ilahi bir bedene yönelme; aşk, beğenme’ (RH 2055)

vaşıl وصل : “Ulamak fi’l-aşıl Türkçe vaşıl etmek ma’nāsına olduğu hâlde..”⁹⁹ Et-yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. Metinde ‘ulamak’ manasındadır.

‘bir nesneyi bir nesneye ulaştırıp bitiştirmek ve eklemek; âşığın maşûkuna kavuşması’ (KM 5/4813)

‘katılma, buluşma; ulaşmak; gr. Arapçada meydana gelen bazı kelimelerde ulama’ (RH 2139)

vaz وضع : “..üç nokta vaz’ ile ‘Arabîden tefrîk olunur.”¹⁰⁰

“..bu kâf’ın üzerine üç nokta vaz’ olunupta kâf-ı Fârisî..”¹⁰¹

⁹⁷ a.y., 15.

⁹⁸ a.g.e., s. 58/5.

⁹⁹ a.g.e., s. 63/6.

¹⁰⁰ a.g.e., s. 4/9-10.

¹⁰¹ a.g.e., s. 4-5/16-1.

“..tefrîk olunmak lâzım geldiğinden üzerine bir nokta vaz’ıyla ..şûretinde yazılacaktır.”¹⁰² şeklinde *ol-* yardımcı fiili ve *+ylA* eki ile kullanılmıştır. Metinde ‘yerine koymak; eklemek’ manasındadır.

‘komak, nihâden; tezlîl ve tahkîr eylemek’ (KM 3547-48)

‘koymak, yerleştirmek; bir sebepten ötürü gösterişli olmak’ (RH 2140)

Arapçada Tâli Anlamın Türkçede Asli Anlam Olarak Kullanıldığı Masdarlar:

celb جلب : “*Tenbîh söylenecek söze muhâtabın dikkat-i nazarını celb etmektir.*”¹⁰³ şeklinde *et-* yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. ‘(dikkat) çekme’ manasında olduğu görülmektedir.

‘sürüp iletmek; sürerek götürmek; feryâd etmek; tehdît eylemek; cemâat ve cem eylemek’ (KM 1/319)

‘birisine dikkat çekme; ithâl; toplama, biriktirme; bağırma; gök gürlemesi; (*celeb* biçimiyle) süren, özellikle koyun sürüsü yetiştirip pazarlara satan kişi; üst düzey bir ofiste yetişen kişi; madeni paraya dayalı ithalat.’ (RH 669)

Arapçadaki Anlamın Yanında Türkçede Yeni Bir Anlamla Kullanılan

Masdarlar:

a. Farsçada Oluşup Türkçeye Geçen Yeni Anlamlar

emr امر : “*Buyurmak lafzı fi’l-aşıl emr etmek ma’nâsına..*”¹⁰⁴ şeklinde *et-* yardımcı fiiliyle verilmiş bir masdardır.

‘buyurmak; buyruk; hâdise; bey ve vâli’ (KM 2/1727)

‘(*emr* > vulg. *emir*) buyruk; buyurmak; sipariş etmek’ (RH 198)

‘(yukarıdaki anlamlar yanında) *cem*. **Umûr: iş, şey, madde, maslahat, husus, keyfiyyet**’ (KT 165) , (KO 1/177)

¹⁰² a.g.e., s. 7/7-8.

¹⁰³ a.g.e., s. 103/16-17.

¹⁰⁴ a.g.e., s. 54/1.

‘şeyler, işler, fiiliyat, meseleler; maddeler, mallar’ (S 101)

baḥş بحث : “*Burada mütemmimāt-ı cümleden baḥş edeceğiz.*”¹⁰⁵

“*Bālāda mevzū’ baḥş olan muṭābıkāt..*”¹⁰⁶ şeklinde *et-* ve *ol-* yardımcı fiilleriyle kullanılmış bir masdardır. ‘anlatma, ifade etme’ manalarındadır.

‘bir nesneyi gavr ve hakikatine ıttıla’ için sorup araştırmak; mâden’ (KM 1/829-830)

‘araştırma; bir çalışmada bir konuyu tartışma, açıklama; **iddia. Bahse girmek: iddiaya girmek**’ (RH 342)

‘(yukarıdaki manalar dışında) **bir iddia üzerine sözü doğru çıkan tarafından kazanılmak üzere bir mükâfat tayini, öndül**’ (KT 281)

‘(yukarıdaki manalar dışında) **lisanımızda iki kişinin birbirini aldatmak yahut hangisinin sözü çıkarsa o şahsa yanılmış add olunmak ve aldanan yahut yanılan adam diğerine tayin edilen ve Türkçede öndül denilen şeyi vermek şartıyla söz verişmesidir.**’ (KO 2/98-99)

‘araştırma, tetkik; münakaşa, tartışma; kavga, kavga etme; bahs kerdan: tartışmak; iddiaya girmek.’ (S 157)

kaşd قصد : “*..bir miqdārın ta’yini kaşd olundukta isim ‘adedlerin āhiri meftūh kılınarak..*”¹⁰⁷

“*Bir şey bir şey’e teşbīhte mübālağa kaşdıyla müşebbehün bihiñ müşebbeh izāfeti dahi..*”¹⁰⁸ şeklinde *ol-* yardımcı fiili ve +*la* ekiyle oluşturulmuştur. ‘teşebbüs etmek’ manasında olduğu görülmektedir.

‘yol doğru olmak, itimâd eylemek; bir nesneye teveccüh, azm ve âhenk eylemek; bir işte vasat hale riâyet edip ifrâtan mücânebet eylemek; kırmak; adl ve dâd eylemek; bir kimseye bir madde zımnında zor ve cebr eylemek’ (KM 2/1557)

¹⁰⁵ a.g.e., s. 117/10.

¹⁰⁶ a.g.e., s. 126/19.

¹⁰⁷ a.g.e., s. 17/8-9.

¹⁰⁸ a.g.e., s. 32/8.

‘bilerek, kasten çözme; maksat; **bir kişiyi öldürmeye ya da yaralamaya teşebbüs etme**’ (RH 1456)

‘(yukarıdaki anlamların yanında) **katl, cerh ve ezrara teşebbüs**’ (KT 1072)

‘niyet etmek; (wood) kırma, ayırma; orta yolu tutmak; ortada kalmak, bulunmak; bir şairin kasidesini kabul ederek ona hediye yapmak; maksat, gaye; amaç; istek, arzu. Kasd kerdin: hedeflemek; birinin haysiyyet ya da canına karşı olmak.’ (S 972-73)

vaqt وقت : “..kāşki vaqtiyle okumağa çalışaydım.”¹⁰⁹ şeklinde +yla ekiyle kurulmuş bu ifade “vakit olduğunda” olarak düşünülebilir. Bu sebepten bu kısımda incelemesine yer verilmiştir. ‘zamanında; fırsat varken’ manasında kullanılmıştır.

‘zamandan bir mikdar-ı mefrûza, çağ, hengâm; bir nesne için zaman-ı mahsûs tayîn ve tahdîd eylemek’ (KM 1/818)

‘zaman; zamanın bir kısmı, bölümü; uygun vakit, boş vakit; imkân, yetenek’ (RH 2144)

‘(yukarıdaki anlamlar yanında) **fırsat, mühlet; vâde, ecel**’ (KT 1495)

‘bir zamanı tayin etme; özellikle bir şeyi yapmak için belirli ve sabit olan zaman, sât; fırsat; sıkıntılı süreç, sıkıntı. Vakt-i malûm: belirli zaman, ölüm vakti.’ (S 1476)

b. Türkçede Oluşmuş Yeni Anlamlar

sa’y سعی : “Maşlahat oldur ki hüner ve ma’rifete sa’y edesin.”¹¹⁰ şeklinde et-yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. ‘sarf etmek, çabalamak’ manasındadır.

‘kasd eylemek; iş işlemek; yürümek; kesb eylemek’ (KM 6/5800)

‘çaba, gayret, zahmet; **mas. hacının Safa ve Merve tepeleri arasında yürümesi ve koşması görevi; birisinin çaba sarf etmesi; bir kölenin özgürlüğü için çaba göstermesi**’ (RH 1060)

¹⁰⁹ a.g.e., s. 100/16.

¹¹⁰ a.g.e., s. 41/5.

‘gaye; uğraş, amaç; girişim, emek; yürüme, koşma; kazanma; vergi toplama; çabalamak, emek harcamak’ (S 688)

farq فرق : “..meçhûl şîğaları lafzen müttehid olup ancak karîne ile fark olunur.”¹¹¹
şeklinde ol- yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. Manası ‘fark edilmek, anlaşılmak’tır.

‘iki nesne arasını ayırmak; başta olan saç bölüklerinin yolu’ (KM 5/4133-34)

‘ayırma; ayırıştırma; ayırım, başkalık’ (RH 1377-78)

‘(yukarıdaki anlamalarla birlikte) **iyi görme, seçme, tanıma, teşhis; bir şeyin bir diğer şeyden miktar veya kemiyet vesairece fazla veya eksik olduğu miktar; anlama, fehm**’ (KT 990-91)

‘ayırma, bölme; tarafsızca karar verme; ayırım; saçın ayrılması; baş, zirve; bozukluk, hatalı bir şey; keten; bir çeşit kuş; dağılım, gün ağarması; ön dişler arasındaki ara, sığır toynağındaki yarık’ (S 921)

naql نقل : “..ism-i fâ’illerinde harekesi mâ-ḳabline naql ile medd olunur..”¹¹²
şeklinde ile bağlacıyla birlikte kullanılmıştır. Aslında ‘naql olunması ile’ manasını içinde barındırdığı görülmektedir. Bu sebepten çalışmamızda bu kelimenin incelemesine de yer verilmiştir.

‘bir nesneyi yerinden bir aher yere göçürmek; eski çizme ve pabuç; develeri kendi başlarına su içmeye alıştırmak’ (KM 5/4795-96)

‘yamalı ayakkabı; taşıma, kaldırma, yerinden etme; bir yazının kopyasını çıkarma; bir belgeyi vb. geçirme; anlatma, nakletme; mülkiyeti devretme; **birisinin ikametgâhını değiştirmesi**’ (RH 2099)

‘bir yerden başka bir yere taşıma; bir dilden başka bir dile aktarma; aktarma, kopyalama; taklit etme; anlatma; taşımacılık; tarihi, olayları aktarma; yük; naziklik, ılımlılık’ (S 1420)

¹¹¹ a.g.e., s. 65/15.

¹¹² a.g.e., s. 140/15-16.

1.1.2. *Fi'l* فِعْل Vezniyle Oluşan Masdarlar

Bu vezinde 2 masdara rastlanmıştır.

Anlam Değişmesine Uğramamış Masdarlar:

zıkr ذِكْر : “..diğer şey’in evvelce *zıkrı* geçmek *lâzım* gelir.”¹¹³

“*Şülâşinin mezîdun-fîhlerine gelince zıkr olunan şülâşî-i mücerredleri..*”¹¹⁴ şeklinde +i geç- fiiliyle ve ol- yardımcı fiiliyle kullanılmış bir masdardır. ‘bahsetmek, (önceden) söylemek’ manasıyla karşımıza çıkmıştır.

‘bir şeyi unutmayıp hatırd tutmak; bir şeyin kalbe yahud kavl ve lisâna hazır olması; lisâna cârî olan şey; şeref, şan; namaz, dua.’ (KM 2/1963-64)

‘anma, hatırlama; anı; bahis; Tanrıyı övme şekli; lütuf; kaside, methiye; ün; birini hatırd tutma, hatırlama; bahsetme; anlatma, betimleme; Tanrıyı zikretme.’ (RH 947)

Arapçada Tâli Anlamın Türkçede Asli Anlam Olarak Kullanıldığı Masdarlar:

hıfz حِفْظ : “..aşağıda *taṭbîkâtı icrâ olunmak üzere güzelce hıfz olunmalıdır.*”¹¹⁵ şeklinde ol- yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. ‘ezberlemek’ manasındadır.

‘ezber eylemek; bir nesneyi görüp gözetmek; gâfil olmayıp tenebbüh ve tabassur üzere olmayan kişi’ (KM 4/3237)

‘dikkat, aldırma, önemseme; hatıra; tutma, saklama; koruma; bir söz veya göreve saygı gösterme; özellikle Kurân-ı Kerim’i ezberleme.’ (RH 793)

1.1.3. *Fu'l* فُعْل Vezniyle Oluşan Masdarlar

Bu vezinde 4 masdara rastlanmıştır.

Anlam Değişmesine Uğramamış Masdarlar:

hüsn حُسْن : “..birbirine *rabṭ ile kelâma hüsn vermek için isti’mâl olunur.*”¹¹⁶ şeklinde ver- yardımcı fiiliyle görülmüştür. ‘güzelleştirmek’ manasındadır.

‘güzellik; güzel olmak’ (KM 6/5323)

¹¹³ a.g.e., s. 42/2.

¹¹⁴ a.g.e., s. 136/5.

¹¹⁵ a.g.e., s. 77/20.

¹¹⁶ a.g.e., s. 87/13-14.

lütf لطف : “İfâde etmek lütf eylemek talîf kılmak ihsân buyurmak gibi..”¹¹⁷ şeklinde eyle- yardımcı fiiliyle görülmektedir. ‘birisinin işini görmek, iyilik yapmak’ manalarında olduğu söylenebilir.

‘rıfk, nüvâziş, mülâyemet üzere muâmele eylemek; taraf-ı rabbânîden tevfiğ, kulun işini rast getirmek; bir nesneye pek yakın olmak; ufak ve küçük olmak’ (KM 4/3855)

Arapçada Tâli Anlamın Türkçede Asli Anlam Olarak Kullanıldığı Masdarlar:

zu’m زعم : “Zann ve zu’m ve tahmîn ve ‘add ve i’tibâr eylemek hep ef’âl-i kulûbdendir.”¹¹⁸ şeklinde eyle- fiiliyle kullanılmıştır.

‘söylemek; hak ve sıdk sözde, bâtil ve kizb sözde müstamel olmakla azdâddandır. Ekserî mütehakkak olmayıp meşkûk ve müştebih olan mahal’ (KM 5/5014)

‘asılsız düşünce; temeli olmayan bir düşünceyi farz etme’ (RH 1009)

‘nâ-hak yere zann, zann-ı bâtil’ (KT 685)

Arapçadaki Anlamın Yanında Türkçede Yeni Bir Anlamla Kullanılan Masdarlar:

a. Farsçada Oluşup Türkçeye Geçen Yeni Anlamlar

Bu kısımda incelenecek masdara rastlanmamıştır.

b. Türkçede Oluşmuş Yeni Anlamlar

İncelenen bu kelime masdar biçiminde olmasa da isim görevinde olup Türkçede yeni bir anlam kazanmıştır. Bu sebeple bu kısımda yer verilmiştir.

‘örf عرف : “Sevim, ân ve cāzibe ma’nāsında ‘örf olmuştur.”¹¹⁹ şeklinde ol- yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. ‘bilinmek’ manasındadır.

‘ihsân, ma’rûf; tanımak, bilmek, biliş; ikrâr eylemek’ (KM 4/3794)

‘iyilik, nezâket; konuşma veya yazı dili; ortak kullanım; zorbalık; **sultan ya da kadı gürûhunun sarığı**’ (RH 1294)

¹¹⁷ a.g.e., s. 72/12.

¹¹⁸ a.g.e., s. 54/13.

¹¹⁹ a.g.e., s. 71/3-4.

‘(yukarıdaki manaların yanında) **Vaktiyle ulemânın makâm-ı resmiyye de giydikleri bir nevi kavuk.**’ (KT 933)

‘tanınma, halka açık olma; bilinen; adil ve uygun olan şey; fayda, cömertlik; denizde bir dalga; beyân etme; tepe, zirve, **taç**’ (S 844)

1.1.4. **Fa‘al فاعل Vezniyle Oluşan Masdarlar**

Bu vezinde 6 masdara rastlanmıştır.

Anlam Değişmesine Uğramamış Masdarlar:

haber خبر : “..ehl-i hibre olan mu‘allimîn tarafından haber verilmekle mekâtib-i ‘umūmiyye ders cedvelleriniñ tertîbi için..”¹²⁰

“Ama mevşûf mübtedâ ve şıfat haber kılınarak edât-ı rabt ile yek-diğere rabt olunsalar..”¹²¹ şeklinde ver- ve kıl- yardımcı fiilleriyle meydana getirilmiş bir masdardır. Haber ver- ‘bildirmek’, haber kıl- ise ‘duyurmak’ manasındadır.

‘nakl ve tahdîs olunan kelâm; salık’ (KM 2/1894-96)

sebeb سبب : “..incelik belîğ şıfatı olup onun sebebiyle şâhibi tevşîf olunur..”¹²²

şeklinde +yla ekiyle kullanılan bu kelimeyi “sebepe olmasıyla” biçiminde düşünmek mantıklı olacaktır. Bu nedenle incelemesine yer verilmiştir.

‘ip ve urgan; bir nesneye tavassul eylemeye vesile ve alet olan şey; hayat’ (KM 1/453)

‘ip, çadır ipi, tırmanma ipi; neden, araç, vasıta; vesile, kaynak’ (RH 1034)

taleb طلب : “Ve taleb olunan şey zamân-ı tekellümden sonra icrâ olunabileceğinden hâl dahi olamaz.”¹²³ şeklinde ol(un)- yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. ‘istemek’ manasındadır.

‘istemek, meyl etmek; matlûb olan hakk’ (KM 1/522-23)

¹²⁰ a.g.e., s. 2/8-9.

¹²¹ a.g.e., s. 37-38/17-1.

¹²² a.g.e., s. 35/14-15.

¹²³ a.g.e., s. 81/11-12.

‘dilemek, meyl etmek; isteme; arayış’ (RH 1243)

Arapçadaki Anlamın Yanında Türkçede Yeni Bir Anlamla Kullanılan

Masdarlar:

a. Farsçada Oluşup Türkçeye Geçen Yeni Anlamlar

qalem قلم : “..“*Kavā'id-i Türkiyye*” nāmıyla bir risālecik daḥi qaleme alınmış idi.”¹²⁴ Bu şekilde kullanılan bu masdar da incelemeye tabi tutulmuştur. ‘yazmak’ manasındadır.

‘kamış; yazı yazacak şey; yeleksiz ok; mikraz; kumar oku’ (KM 6/5170)

‘kuru çubuk, kamış; kamış kalemi; resim çizmede kullanılan fırça; gravür aleti; bedende bulunan uzun ve yuvarlak kemiklerin her biri; birkaç memurun çalıştığı ofis; Tanrı’nın gücü ve karar eylemi; uzun kristal’ (RH 1470)

‘kamış; bıçak, kılıç; bir karakter, yazı formu; oyun oynamak veya kura çekmek için kullanılan ok; bir bölüm, paragraf; bir noktaya doğru sivrilen sakalın üst kısmı; bir kristal. Kalem avarden: yazmak.’ (S 985-86)

b. Türkçede Oluşmuş Yeni Anlamlar

‘alem علم : “*Ba’zen mevşūflar metrūk ve mehcūr olarak yalnız şıfatlar bir şey’e ‘alem olur.*”¹²⁵ Örnekte görüldüğü gibi *ol-* yardımcı fiiliyle kullanılmış bir masdardır. ‘işaret etmek, göstermek’ manalarındadır. Bu mana ile Arapçada masdar olarak bulunmamaktadır. Bu yapının Türkçede oluşturulduğu düşünülebilir.

‘iki arzı fâsıl olan sınır; yollarda mansûb olan mil ve minare gibi nişan; sancak, bayrak’ (KM 6/5123)

‘bir nesnenin bilinmesine yarayan işaret; bayrak; sınır işareti; **camii**deki yıldız ve **hılal**’ (RH 1317)

‘sarığın altınoluk teli’ (KT 947)

¹²⁴ a.g.e., s. 2/13.

¹²⁵ a.g.e., s. 125/16-17.

‘üst dudakta veya dudağın kenarındaki yarık; sancak, bayrak; özellikle farklı renklerle nakış yapılan giysilerdeki sınır; işaret, emare; apolet; miltaş; bir dağ; bir prens veya lord.’ (S 863-64)

Morfolojik Olarak Değişime Uğramış Masdarlar:

hareke حركه : “*Hurūf-ı hecā ba’zen hafif ve ba’zen ağır hareke ile harekelenirler.*”¹²⁶ biçiminde +la- isimden fiil yapma ekiyle kurulmuş bir masdardır. Kāmûsu’l-Muhît’te *hareke* maddesine rastlanmamıştır. Bunun yanında *hareket* kelimesinin manası aşağıda verilmiştir.

‘kımıldamak, deprenmek’ (KM 5/4220)

‘harf vurgusu; ünlü ses’ (RH 779)

1.1.5. Fa’let فَعَلَتْ Vezniyle Oluşan Masdarlar

Bu vezne sahip yalnız 1 tane masdara rastlanmıştır.

Morfolojik Olarak Değişime Uğramış Masdarlar:

sebkat سبقت : “*Nite ki yukarılarda sebkat eylemiştir.*”¹²⁷ şeklinde eyle- yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. ‘geçmek’ manasındadır.

‘bir kimseyi savuşup ilerisine geçmek; hassaten koşu meydanında ödüle koşulan at sairleri geçip mahalline cümleden akdem gelmek’ (KM 4/4023)

‘öncelikli olma; evvel’ (RH 1036)

‘geçme manasıyla sebk yerine olunuyorsa da Arabîde manası büsbütün başka olup o mananın hiçbirisiyle lisanımızda isti’mâli de me’nûs olmadığından hiç kullanılmamalıdır.’ (KT 706)

Yukarıda görüldüğü üzere Kāmûs-ı Türkî’de bu kelimenin Türkçede meydana geldiği ve aslında kullanılmasının doğru olmadığı belirtilmiştir.

¹²⁶ a.g.e., s. 6/4.

¹²⁷ a.g.e., s. 133/13-14.

1.1.6. *Fi'let* فَعَّلَتْ Vezniyle Oluşan Masdarlar

Bu vezne sahip yalnız 1 tane masdara rastlanmıştır.

Anlam Değişmesine Uğramamış Masdarlar:

'illet عِلَّت : “..ve alt taraftaki cümleliğin üst taraftaki cümleye 'illet olduğunu ifade eyler.”¹²⁸ şeklinde *ol-* yardımcı fiiliyle masdar haline gelmiştir. 'illet *ol-* masdarının da 'sebepl olmak' anlamında olduğu gözlemlenmiştir.

“Maraz, özür; sebep ve ba'is (sarf ilminde harf-i illet واءِی manasının sebep anlamından oluştuğu belirtilmiştir.’ (KM 5/4658)

‘Hastalık; neden; sebep; bahane. *İllet edin-* : Bahane oluşturmak veya bahane ileri sürmek. *İllet kazan-*: Hastalık kazanmak.’ (RH 1316)

1.1.7. *Fu'let* فَعَّلَتْ Vezniyle Oluşan Masdarlar

Bu vezne sahip yalnız 1 tane masdara rastlanmıştır.

Anlam Değişmesine Uğramamış Masdarlar:

hürmet حُرْمَت : “..büyüğümüze hürmet eylemeyen bizden değildir..”¹²⁹ şeklinde eyle-yardımcı fiiliyle oluşmuştur.

‘Bozulması, kaldırılması helal olmayan şey; zimmet; mehâbet; nasîb.’ (KM 5/4917-18)

‘Kutsal tutulan şey; kutsallık; saygı; satışta adaletli olmak için verilen küçük bir fazla miktar. Hürmet et-: Saygı göstermek, reverans.’ (RH 779-780)

1.1.8. *Fu'ül* فَعُول Vezniyle Oluşan Masdarlar

Bu vezne sahip 3 masdara rastlanmıştır.

Arapçadaki Anlamın Yanında Türkçede Yeni Bir Anlamla Kullanılan Masdarlar:

a. Farsçada Oluşup Türkçeye Geçen Yeni Anlamlar

kuşūr قُصُور : “*Kuşūr ettiyse de iltifâtınızı dirîğ etmeyiniz.*”¹³⁰ şeklinde *et-* yardımcı fiiliyle kullanılmıştır.

¹²⁸ a.g.e., s. 105/1-2.

¹²⁹ a.g.e., s. 35/7.

‘bir işi işlemeye kudreti varken imtinayla el çekmek; bir nesneden âciz olmak; bir şeyin bereketlenip artması; eksilmek ve ucuz olmak.’ (KM 3/2283)

‘birinin görevini yapmaması, ihmâl; **hata, suç**; yapamama, yetersizlik; eksik olmak; **üst ve altta geride kalan; artık**. Kusur et-: Yanlış yapmak. Kusur olun-: Oluşabilecek bir eksiklik veya ihmale sebep olmak. Kusura bakma-: eksiklik veya ihmali dikkate almamak.’ (RH 1457)

‘akşamın başlangıcı; bir şeyi sonra yapma; fiyat düşmesi; kısa düşüş; başarısız olmak; bozukluk, eksiklik; hatalı olma; yanlışlık; hata, günah, suç. Kusur kenden: başarısız olmak; ihmal etmek.’ (S 973-974)

lüzûm لزوم (81/10) : “*Fi’l-i vüçûbî bir iş işlemek için fâ ile lüzûm gösteren bir şîğadır..*”¹³¹ şeklinde *göster-* fiiliyle kullanılmıştır. ‘ihtiyaç duyurma’ gibi manalara gelmektedir.

‘Bir şeyin bir nesneden ayrı olamaması.’ (KM 6/5202)

‘Ayrılmaz bir halde olmak; doğuştan gelen miras; gerekli olma; **işe yarayacak bir şey olup yalnızca bunun için istenme, işe yararlık, ihtiyaç**; gerekli olarak var olma. *Lüzum ol-*: Herhangi bir şey için var olma gerekliliği. *Lüzumunu görmek*: Bir kimsenin ihtiyacını görmek, gidermek.’ (RH 1631)

‘zorunlu takip, davranış; yakın tutmak, ayrılmaz olma; ihtiyaç, zorunluluk; gereklilik; zorunlu irtibat; yarar’ (S 1121)

vukû وقوع : “*..birer iş olup evvelki vukû bulmuş..*”¹³² şeklinde *bul-* yardımcı fiiliyle oluşturulmuştur. Metindeki anlamı ise ‘meydana gelmek, olmak’tır. Arapçadaki asıl anlamın genişletildiği görülmektedir.

‘Yukarıdan aşağıya düşmek; devenin çökmesi; kuşun konması; nâdim ve pişmân olmaktan kinayedir.’ (KM 4/3552)

‘Yukarıdan düşmek, düşüş; darbe; **meydana gelmiş bir hadise**. Vukû bul-: Meydana gelmek, olmak. Vukûunda: (bir hadise) sırasında.’ (RH 2146)

¹³⁰ a.g.e., s. 93/12.

¹³¹ a.g.e., s. 80/18-19.

¹³² a.g.e., s. 10/16.

‘bir şeyin içine ya da bulunduğu yerden düşme; düşüş; bir kuşun konması; ilkbahar yağmurunun düşmesi; bir şeyin olması, geçmiş olma, **meydana gelme**; rastlantı, kaza, tesadüf, **olay, hadise**; ölüm, tahribat’ (S 1477)

b. Türkçede Oluşmuş Yeni Anlamlar

Bu kısımdaki masdarlarda meydana gelen yeni anlamların Farsçada oluşmuş oldukları görülmüştür.

1.1.9. *Fe‘āl* فَعَالٌ Vezniyle Oluşan Masdarlar

Bu vezne sahip 3 masdara rastlanmıştır.

Anlam Değişmesine Uğramamış Masdarlar:

beyān بیان : “..*zeyl-i kitābıñ birinci faşında beyān kılınır.*”¹³³

“..onlar *bāb-ı maḥşûşunda beyān olunacaktır.*”¹³⁴

“..*aşlını ta’yîn ve beyān eyler.*”¹³⁵

“..*yāḥūd bir maḥşûş keyfiyyet beyān eden fi’llerdir.*”¹³⁶

“*Keyfiyyet taşriḫleri ber-vech-i ātî beyān olur.*”¹³⁷ şeklinde *kıl-*, *ol-*, *eyle-* ve *et-* yardımcı fiilleriyle kullanılmıştır. Genel olarak ‘ifade etmek; tanımlamak ve bildirmek’ anlamlarındadır.

‘Belli, vâzih ve aşikâre olmak; maksûdu ifsâh ve izhâr eylemek; vuzûh ve zuhûr.’ (KM 6/5297)

‘Açık, belli; dil, ifade biçimi; özellikle açık ve net üslup; açıklama. Beyan et-: Açıklamak, kelimelerle ifade etmek.’ (RH 417)

Arapçadaki Anlamın Yanında Türkçede Yeni Bir Anlamla Kullanılan

Masdarlar:

¹³³ a.g.e., s. 8/20.

¹³⁴ a.g.e., s. 13/9-10.

¹³⁵ a.g.e., s. 30-31/21-21.

¹³⁶ a.g.e., s. 52/20.

¹³⁷ a.g.e., s. 94/7.

a. Farsçada Oluşup Türkçeye Geçen Yeni Anlamlar

tamām تمام : “..anlar ile söz tamām olmaz.”¹³⁸ şeklinde *ol-* yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. Buradaki manası ‘bitmek’ tir.

‘Kâmil olma; bir şeyin noksanının kendisiyle mükemmel olması.’ (KM 5/4879-80)

‘tamam olmak, tamamlanmak; bitmek, son bulmak; son. Tamam bul-: Bitmiş olmak; sonlanmış olmak. *sf.* **Tam; tamamlanmış, mükemmel; bitmiş; yerinde; ölü, öldürülmüş; doğru. Tamam ol-: tamamlanmak; sonlanmak; öldürülmek.**’ (RH 591)

‘*sf.* **Bitmiş, ikmal olunmuş; noksansız, mükemmel, tam; hazır, müheyya, her bir tedariki bitmiş; uygun, muvafak.**’ (KT 436)

‘**bütünlük, tam, tamamlanmış** hepsi; bütün; netice, sonuç; bitmiş, yapılmış, gerçekleştirilmiş; tamamen, kesinlikle, bütünüyle. Tamam şoden: bitmek; ölmek. Tamam kerdin: bitirmek.’ (S 323)

b. Türkçede Oluşmuş Yeni Anlamlar

devām دوام : “*Mektebe devām etmek lâzımdır.*”¹³⁹ şeklinde *et-* yardımcı fiiliyle kurulmuş bir masdardır. ‘sürdürmek’ manasındadır.

‘dâim, ber-karâr olmak; dinmek.’ (KM 5/4976)

‘süreklilik, dâimilik; sabit ve devamlı olma; Devam et: Durmadan çalışma.’ (RH 917)

‘dâim olarak sürme, kesilmeme; sâbit, mütemâdiyen iştigâl; **mülâzemet, bir memûriyyet veya bir işe intisâbıyla gidip gelme.**

‘sürekli olma, ısrar etme’ (S 540)

1.1.10. *Fi‘āl* فِعَال Vezniyle Oluşan Masdarlar

Bu vezne sahip 5 masdara rastlanmıştır.

¹³⁸ a.g.e., s. 37/16-17.

¹³⁹ a.g.e., s. 67/12-13.

Anlam Değişmesine Uğramamış Masdarlar:

ricā رجا : “*Ricā etti, ancak ricāsı kabûl olunmadı*”¹⁴⁰ şeklinde *et-* yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. ‘isteme; yalvarma’ manalarındadır.

‘(recâet maddesinde) ümit eylemek’ (KM 6/5761-62)

‘taraf, sınır; bir yön’ (RH 965)

‘(reca > rica) arzulamak; ummak; ümit, arzu; istemek; istek; istenilen şey.’ (RH 965)

‘(reca biçimiyle) emel, ümit, umma. (yanlış kullanım olarak rica) yalvarma, niyaz. Rica *et-* bu mana ile kullanılır.’ (KT 659)

şifā شفا : “*..Bursa’ya gider isen şifā bulursun..*”¹⁴¹ şeklinde *bul-* fiiliyle kullanılmış bir masdardır. Metindeki manası ise ‘iyileşmek’tir.

‘devâ ve ilaç; hastayı iyileştirmek; hasta için afiyet istemek; güneşin batması.’ (KM 6/5824)

‘devâ, bir hastalığın ilacı.’ (RH 1128)

‘ilaç yoluyla tedavi etmek; sağlığı düzeltmek; süzelme; sağlıklı olmak. Şifa bulmak: iyileşmek.’ (RH 1128)

‘inād عناد : “*..niçin ‘inād ediyorsun?’*”¹⁴² şeklinde *et-* yardımcı fiiliyle kullanılmıştır.

‘bir adama muhâlefetle muâraza eylemek’ (KM 2/1521)

‘hırçınlıkla karşı çıkma; inat. İnad *et-* : inatlaşma; hırçınlıkla reddetme’ (RH 1323)

kıyās قياس : “*Sā’ir-i emşâli dahi buña kıyās oluna.*”¹⁴³ şeklinde *ol-* yrd. fiili ile kullanılmıştır. Verilen cümledeki manası ‘benzeri olmak’ biçimindedir. Zaman içerisinde bu manadan yola çıkarak karşılaştırmak anlamı ortaya çıkmıştır.

¹⁴⁰ a.g.e., s. 108/1.

¹⁴¹ a.g.e., s. 105/15-16.

¹⁴² a.g.e., s. 118/13.

‘bir nesneyi misâli olan nesneye takdîr edip uydurmak.’ (KM 3/2704)

‘ölçü; karşılaştırma; analoji; bilinen gramer biçimi, model; karşılaştırmalı varsayım, fikir; mantıksal karşılaştırma, argüman. Kıyas olun-: Karşılaştırılmak; analoji yoluyla yargılamak.’ (RH 1503)

Arapçadaki Anlamanın Yanında Türkçede Yeni Bir Anlamla Kullanılan

Masdarlar:

a. Farsçada Oluşup Türkçeye Geçen Yeni Anlamlar

ziyâde زياده : “*Ve eğer elif bulunur ise bir yâ ziyâde kılınır.*”¹⁴⁴

“*..ahîrinden evvel bir yâ-i sâkine ziyâde edilir.*”¹⁴⁵

“*Ama bir harften ziyâde olduğu takdîrde..*”¹⁴⁶

“*..sarmak mâddesinde mîm ziyâdesiyle dokuşmak ve sarmaşmak denilir.*”¹⁴⁷ şeklinde *kıl-, et-, ol-* yardımcı fiilleri ve zarf görevinde +(y)la eki ile karşımıza çıkmaktadır. ‘arttırmak; fazla’ manalarında kullanılmaktadır.

‘(ziyâdet maddesiyle) mecmûu artmak; arttırmak’ (KM 2/1448)

‘artma, artış; ilave; fazla, fazlalık’ (RH 1021)

‘**sf. Çok; daha fazla; büyük, daha büyük; uzun, daha uzun. Ziyade olsun: Senin için daha fazla olsun, artsın.**’ (RH 1021)

‘(ziyâdat, ziyâde: artırma, artış, ekleme; fazlalık; bir kelimeye bir harf ekleme; **daha, çok fazla**. Ziyâde şoden: büyümek, bollaşmak. Ziyâde kerden: arttırmak, eklemek.’ (S 632)

b. Türkçede Oluşmuş Yeni Anlamlar

‘**ilâve** علاوه : “*..âhîrine ‘ilâve olundukta cemi’ olurlar.*”¹⁴⁸

¹⁴³ a.g.e., s. 29/1-2.

¹⁴⁴ a.g.e., s. 13/5-6.

¹⁴⁵ a.g.e., s. 15/1.

¹⁴⁶ a.g.e., s. 55/10.

¹⁴⁷ a.g.e., s. 61/4-5.

“..ağır harekeli ise (lık) ‘ilâvesiyle ism-i mekân şîgâsı yapılır.”¹⁴⁹

“..Fârisî veya ‘Arabî şîfatlar ahîrine ‘ilâve olunur.”¹⁵⁰

“Türkçede olduğu gibi emr-i hâzıra şîn-i sâkine ‘ilâve etmekten ‘ibârettir.”¹⁵¹ şeklinde karşımıza çıkan bu masdar, *ol-*, *olun-*, *et-* yardımcı fiileri ve zarf görevi ıtlak eden *+ylA* eki ile oluşturulmuştur. ‘eklemek’ manasında kullanılmıştır.

‘(ilâvet) başın ve boynun yukarısı; bir nesne üzerine ziyâde kılınan şey.’ (KM 6/5889)

‘eklenmiş herhangi bir şey; ekleme, arttırma; gazete eki.’ (RH 1315)

‘imzadan sonra mektubun altına yazılan şey.’ (KT 946)

‘(ilâvet, ilâve) gereğinden falza olma, çokluk; aşırılık; bir üstüne ekleme; dahası, buna ek olarak. İlâvat: üst bölüm, başka br şeyin üstünde olan herhangi bir nesne.’ (S 862)

1.1.11. *Fe’âlet* فَعَالَتْ Vezniyle Oluşan Masdarlar

Bu vezne sahip 3 masdara rastlanmıştır.

Anlam Değişmesine Uğramamış Masdarlar:

delâlet دلالت : “..diğer bir şey’e delâlet eyleyen kelimelerdir.”¹⁵²

“..bir isim olup mücerred müsemmâsına delâlet eder.”¹⁵³ şeklinde *et-* yardımcı filliyle oluşturulmuş bir masdardır. ‘göstermek, işaret etmek’ anlamlarındadır.

‘bir adama bir nesneye doğru yol gösterip kılavuzluk eylemek’ (KM 5/4489)

¹⁴⁸ a.g.e., s. 12/16-17.

¹⁴⁹ a.g.e., s. 13/11-12.

¹⁵⁰ a.g.e., s. 24/14-15.

¹⁵¹ a.g.e., s. 72/5.

¹⁵² a.g.e., s. 10/4.

¹⁵³ a.g.e., s. 10/9.

‘biri tarafından yönlendirilen gösterge; mana; mahiyet; kılavuz; göstermek için işaret etmek.’ (RH 911)

‘yol gösterme, kılavuzluk; delil ve alâmet olma; ima.’ (KT 616)

‘(yukarıdaki anlamların yanında) göstermek’ (KO 3/373)

Arapçadaki Anlamanın Yanında Türkçede Yeni Bir Anlamla Kullanılan Masdarlar:

a. Farsçada Oluşup Türkçeye Geçen Yeni Anlamlar

Bu kısımda incelenecek masdara rastlanmamıştır.

b. Türkçede Oluşmuş Yeni Anlamlar

‘alâmet علامت : “.. ‘alâmet olmak üzere işbu ..işâreti isti ‘mâl olunur.”¹⁵⁴ şeklinde ol-yardımcı fiiliyle karşımıza çıkmaktadır. ‘işaret etmek’ anlamındadır.

‘nişâne; iki yer arasında olan fasıl ve sınır.’ (KM 6/5123)

‘bir işaret, sembol, belirti; **bir mucize, olağüstü şey**’ (RH 1315)

‘(alâmet, alâme) işaret, sembol; herhangi bir ayırt edici özellik veya intiba; teşhis; şecere; armalar, hanedan arması; sancak, simge; dönüm noktası’ (S 861-862)

Morfolojik Olarak Değişime Uğramış Masdarlar:

nezâket نزاکت : “..ben sizin ziyâretinize gittim ise de siz nezâket edip bize geliñiz.”¹⁵⁵ şeklinde et- yardımcı fiiliyle kullanılmış olan bu kelime aslında Farsça nâzik kelimesinin Arapça fe‘âlet masdar kalıbıyla çekimlenmesi sonucu meydana gelmiştir.¹⁵⁶

‘davranış ya da duygularda incelik; çözümü hassalaştıran bir işteki zorluk.

Nezaket satmak: nezaketle işlenmiş bir kişi için kurmak.’ (RH 2078)

‘(from P. nâzûk) zariflik, yumuşaklık, hassaslık, kibarlık’ (S 1396)

¹⁵⁴ a.g.e., s. 8/18-19.

¹⁵⁵ a.g.e., s. 105/17-18.

¹⁵⁶ James W. Redhouse, *A Turkish and English Lexicon* (Beirut: Librairie Du Liban, 1890), s. 2078.

1.1.12. *Fi'ālet* فَعَالَتْ Vezniyle Oluşan Masdarlar

Bu vezne sahip 3 masdara rastlamıştır.

Arapçada Tâli Anlamın Türkçede Asli Anlam Olarak Kullanıldığı Masdarlar:

ri'āyet رعايت : “..ekşeriyā bu muṭābıkata ri'āyet etmeyip..”¹⁵⁷

“..muṭābıkata ri'āyet oluna gelmiştir.”¹⁵⁸ şeklinde et- ve ol- yardımcı fiilleriyle oluşturulmuştur. ‘dikkate alma, gözetme’ manalarında kullanılmıştır.

‘otlamak; nazar ederek gurûbuna muntazır olmak; hıfz ve nigâh eylemek’ (KM 6/5772)

‘çayırda otlayan sığır; koruma, özellikle hükümdarın halkına karşı koruması; dikkate almak, saygı; (kurallara) uymak.’ (RH 978)

‘gözetme, hıfz; sayma, saygı, itibar; hürmet, ikram, tazim, ağırlama.’ (KT 666)

sirāyet سرايت : “..ol hükmün başka yere sirāyet etmesidir.”¹⁵⁹ şeklinde et- yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. ‘işlemek; etkilemek’ manalarındadır.

‘gece yola gitmek; ağaç kök damarlarının yer altında gitmesi’ (KM 6/5796)

‘gece yolculuk etmek; bilinmezde sürüklenen, yayılan şey.’ (RH 1049)

‘geçme, bulaşma; geçme intikâl, ta‘ammüm, intişâr’ (KT 714)

Arapçadaki Anlamın Yanında Türkçede Yeni Bir Anlamla Kullanılan Masdarlar:

a. Farsçada Oluşup Türkçeye Geçen Yeni Anlamlar

nihāyet نهایت : “..bir fi'liñ nihāyet bulduğuna delālet eyler.”¹⁶⁰ şeklinde bul- yardımcı fiiliyle kurulmuş bir masdardır. ‘sonlanmak’ manasında kullanılmıştır.

‘bir şeyin gâyet ve âhiri; ağacın ucu’ (KM 6/6024)

¹⁵⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *Tertîb-i Cedîd-Kavâ'id-i Osmâniyye*, (Dârü'l-hilâfetü'l-aliyye, H. 1317), s. 124/17.

¹⁵⁸ a.g.e., s. 125/1.

¹⁵⁹ a.g.e., s. 107/9-10.

¹⁶⁰ a.g.e., s. 89/1-2.

‘son; en son şey. **Nihâyet bul-** : bir şeyin sonunu bulmak; sona varmak, bitirmek.
(RH 2114)

‘Zarf. feci, çok; azamî, en ziyâde’ (RH 2114)

‘(nihâyet, nihâye) bir devenin burnuna konan tahtanın ucu; son, sınır, had, hedef; fazlalık; **çok fazla, aşırı, çok büyük, haddinden fazla, dehşet verici**; dikkat çekici, **en çok**’ (S 1438)

b. Türkçede Oluşmuş Yeni Anlamlar

Bu kısımda incelenecek masdara rastlanmamıştır.

Morfolojik Olarak Değişime Uğramış Masdarlar:

‘**ibâret** عبارت : “İşte hareketlerimiz bunlardan ‘ibâret olup lisânımızda ise sekiz türlü hareke vardır.”¹⁶¹ şeklinde ol- yardımcı fiiliyle kurulmuş bir masdardır. ‘özelî ihva etmek; sadece belli bir şeyi içermek’ manalarındaadır.

‘düş yormak; gönülde olan şeyi beyân eden kelâm, söz.’ (KM 3/2155-56)

‘(Ar. ‘ibâre > Tr. ‘ibâret) **bağlı bulunmak, içermek**’ (RH 1281)

‘(Ar. ‘ibâre) bir cümle, paragraf; yazılı veya sözlü metin; rüyaların yorumu, açıklaması.’ (RH 1281)

‘bir şeyin hâlet-i mecmûası, mecmû-i mevcûdiyyeti’ (KO 4/151)

1.1.13. Tef’âl تَفْعَالُ Vezniyle Oluşan Masdarlar

Bu vezne sahip 2 masdara rastlamıştır.

Anlam Değişmesine Uğramamış Masdarlar:

tekrâr تَكَرَّر : “..ism-i ‘aded iki iki ve dört dört diye tekrâr edilmiş gibi olur.”¹⁶²

“..ve ol hâlde tekrârlanır.”¹⁶³

¹⁶¹ a.g.e., s. 9/7-8.

¹⁶² a.g.e., s. 17/13-14.

¹⁶³ a.g.e., s. 17/16.

“Nitekim – kim geldi bilmiyorum- d n lir ve tekr r olunarak ba’z  ma’n s na isti’m l olunur.”¹⁶⁴ şeklinde et- ve ol(un)- yardımcı fiilleri ve +la- isimden fiil yapma ekiyle masdar olarak kullanılmıştır. ‘bir şeyin yeniden olması’ manasında müstameldir.

‘bir nesneyi merreten sonra i de etme’ (KM 3/2311)

‘yeniden olma, ba a dönme; tekerrür’ (RH 581)

Arapçadaki Anlamın Yanında Türkçede Yeni Bir Anlamla Kullanılan

Masdarlar:

a. Farsçada Olu up Türkçeye Geçen Yeni Anlamlar

Bu kısımda incelenecek masdara rastlanmamıştır.

b. Türkçede Olu mu  Yeni Anlamlar

ta’d d       “..iki yük    yük deyü ta’d d olunurdu.”¹⁶⁵ şeklinde ol- yardımcı fiiliyle meydana gelmiştir. ‘sayılmak’ manasında kullanılmıştır. Bu s zc ge K m su’l-Muh t’t  tarafımızca rastlanmamıştır.

‘saymak; numaralandırmak’ (RH 560)

‘birer birer zikr ve beyan etme.’ (KT 414)

‘numaralama, sayım,  l  ml me; sayı; miktar, tutar;  l  . Ta’d d num dan: saymak’ (S 308)

1.1.14. Fa’ l ف  ل Vezniyle Oluşan Masdarlar

Bu vezne sahip yalnızca 1 tane masdara rastlanmıştır.

Arapçadaki Anlamın Yanında Türkçede Yeni Bir Anlamla Kullanılan

Masdarlar:

a. Farsçada Olu up Türkçeye Geçen Yeni Anlamlar

Bu kısımda incelenecek masdara rastlanmamıştır.

b. Türkçede Olu mu  Yeni Anlamlar

¹⁶⁴ a.g.e., s. 19/1-2.

¹⁶⁵ a.g.e., s. 15/19.

ķabŭl قبول : “..ma’ārif-i ‘umŭmiyye-i neẓāret celīlesince ķabŭl olunmuştur.”¹⁶⁶
şeklinde *ol-* yardımcı fiiliyle kullanılmıştır.

‘hibe ve nasihat makŭlesi nesneyi telakki ile alıp der-i uhde eylemek’ (KM 5/4706)

‘kabul etme; onama, razı olma. Kabul olun-: kabul edilmek.’ (RH 1433)

‘Alma, verilen bir şeyi ahz etme; **ziyarete gelen adamı muamele-i lazıme ile her nasıl olursa bir suretle içeriye alma, ziyarete mukabele etme; irtikab etme, kötü bir şeye tenezzŭl etme; razı olma, rıza; alıp kullanma, ittihaz ve isti’mal.**’ (KT 1050-51)

‘tercihen alma, iyi alma, razı olma; doğudan esme, doğu rŭzgarı; rıza, uyma; resmi izin; kabile; gŭzellik; sŭsleme. Kabŭl kerdn: razı olma, kabul etme, onaylama, uygun bulmak, uymak’ (S 953)

Metinde *Rubāi Mŭcerred* kalıplarıyla çekimlenmiş kelimelerden oluşan masdarlara rastlanmamıştır.

1.2. Mezīd Masdarlar

Bu masdarlar Sŭlāsi Mŭcerred fiile harf ilaveleriyle meydana gelen bablardır.

1.2.1. İf’āl افعال Babı ile Oluşan Masdarlar

Bu kalıpla gelen fiiller geçişli yapmaktadırlar.¹⁶⁷ Bu sebepten genellikle *olun-* yardımcı fiiliyle kullanılmıştır.

Anlam Değişmesine Uğramamış Masdarlar:

ibhām اِبْهَام : “Mŭbhemāt ma’nāsında ibhām olan isimlerdir”¹⁶⁸

“..ya’nī bir kelāmın ibhām eylediği hāıırayı def’ için īrād olunan cŭmleye dāhīl olur”¹⁶⁹ şeklinde *ol-* ve *eyle-* yardımcı fiilleriyle kullanılmıştır. ‘kapalı olma, kapatma; anlatımda kapalılık’ manalarındadır.

¹⁶⁶ a.g.e., kapak sayfası.

¹⁶⁷ Mustafa Meral örtŭ, *Arapça Dilbilgisi: Sarf* (İstanbul: M.Ŭ. İlahiyat Fakŭltesi Vakfı Yayınları, 2019), s. 167.

¹⁶⁸ Ahmet Cevdet Paşa, *Tertīb-i Cedīd-Kavā’id-i Osmāniyye*, (Dārŭ’l-hilāfetŭ’l-aliyye, H. 1317), s. 18/2.

¹⁶⁹ a.g.e., s. 107/16-17.

‘bir işin muglak ve müştebih olması; bir adamı bir işten bertaraf eylemek; kapıyı kapamak’ (KM 5/4874)

‘bir durumu şüpheli, belirsiz kılma, belirsiz durum’ (RH ?)

‘kapalı ve meşkûk bir surette ifade’ (KT 67)

iẖtār **خطر** **اظار** : “..ve müfîd bir risâlenin te’lîfi iẖtār ve teklîf olunmağla “Kavâ'id-i Türkiyye” nâmiyla bir risâlecik daği kaleme alınmış idi.”¹⁷⁰

“..yâhūd saña iẖlâsım ber-kemâl olduğu cihetle iẖtār ediyorum denilir”¹⁷¹ şeklinde ol- ve et- yardımcı fiilleriyle kullanılmıştır. ‘ bildirmek’ manasında olduğu düşünülebilir.

‘bir nesneyi hatıra getirmek; bir adama nefsinin kendi hamtâsıyla miyânede ödül edip uğraşmak; hatar ve tehlike’ (KM 2/1913)

‘bir kişinin zihnine ya da hafızasına bir durumu yerleştirme; hatırlama’ (RH 46)

‘bir şeyi birinin hatırına getirme; tezkîr; bir adamın bildiği ve galatla görmediği bir şeyi gösterip nazar-ı dikkatini celb etme; uyarmak’ (KT 819)

idhāl **ادخال** **دخول** “Kezâlik karmak idhāl etmek ma'nâsına olduğu hâlde mehcûr olup müdâhale ma'nâsına karışmak ise isti'mâl olunmaktadır”¹⁷² şeklinde ol- yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. Müellif ‘karışmak’ manasında olduğunu belirtmiştir. Bunun yanında ‘dahil olmak; içine girmek; ithal’ manaları da bilinmektedir.

‘girdirmek’ (KM 5/4483)

‘birinin ya da bir şeyin girmesini, yerleşmesini sağlama; giriş; ithâl; girdirmek, eklemek; ithâl etmek’ (RH 50)

¹⁷⁰ a.g.e., s. 2/12.

¹⁷¹ a.g.e., s. 118/19-20.

¹⁷² a.g.e., s. 63/19-20.

Günümüzde kelime *ithâl* şeklinde kullanılmaktadır. Mana olarak da ‘dışarı ülkelerinden gelen mahsulatin ülke içine girmesi’yle karşımıza çıkmaktadır.

idğām ادغام : *“Lisān-ı ‘Arabīde bir cinsden iki harf yan yana geldikde ekseriyyā idğām olunur.”*¹⁷³ şeklinde *ol-* yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. ‘bazı harflerin iç içe geçmesi, birleşmesi’ manasındadır.

‘ısı veya soğğun bir kimseyi kaplaması; yüzü karartmak; sarfiyyûn ıstılahında bir harfî âher harf içre derc ve idhâl eylemek’ (KM 5/4970)

Sözlüklerdeki anlamlar aynıdır.

iskān اسكان : *“..māh-i rū terkībinde hā iskān olundukta māh-rū bir kelime hükümünde olup..”*¹⁷⁴ şeklinde *ol-* yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. ‘harekeyi kullanmama, harfî sessiz hale alma’ manasındadır.

‘bir adamı bir mahalde sakın ve ber-karâr kılmak; bir adamı fakr u fâka hareketten alıkomak; bir adamı miskin kılmak, sonradan miskin olmak’ (KM 6/5393)

‘birisini yerleştirmek; mesken edinme; sakınleştirme; fakirleştirme; muhtaç hale gelme’ (RH 111)

‘ahâli kazandırma, ahâli yerleştirmekle imâr’ (KT 111)

‘bir kelimenin harekelerinden birini selb etmek’ (KO 1/351)

i‘āde عود اعاده : *“..kâ‘ide-i Fārisīyye üzere muzāf oldukta metrūk olan hemzenin i‘ādesiyle meşelā..”*¹⁷⁵

*“..Yā kitābımı i‘āde ét yā parasını vēr..”*¹⁷⁶ +ylA eki ve *et-* yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. ‘geri getirmek’ manasındadır.

‘(i‘âdet) bir şeyi i‘âdet edinmek; geri döndürmek; tekrar eylemek’ (KM 2/1525)

¹⁷³ a.g.e., s. 8/8-9.

¹⁷⁴ a.g.e., s. 36/4.

¹⁷⁵ a.g.e., s. 35/8.

¹⁷⁶ a.g.e., s. 116/9.

İncelenen sözlüklerde aynı anlamlar mevcuttur.

i'lāl اعلال : “Aşlı kuvūs olup i'lāl olunarak kâf'ıy ve sîn'iy kesreleri ve yā-i müşeddede ile kısıt olmuştur”¹⁷⁷ ol- yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. ‘düşürülmek’ manasındadır.

‘ikinci defada içirmek; bir adamı hasta ve i'lāl kılmak’ (KM 5/4656)

‘hasta etmek; mazûr görmek; susuzluğa yetecek kadar su vermek; elif, vav ve ye harflerinin düzenli bir Arapça kurala göre çekimlenmesi’ (RH 144)

īmā ايماء وما : “..ḥarfine munzamm ve īmā olunmuş ma'nāsına mūmā ve işāret olunmuş ma'nāsına müşār kelimelerine mülḥak olarak..”¹⁷⁸ ol- yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. ‘işaret etmek’ manasındadır.

‘bir kimseyi ya da bir maddeyi tefhîm için kavlen veya fiilen işaret eylemek’ (KM 1/258)

‘işaret etmek; ifhâm’ (RH 307)

irād ايراد ورود : “..nasıl oldu bilmem denilir ve ba'zen maḳām-ı teşbîhte irād olunur.”¹⁷⁹ Ol- yardımcı fiiliyle karşımıza çıkmaktadır. ‘getirilmek’ manasında kullanılmıştır.

‘insanı ve hayvanı suya gelecek yere ihzâr eylemek; getirmek manası bu manadan alınmıştır.’ (KM 2/1633)

‘bir canlıyı sulak bölgeye getirmek; getiri; kanıt gösterme; gelir’ (RH 292)

Arapçada Tâli Anlamın Türkçede Asli Anlam Olarak Kullanıldığı Masdarlar:

ıtlāk اطلاق : “..bi'l-cümle büyük ve meşhûr beldelelere ıtlāk olunur”¹⁸⁰ Ol- yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. ‘denmek; isim verilmek’ manalarındadır.

¹⁷⁷ a.g.e., s. 151/3.

¹⁷⁸ a.g.e., s. 130/15-16.

¹⁷⁹ a.g.e., s. 19/17.

¹⁸⁰ a.g.e., s. 12/2-3.

‘davayı bağlamayıp salma olarak salıvermek, tutsağı salıvermek; zevceyi boşama; bir adamı zehirlemek’ (KM 5/4085)

‘bırakma, salma, özgürlüğü verme; eşi (wife) boşama; rahatlama, gevşeme; bir şeyi isimlendirme, tanımlama’ (RH 136)

‘(yukarıdaki manalarla birlikte) kayd ve hasardan kurtarıp umûmiyyet üzere kullanma, şümûllendirme; **isim verilme, tesmiyye**’ (KT 126)

Arapçadaki Anlamın Yanında Türkçede Yeni Bir Anlamla Kullanılan

Masdarlar:

a. Farsçada Oluşup Türkçeye Geçen Yeni Anlamlar

icrā اجرا : “..aşağıda taṭbīkātı icrā olunmak üzere güzelce hıfz olunmalıdır.”¹⁸¹ Ol- yardımcı fiiliyle kullanılmıştır.

‘suyu akıtmak; atı seğırtmek; bir husus zımında vekil göndermek’ (KM 6/5681-82)

‘yürütme, gerçekleştirme, uygulama; makinelerin çalışması, hareketi’ (RH 28)

‘**muâmele-i resmiyyesi görölüp bitme, ifâ**’ (KT 72-73)

‘etki veya değer verme; **yürülüğe koymak; yürütme; çıkarma; uygulama.**’ (S 17)

izhār اظهار : “..nefsü’l-emirde olmayan fi’li izhār etmek ma’nāsını müfîd olur.”¹⁸² Et- yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. ‘göstermek’ manasındadır.

‘bir nesneye mübâlat eylemekle terk ve ihmâl eylemek; bir nesneyi ayân ve aşikâre kılmak; ezberden okumak’ (KM 3/2153)

‘gösterme, bildirme; yapar gibi görünme; bir kumaş üzerine yüz ekleme; yardım etme; öğle vaktinde olma’ (RH 138)

‘**yalandan gösteriş, satış**’ (KT 127)

¹⁸¹ a.g.e., s. 78/20.

¹⁸² a.g.e., s. 69/6.

‘açığa çıkarma, keşfetme; belli olma, ifşa, yayım; beyan etme, beyan; polis bilgileri; bir tanığı soruşturma, ifade verme, kanıt. İzhâri huşûmet kerdin: düşmanlık göstermek. İzhâr numûden: **gösteriş yapmak, sergilemek**’ (S 72)

ifāde افاده **فيد** : “..bir hāl u keyfiyyet vukū ‘unu ifāde eyleyen kelimedir.”¹⁸³

“..bir ma’nāyı ifāde etmeyip belki diğer kelimelere merbūt olarak huşûşī ma’nālara delālet ederler.”¹⁸⁴

“Ma’nā-yı vaşfīniñ tamāmiyyeti ifāde olunmak istenildiği hālde..”¹⁸⁵ Eyle-, et- ve ol- yardımcı fiiliyle kurulmuş bir masdardır.

‘mal ile fâidelenmek; bir kimseye mal vermek’ (KM 2/1548)

‘birisine fayda sağlama; **açıklama, bildirme**’ (RH 153)

‘anlatma, söyleme, beyan, takrir; anlatmak yolu, anlatış, suret i takrir; ders vermek, tedris, ders takriri, talebeyi dersinden müstefid etme.’ (KT 134)

‘asıl manası faydalanmak; **anlatış, beyan etmek ve edilmek**; hüsn-i kitâbet, sözü güzel söylemek, yazmak. **Faydalandırmak** manasında ifade ve istifade tabiri nadiren kullanılır ki bu surette istimali okuyup okutma demektir.’ (KO 1/407)

‘(ifâdet, ifāde) kazanç, avantaj, fayda sağlamak veya buna sebep olmak; **öğretim, talimat**. Ifāde kerdin: **bir anlam bildirmek, belirtmek**. Ifāde-i marâm kerdin: **niyetlerini açıklamak**.’ (S 78)

ilhāk الخاق **لحق** : “..buña ba’zı kavā’id daḥi ilhāk olunmuş idi.”¹⁸⁶

“ve yāḥūd āḥirine tenvîn ilhāk edilir ise yine tā-i ...şûretinde yazılır..”¹⁸⁷ şeklinde ol- ve et- yardımcı fiilleriyle kullanılmıştır. ‘eklemek; dahil etmek’ manasındadır.

¹⁸³ a.g.e., s. 10/14-15.

¹⁸⁴ a.g.e., s. 11/2-3.

¹⁸⁵ a.g.e., s. 23/17.

¹⁸⁶ a.g.e., s. 2/6.

¹⁸⁷ a.g.e., s. 122/6.

‘ardından yetişmek ve yetiştirmek’ (KM 5/4152)

‘katma, ekleme; bir şeyi bir şeyin üzerine ekleme’ (RH 185)

‘katma, zamm ve ilave etme; **kelimenin âhirine bir harf veya edat ilavesi.**’ (KT 155)

‘ulaşma, erişme, geçme, izleme; katılma; **ekleme, son ek ilave etme.**’ (S 93)

b. Türkçede Oluşmuş Yeni Anlamlar

iẖsān احسان حسن: “İfāde etmek lütf eylemek talîf kılmak iẖsān buyurmak gibi..”¹⁸⁸
Buyur- fiiliyle kullanılmıştır. ‘iyilikte bulunmak; bağışlamak’ manasında olduğu düşünülebilir.

‘iyilik eylemek, bir nesneyi iyi ve güzel eylemek; bir nesneyi iyi ve gereği gibi bilmek’ (KM 6/5324)

‘iyi ve güzel olma; iyi davranmak; Allah’a karşı görevini iyi yapmak; kibar ve hayırlı olma; bir şeyi nezaketle yapma; kibarlık yapma’ (RH 38)

‘bağışlama, bahş, ‘atâ; **verilen ve bağışlanan şey, atıyye, bahşîş; lütf, inâyet, kerem**’ (KT 77)

‘(asıl anlamı iyilik etme, iyi ve güzel yapmak olan bu kelime Türkçede bu anlamlarla çok nadir kullanılmaktadır: *hüsn-i mu’âmele*) **atıyye ve bahşîş suretiyle vermek, verilmek; bahşîş atıyye; mürüvvet hüsn-i amel**’ (KO 1/253)

‘iyi yapmak, yükümlülük vermek; iyi davranış, fayda, iyilik; kibarlık’ (S 21)

irāde اراده : “..bir ‘aded-i gayr-i mu’ayyen irāde olunur”¹⁸⁹ Ol- yardımcı fiiliyle karşımıza çıkmaktadır. ‘ifade etmek, açıklamak’ manalarındadır.

‘dilemek’ (KM 2/1439)

¹⁸⁸ a.g.e., s. 72/12.

¹⁸⁹ a.g.e., s. 21/12.

‘isteme, dileme; birisine karşı sevgi, beğenme, etkilenme; bir kişi ya da bir şeyin peşinde koşmak; mana, amaçlama; **ifade etme; emir, buyruk; hükümdarın yemini, emri**’ (RH 57)

‘(irâdet) isteme, dileme, tasarlama; arzu, istek, heves, niyet; müritlik. Irâdeti Hudâ: Allah’ın iradesi. Irâdet kerdin: dileme, arzulama, niyet etme’ (S 32)

ıskâṭ إسقاط : “..ve ekşeriyyâ [ne] mā ba’dına vaşıl ile hā-i resmiyyesi ıskâṭ olunur.”¹⁹⁰ Ol- yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. ‘düşürülmek’ manasındadır.

‘düşürmek; düşük yapmak; kelâmda zelle ve hata eylemek’ (KM 4/3133)

‘düşme, dağılma; düşük; yazıda bir harfî iptal etme yani düşürme’ (RH 110)

‘imhâ, hıfz, ref’; hükümsüz bırakma, iptal; mahrum etme, gâib ve fevt etme; **mevtânın ruhu için yani azablarının afv ve imhâsı için bir resm-i mahsusla verilen sadaka.**’ (KT 110)

‘düşmeye sebep olma, düşürme, düşüşe izin verme; düşük yapmak’ (S 58)

ış’âr اشعار : “İsmiñ ma’nāsını ış’âr eden elfāz-ı mahşûsadır”¹⁹¹

“Muḳaddimedede ış’âr olunduğu üzere fi’ller..”¹⁹²

“..bu cümleñiñ mā-ḳablini tafşıl edeceğini ış’âr eyler.”¹⁹³ şeklinde et-, ol- ve eyle- yardımcı fiilleriyle kullanılmış bir masdardır. ‘ifade etmek; bildirmek; göstermek’ manalarındadır.

‘bir adama bir nesneyi bildirmek ve âgâh eylemek; bir şeyi bir şeye yapıştırmak; hacc menâsikinden kurbân devesine ilâm için alâmet ve nişân eylemek’ (KM 2/2059)

‘bilinmesini sağlamak, bilgi aktarma; saplama, bıçaklama; öldürme’ (RH 121)

¹⁹⁰ a.g.e., s. 19/7-8.

¹⁹¹ a.g.e., s. 10/12.

¹⁹² a.g.e., s. 49/3.

¹⁹³ a.g.e., s. 107/2-3.

‘**tahriren (yazıyla) bildirme**, haber verme. (Bu manasıyla Türkçede oluşturulduğu belirtilmiştir.)’ (KT 118)

‘bildirme, bilgilendirme, tanıtma; korkuya neden olmak, korkutma’ (S 64)

işāret اشارت : “..işāret olunmuş ma’nāsına müşār kelimelerine mülhak olarak..”¹⁹⁴ şeklinde ol- yardımcı fiiliyle oluşturulmuştur. ‘gösterilmek’ manasındadır.

‘bir nesneyi bir adama ta’yîn vechiyle göstermek; el, göz ve kaş ile işaret’ (KM 2/2079)

‘(işare Ar. > işaret Tr.) imza, iz; uyarı; **Şeyhu’l-İslâm’ın emri veya görüşü; bir şeyin üzerine işaretlemek**’ (RH 117)

‘ihtâr kabilinden ve doğrudan olmayarak verilen emir’ (KT 115-116)

‘(işâret, işâre) göz veya elle gösterme, dikkati çekme; bir simge, nişan, eli sallamak ya da baş işaretiyle gösterilen sembol, iz; ima, ipucu; kinaye, üstü kapalı söz; pandomim. İşâre şoden: anılmak, ima edilmek, işaret edilmek. İşâret kerden: ima etmek; bildirmek’ (S 62)

ikrām اكرام : “Meşelā ikrām olunur deyü geldim”¹⁹⁵

“..ikrām ettiğin ben de oña ikrām ettim..”¹⁹⁶ ol- ve et- yardımcı fiiliyle oluşmuştur.

‘hürmet ve ta’zîm eylemek; evlâd-ı kirâm sahibi olmak’ (KM 6/5183)

‘hürmet göstermek, asil bir şekilde muâmele; **alt tabakadan birine hediye, müşteriye indirim**’ (RH 172)

¹⁹⁴ a.g.e., s. 130/16-17.

¹⁹⁵ a.g.e., s. 111/8.

¹⁹⁶ a.g.e., s. 119/2-3.

‘şereflendirme, saygı gösterme, özen ve merasimle karşılama; şeref, saygı, iyilik’ (S 89)

imzā مضى امضاء : “..Encümen-i Dāniş tarafından taşdīk ve imzā olunmağla..”¹⁹⁷

“..Encümen-i Dāniş tarafından taşdīk ve imzā edilmiş olduğundan..”¹⁹⁸ şeklinde *ol-* ve *et-* yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. ‘imza atmak hasebiyle kabul etmek’ manasında olduğu aşikârdır.

‘işletip öte geçirmek; bir nesneyi itmâm ve icrâ kılmak’ (KM 6/5994)

‘geçirmek, geçmesine izin vermek; tamamlama; imzalama’(RH 200)

‘yazılmış bir mektup ve senedin altına kendi ismini yazma; **mektup ve senedin altında yazılmış sahinin ismi**’ (KT 166)

‘asıl manası bir şeyi işletip bitirmek, tamamıyla icrâ etmek; **evrâk ve mekâtibine isim yazmak veya mekâtib ve evrâka yazılan isim**’ (KO 1/404)

‘geçiş yapmak veya nüfuz etmek, iletme, sevkiyat; gönderi, iletim; (signature) imza, damga’ (S 100)

1.2.2. Tef‘îl تفعیل Babı ile Oluşan Masdarlar

Bu babla gelen fiillerin geçişli oldukları görülmektedir. Yapılan işin çok ve kuvvetli olduğunu ifade eder.¹⁹⁹

Anlam Değişmesine Uğramamış Masdarlar:

te’kîd تأكيد : “..ğāyet yāhūd pek çok deyü te’kîd olunur”²⁰⁰ *Ol-* yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. ‘vurgulamak’ manasındadır.

‘(tevkîd) muhkem ve üstüvâr eylemek; takviyet ve ihkâm’ (KM 2/1349-1640)

¹⁹⁷ a.g.e., s. 5/2-3.

¹⁹⁸ a.g.e., s. 6/19-20.

¹⁹⁹ Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi: Sarf* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), s. 172.

²⁰⁰ Ahmet Cevdet Paşa, *Tertîb-i Cedîd-Kavâ'id-i Osmâniyye*, (Dârü'l-hilâfetü'l-aliyye, H. 1317), s. 24/6-7.

‘sağlamlaştırma, pekiştirme; aynı paragraf ya da cümlede olan başka bir kelime ya da cümleyi pekiştiren, doğrulayan kelime veya cümle’ (RH 478)

taḥrīr تحریر : “..zēyl kitābıñ dördüncü faşlında zabı ve taḥrīr olunur”²⁰¹ şeklinde *ol-* yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. ‘yazılmak; yazılı olmak’ manasındadır.

‘kitap vs. doğru ve yerli yerinde dürüst ve pakize yapmak; bir nesneyi hâlis eylemek, yazıyı güzel ve doğru yazmak; kul ve câriyeyi âzâd etmek’ (KM 2/1862)

‘belirsizlikten, karışıklıktan ayrılma; köleyi özgürleştirme; yazma; kitap sayfalarını açıklama; ses titremesiyle okuma’ (RH 505-06)

‘kayd, deftere geçirme’ (KT 383)

taḥşīş تخصيص : “Çınar ağacı denildikte çınar lafzı muzāfun ileyh olarak ağacıñ nev’ini ta’yīn ve taḥşīş eyler.”²⁰² Eyle- yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. ‘özelleştirmek’ manasındadır.

‘bir nesneyi hâss eylemek’ (KM 3/2899)

‘bir kişi ya da bir şeye özelleştirme; atama; özellikle bağışlama; ismi sınırlandırma; terimi anlamının bir kısmıyla sınırlandırma’ (RH 515)

taḥfīf تخفيف : “Kezālik ne aşıl bu vechile taḥfīf olundukta nasıl olup ekşeriyā elif dahi ıskāṭ ile nasıl yazılır”²⁰³

“..yağmak ma’nāsına olup faқаt taḥfīf ile çisemek dēnilir.”²⁰⁴ şeklinde *ol-* yardımcı fiili ve +yIA ekiyle kullanılmış bir masdardır. ‘(miktar açısından) küçültme; hafifletme’ manalarındadır.

‘ağır bir nesneyi yeyniletmek’ (KM 4/3681)

²⁰¹ a.g.e., s. 37/14.

²⁰² a.g.e., s. 31/3-4.

²⁰³ a.g.e., s. 19/12-13.

²⁰⁴ a.g.e., s. 58/6-7.

‘ağırlığı hafifletme, rahatlatma; tekrar etmeden bir ünsüzü telaffuz etme; hemze sesini hafifletme ya da düşürme; aynı hecede onu takip etmesi gereken ünlü harften ünsüzün telaffuzunu ayırmak’ (RH 516)

taḥmīn تخمين : “Zann ve zu‘m ve taḥmīn ve ‘add ve i‘tibār eylemek hep ef‘āl-i kulūbdendir.”²⁰⁵

‘bir nesne hakkında zann, hads ve vehm ile söz söylemek, oranlamak’ (KM 6/5342)

‘kestirmek; varsayım’ (RH 517)

taṣdīk تصديق : “Encümen-i Dāniş tarafından taṣdīk ve imzā olunmağla Medḥal-i Ḳavā‘id’de kāf’lar bu vecihle tefrīk olunmuş idi”²⁰⁶ ol- yardımcı fiiliyle kurulmuş bir masdardır. ‘doğrulamak’ manasındadır.

‘bir adamın kelâmını gerçeğe nisbet eylemek’ (KM 5/4066)

‘bir önermeyi doğrulamak; onaylama; birisinin doğru konuştuğunu ya da bir iddianın doğru olduğunu düşünmek’ (RH 553)

ta‘rīf تعريف : “..‘İnsān geçmişine müte‘essif ḥālinde nā-ḥōšnūd ve geleceğe müterakkīb bir ḥayvāndır.” deyü ta‘rīf olunur.”²⁰⁷ ol- yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. ‘bildirmek, ifade etmek’ manalarındadır.

‘bildirmek, ma‘rife kılmak’ (KM 4/3796)

‘tanımlama, açıklama’ (RH 561)

ta‘ḳīb عقب تعقيب : “..mazmūnunu mā-ba’dındaki fi’liṯ ta‘ḳīb eylemesine delālet eyler.”²⁰⁸ şeklinde eyle- yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. ‘peşinde olmak, ardından gelmek’ manasındadır.

²⁰⁵ a.g.e., s. 54/13.

²⁰⁶ a.g.e., s. 5/2-3.

²⁰⁷ a.g.e., s. 81/10-11.

²⁰⁸ a.g.e., s. 88/16-17.

‘bir kimsenin âkibince yani ökçesini basarak gelmek; bir kimse düşman üzere sefer edip o sene zarfında tekrâr sefer eylemek; namazdan sonra dua için oturup kalmak; bir yerde meks ve ârâm eylemek’ (KM 1/562)

‘peşinden gitmek, peşinden gelmek; izleme, peşinde olma; bir hareketi başka bir hareketle takip etme’ (RH 563)

ta’lîk علق تعليق : “..uyumak gibi mef’ûl’un-ileyhe ta’lîk etmeyen lâzımlardan meçhûl gelmez.”²⁰⁹

“Ve ef’âl-i şartiyye mutazammın olduğu ma’nâ-yı şartiye diğer bir cümleyi rabt ve ta’lîk eyler”²¹⁰ şeklinde et- ve eyle- fiilleriyle kullanılmıştır. ‘bağlanmak, birleşmek’ manalarında.

‘bir nesneyi bir nesneye geçirip asmak; bir nesneyi mu’allak kılmak; kapıyı kapamak; bir adamın aşk ve muhabbetine giriftâr olmak’ (KM 5/4112-13)

‘asma, bir şeyi başka bir şeye bağlama; bir olayı başka bir olayın meydana gelmesi şartına bağlamak; nesh-i ta’lik yazısından gelen Farslar tarafından kullanılan hatt’ (RH 563)

tefrîk تفریق فرق : “..üç nokta vaz’ ile ‘Arabîden tefrîk olunur.”²¹¹ ol- yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. ‘ayrışmak’ manasındadır.

‘birbirinden ayırmak; korkutmak, şuûrun dimâğından perakende etmesi’ (KM 5/4137-38)

‘parçalara ayırma; birbirinden ayırma; birini diğerinden görünüş veya tanım olarak ayıran şey; ayırım; çıkarma; korkutma’ (RH 571)

tafşîl تفصيل فصل : “Bir kelâm-ı mücmeli tafşîl için gelen cümleli evveline dâhil olarak bu cümleli mâ-ı kablini tafşîl edeceğini iş’âr eyler.”²¹² et- yardımcı fiiliyle kullanılmıştır.

²⁰⁹ a.g.e., s. 65/12.

²¹⁰ a.g.e., s. 94/6.

²¹¹ a.g.e., s. 4/9-10.

‘geçirmek; bir nesneyi beyân eylemek; bir nesneyi fusûl-i mütemâyize kılmak’ (KM 5/4692)

‘bölüm ve parçalara bölmek; ayrıntılara girmek; çoğ. Tafsîlat: detay’ (RH 572)

‘etrafıyla ve her cihetini ayrı olarak beyân etme, uzun uzadıya izâh etme’ (KT 422)

taḳdīm تقديم : “*Türkçe muzâfun ileyh dâ'imâ muzâfıñ üzerine taḳdīm olunur.*”²¹³ ol- yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. ‘önce gelmek, getirilmek’ manasındadır.

‘öne geçmek; bir adamı ileri sürüp öne geçirmek’ (KM 6/5154)

‘önde olmasına izin vermek; önce sunulmak’ (RH 576)

taḳsīm تقسيم : “*..evvelā lāzım ve müte'addī kısımlarına taḳsīm olunurlar*”²¹⁴ ol- yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. ‘ayırarak, bölmek’ manasındadır.

‘bölmek; nevâib-i zaman bir zümreyi perakende ve perişan kılmak’ (KM 6/5162)

‘Bölme, parçalara ayırma; akarsuyun musavverelere ayrıldığı mahal, sıvak; hesabda a'mâl-i erbânın dördüncüsü ki mesela bir meblağın birkaç hisseye bölünmesi, üleştirme; çalgıcıların yalnız biri tarafından icrâ olunan fasl’ (KT 426)

Arapçada Tâli Anlamın Türkçede Asli Anlam Olarak Kullanıldığı Masdarlar:

te'vîl تأويل : “*..ve bir isim ile terekküb ettikte ism-i mezkûr şıfat ile te'vîl olunur.*”²¹⁵

“*.. 'ayn (göz) demek olup semâ'a ve bâşıra te'vîliyle mü'ennes i 'tibâr olunmuştur*”²¹⁶ şeklinde ol- yardımcı fiili ve +yla ekiyle kurulmuş bir masdardır. ‘açıklamak’ manasında olduğu düşünülebilir.

²¹² a.g.e., s. 107/1-2-3.

²¹³ a.g.e., s. 29/14.

²¹⁴ a.g.e., s. 52/6-7.

²¹⁵ a.g.e., s. 53/12.

²¹⁶ a.g.e., s. 124/2.

‘bir nesneyi bir nesneye redd ve ircâ eylemek; merci-i kelâmı tedebbür ve taharrî ve takdîr ile tefsîr eylemek; rüya tabîr eylemek’ (KM 5/4336-37)

‘bir kelimeyi veya ifadeyi gerçek bir analogiyle açıklamak’ (RH 482)

‘mana-yı zâhirisiden başka bir mana ile tefsir etme’ (KT 375)

tecrîd تجريد : “..ve mef’ûl’un-bih fâ’iliñ maḳāmına kā’im olarak ‘alâmet-i mef’ûliyyet olan kesreden tecrîd olunur..”²¹⁷ ‘soyutlanmak, ayırmak’ manasındadır.

‘kuraklık yeri nebattan hâli kılmak; bir nesnenin kışrını soymak; derinin tüylerini koparıp kavlatmak; istediği nesneden mahrûm olmak’ (KM 2/1381)

‘soyma; bir tarafta tutma, ayırmak; mâsivayı kalp ve zihinden ihrâc etme ve Cenab-ı Hakk’a rabt-ı kalb etme.’ (KT 381)

terḥîm ترخيم : “Ve kelimenin ḥarfleri ikiden ziyâde olduğu ḥâlde terḥîm olunur: (semiz)’den semirmek.”²¹⁸ şeklinde ol- yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. ‘azaltma’ manasındadır.

‘tavuğun kuluçkaya yatması; nahiv ilminde ıstılâhında ismin hâlet-i nidâda harf-i âhirini iskât eylemek’ (KM 5/4991-92)

‘kısmı, kırpma; bir kelimenin sonunun kesilmesi’ (RH 531)

‘bir ismin bir iki harfini hızla teleffuzunu kolaylaştırıp tehvîn etme’ (KT 396)

terkîb تركيب رکوب : “..yâ ziyâde edilip ba’dehu vèrmek māddeşiyle terkîb olundukta fi’l-i ta’cîl olur..”²¹⁹

“..müfred-i gâ’ibi bilmek māddeşiyle terkîb edildikte fi’l-i iḳtidârî olur.”²²⁰ Ol- ve et- yardımcı fiilleriyle oluşturulmuştur. ‘birleştirmek’ manasındadır.

²¹⁷ a.g.e., s. 64/13-14.

²¹⁸ a.g.e., s. 59/7-8-9.

²¹⁹ a.g.e., s. 89/18-19.

²²⁰ a.g.e., s. 90/3-4.

‘bir kimseye üzerinde gaza edip igtinâm eylediği ganimetin yarısını kendisine almak; yanaştırmak, zamm ve ilsâk eylemek’ (KM 1/432)

‘montaj; birleşme, birbirine katma; bileşik bir şey yapmak; karışım; harflerden hecelerin, hecelerden kelimelerin ve kelimelerden cümle ve paragrafların oluşması için birleştirme’(RH 537)

taşrîf تصريف : “..şuver-i sâ’ire-i muhtelifle ile taşrîf olunarak zât-ı fi’ller hâşıl olur..”²²¹

“..bu dahi bilmek maddesinin taşrîfiyle sâ’ir fi’ller gibi..”²²²

“..zâ’id olan harfler ‘aynen gösterilerek vezinleri taşrîf kılınır.”²²³ Ol- ve kıl- yardımcı fiilleri ve +ylA ekiyle kullanılmıştır. ‘kullanmak’ manasındadır.

‘bir nesneyi çevirip döndürmek; rüzgârları bir semtten semt-i dîgere tahvîl eylemek; Bir kimse bir âher adama kendi emr ve maslahatına tasarruf eylemek bâbında izn-i küllî vermekle mutasarrıf kılmak’ (KM 4/3761)

‘istek üzere kullanmak, kullanma, uygulama; dilbilgisi kuralına göre türetme; isim veya fiilin çekimlenmesi’ (RH 553)

ta’bîr تعبير : “..bir yük ta’bîr olunarak iki yük üç yük deyü ta’dâd olunurdu..”²²⁴ ol- yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. ‘ifade etmek, beyan etmek’ manasındadır.

‘düş yormak; izhâr ve beyân eylemek; bir adamı bir taraftan öte tarafa geçirmek’ (KM 3/2156)

‘kelimelerle ifâde etme; rüya ve hayal yorma; geçişe izin verme, geçme’(RH 559)

²²¹ a.g.e., s. 50/5-6.

²²² a.g.e., s. 90/5-6.

²²³ a.g.e., s. 136/10-11.

²²⁴ a.g.e., s. 15/18-19.

‘ifâde, beyân; bir mana ifâde eden söz, cümle, terkîb, fıkra; ıstılâh; düş yorma, rüya tefsîri’ (KT 414)

tevcîh **وجه توجیه (125/15)** : “*Bunlar dahi ebniyye te’viliyye ma’nâ-i mü’enneştir deyü tevcîh olunabilir*”²²⁵ ol- yardımcı fiiliyle kullanılmıştır.

‘bir adamı bir semte göndermek; bir adamı vecih ve zîşan kılmak; yağmur yağması; fidanları şimâl tarafına mâil olarak dikip badehu bâd-ı şimâl onları doğrultmak; arûz ilminde kâfiye-i mukayyede vâki revî harfinden mukaddem olan harf; bir semte yönelmek, bir nesneyi bir semte çevirmek’ (KM 6/5612)

‘yüzü bir cehte çevirme, döndürme; doğrultma; bir adama söz ve nazar vesaire atma; mana verme, tefsîr, tevîl; rütbe veya mansıb verme; iki cihetli ve biri birine mübâyen iki manalı söz isti’mâli’ (KT 448)

Arapçadaki Anlamın Yanında Türkçede Yeni Bir Anlamla Kullanılan

Masdarlar:

a. Farsçada Oluşup Türkçeye Geçen Yeni Anlamlar

tedrîs **تدریس** : “*Mekâtib-i i’dâdiyyenin dördüncü senesinde tadrîs olunmak üzere..*”²²⁶ ol- yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. ‘öğretmek’ manasındadır.

‘kitap okutmak’ (KM 3/2612)

‘derslerle aşama aşama öğretme; ders ya da uygulamalarla bilgi aktarma’ (RH 521)

‘ders verme ve öğretme’ (KT 391)

‘kitaplarla öğretme, okuyarak ders verme’ (S 290)

tagyîr **غیر تغییر** : “*Ve ba’zı müştakâtın ‘örfen ma’nâsı tagyîr olunmuştur.*”²²⁷ şeklinde ol- yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. ‘bozulmak’ manasındadır.

²²⁵ a.g.e., s. 125/14-15.

²²⁶ a.g.e., kapak sayfası.

²²⁷ a.g.e., s. 63/14-15.

‘bir nesneyi evvelki suretinden bozmak; bir âhere tahvîl ve tebdîl kılmak; değişmek’
(KM 3/2242)

‘bir şeyi başka bir şeye değişme; değişim’ (RH 568)

‘kimya. **bozma, ifsad**: *hararet eti tağyir eder*’ (KT 420)

‘değişme, (iyi ya da kötü) değişiklik yapma; değişim; görevden alma, çıkarılma, tahliye; kovma. Tagyîr dâden: değişmek. Tagyîr-i ‘amâl: kimya. **bozulma, çürüme**.’
(S 311-312)

taḳrīb تقريب : “*Ba’zen zamān-ı istikbālî zamān-ı ḥāle taḳrīb eder.*”²²⁸ Et-yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. ‘yaklaştırmak’ manasındadır.

‘boş böğür; iki ellerini birden kaldırıp birden yere komak vechiyle olan yelmesi; terhîb eylemek’ (KM 1/595-96)

‘yaklaşma, yaklaştırma; yakınlık; vesile’ (RH 576)

‘Bir mikdarı tamamıyla tayin edemeyip aşağı yukarı olarak tahmin etme; (masdariyyet manasından mücerred olarak) **münâsebet, vesile, bahâne**’ (KT 425)

‘yaklaşma, yaklaştırmaya neden olma; yakına getirme; yanaşma; yaklaşıklık; yakınlık; övme, tavsiye etme, bahsetme; tavsiye; durum; seremoni; sebep, **vesile, güdü; bahâne**; görünüş, olasılık. Takrîb dâden: bir neden, olasılık görmek’ (S 316)

b. Türkçede Oluşmuş Yeni Anlamlar

tebdîl تبدل : “*..âḥirinde hā-yı resmiyye bulunur ise kāffe tebdîl olunur*”²²⁹

“*..hā-yı resmiyyeyi elife tebdîl ile meşelâ..*”²³⁰

²²⁸ a.g.e., s. 105/8-9.

²²⁹ a.g.e., s. 13/4-5.

²³⁰ a.g.e., s. 68/14-15.

“..ya noktaları ıskāṭ ile hā-i resmiyyeye tebdīl kılınır..”²³¹ şeklinde *ol-* ve *kıl-* yardımcı fiilleri ve *+ylA* ekleriyle kullanılmış bir masdardır. ‘değiştirme, dönüştürme’ manalarındadır.

‘bir nesneyi bir nesneden bedel almak, bir nesne eski heyetinden bozulup mütegayyir olmak; bir nesneyi şey-i âhere değiştirmek’ (KM 5/4345)

‘değiştirmek, değişim; değişiklik; bir şeyi başka bir şeye dönüştürmek; Allah’ın bir hükmünün diğerinin yerine geçmesi. Tecdīl olun-: değiştirilmek. (*Teptil* biçiminde) **Dedektif; devlet memuru; ne olup bittiğini görmek için kılık değiştirme**’ (RH 485)

‘değiştirme, yerine geçme, aktarma; değişme; tadilat; dönüşüm.’ (S 279)

tertīb ترتیب رتوب : “..“*Kavā'id-i 'Osmāniyye*” *ber-vech-i ātī yeniden tertīb olundu*”²³² *ol-* yardımcı fiiliyle oluşturulmuş bir masdardır. ‘düzenlemek’ manasında kullanılmıştır.

‘bir nesneyi bir yere sâbit ve pâyidar eylemek; her nesneyi yerli yerine vaz’ ve isbât eylemek’ (KM 1/415)

‘sıraya göre düzenleme veya sınıflandırma; birleştirme, derleme, hazırlama; basılı bir çalışmanın hacmi; yerleşik bir düzen’ (RH 529)

‘niyet, kuruntu, tasvîr; takım, sınıf; bir tabîbin hastayı müdâvat sırasında kullandığı mu‘âlecat ve tezbîhatın mecmû‘ı’ (KT 394-95)

‘sağlamlaştırma, dizme; sıralama, düzen, düzenleme, metod, sınıflandırma. Tertīb kerdin: düzenlemek, sıraya koymak’ (S 293)

teşkil تشكیل : “..*ma'arîf-i 'umūmiyye nezāreti dā'iresinde teşkil olunan ehl-i hîbre komisyonunda mekâtib-i ibtidā'iyye şākirdânı için..*”²³³ *ol-* yardımcı fiiliyle kurulmuştur. ‘oluşmak’ manasında olduğu düşünülebilir.

²³¹ a.g.e., s. 122/2-3.

²³² a.g.e., s. 3/8.

‘bir nesneyi sûretlendirmek ve sûret vermek; bir nesnenin müştebih olması; davarın ayağını kösteklemek’ (KM 5/4578)

‘şekil verme, biçimlendirme; bir hayvanın ayağına zincir vurma; bir meseleyi karışık ya da şüpheli hale getirmek, kafası karışmak; olgunluğun son hali, mükemmellik’ (RH 550)

‘terkib etme, **husûla getirme, vücûd verme**’ (KT 408)

‘şekil verme, çerçeveleme, biçimlendirme’ (S 303)

ta’yîn عین تعین (17/9) : “*İzāfet-ı beyāniyyede muzāfun ileyh muzāfın nev’ini yāḥūd aşlını ta’yîn ve beyān eyler..*”²³⁴ eyle- yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. ‘işaret etmek’ manasındadır.

‘‘ayn harfini yazmak; bir eşyayı veresiye almak yahut satmak; ağaçların çiçek açması; bir adamın mesâlib ve ma‘âyibini yüzüne karşı söylemek’ (KM 6/5451)

‘işaret etmek; atamak’ (RH 565)

‘(masdariyyet manasını gâib ederek) **askerîlere vesair bazı memuruna maaşdan başka mekûlat vesaireye muteallik verilen şeyler, erzâk**’ (KT 419)

‘belirtme, atama. Tayîn şoden: atanmak. Tayîn kerden: atamak’ (S 310-311)

teklîf تكليف كلفة : “*..müfîd bir risâlenin te’lîfi ihṭâr ve teklîf olunmağla “Kavā'id-i Türkiyye” nāmıyla..*”²³⁵ ol- yardımcı fiiliyle meydana gelmiştir. Buradaki manası ‘iş isteme, yapılmasını isteme’ şeklindedir.

‘bir adama renc ve meşakkatli bir iş işlemekle emr eylemek’ (KM 4/3847)

‘zorlayıcı bir iş teklif etme, sunma; bir şeyin kabulü için önerme; vergi; bir işi yerine getirme zorunluluğu; resmi bir şekilde sunmak, önermek’ (RH 583)

²³³ a.g.e., s. 2/9-10.

²³⁴ a.g.e., s. 31/3-4.

²³⁵ a.g.e., s. 2/11-12-13.

‘yabancıya olunan muâmele, yakın ve labâli olmayanlara yakışır resmi ve tazimli veyahut ihtirâzlı muâmele’ (KT 430)

‘bir başkasına zor ya da gücünün üstünde bir şeyi önermek ya da zorlamak; zorlayan, yük bindiren; dert, zorluk, rahatsızlık, sıkıntı; merâsim; vazife, yapılması gereken şey. Teklîf kerden: herhangi bir iş yüklemek, bir şeyi yapmak için emir vermek, zahmet vermek.’ (S 319)

Morfolojik Olarak Değişime Uğramış Masdarlar:

teşhîş تشخيص : “Ama tanımak sezmek teşhîş etmek ef’âl-i kulûbde ma’dûd değildir.”²³⁶ Et- yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. Kâmûsu’l-Muhît sözlüğünde bu kelime bulunmamaktadır.

‘bir şeyin ayırt edici biçimi; bir hastalığın tanısı; tanı’ (RH 549)

talâtif تلطف : “İfâde etmek lütf eylemek talâtif kılmak ihsân buyurmak gibi ve ba’zen hâşıl-ı maşdar maķâmında isti’mâl olunurlar.”²³⁷ Et- yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. Kâmûsu’l-Muhît’te bu kelimeye rastlanmamıştır.

‘sevindirme, neşelendirme, nezaket’ (RH 588)

‘lütf ve ihsân etme, bir iyilik etmekle gönlünü alma; **tıp. yumuşatma, yumuşatacak bir ilaç kullanma**’

temyîz تمييز : “..ba’zen cümleler temyîz olur. Nite ki Ben sana muhliş olduğum cihetle böyle naşihat ediyorum..”²³⁸ Ol- yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. ‘açık olmak’ manasında olduğu düşünülmektedir.

‘bir nesneyi âherden ayırıp ve seçip başkaca kılmak’ (KM 3/2539)

‘ayırma, ayırt edici; ayırım; ayırma yetisi, idrâk’ (RH 595)

‘bir davanın üçüncü ve son derecede ru’yeti, en alâ mahkemeden geçmesi’ (KT 441)

²³⁶ a.g.e., s. 54/15-16.

²³⁷ a.g.e., s. 72/12.

²³⁸ a.g.e., s. 118/18-19.

‘(temiz biçiminde) **pak, nazif, tâhir, nefis ve saf**. Bu biçim ve mana ile Farsçada olduğu gibi Türkçede de kullanıldığı belirtilmiştir ve sıfat hükmü verilerek Türkçeleştiği ifade edilmiştir. (KO 3/151)

tevşîf وصف توصيف : “..incelik belîğ şıfatı olup onun sebebiyle şāhibi tevşîf olunur..”²³⁹

“..anları mü’enneş ile tevşîf eylemek cā’iz olmaz”²⁴⁰ ol- ve eyle-yardımcı fiilleriyle karşımıza çıkmaktadır. ‘açıklama, niteleme’ manalarındadır. Kâmûsu’l- Muhît’te bu kelimeye rastlanmamıştır.

‘açıklama, tanımlama; övme, övgü, takdir’ (RH 610)

‘evsâf ve sıfatını zikr ve ta’dâd etme, ta’rîf’ (KT 451)

1.2.3. Tefa’ul تَفَعُّل Babı ile Oluşan Masdarlar

Bu bable gelen kelimeler tef’îl babındaki bazı fiilleri dönüşlü fiil yapmaktadır.²⁴¹

Anlam Değişmesine Uğramamış Masdarlar:

te’essüf اسف تأسف : “Geçmiş için ancak te’essüf olunabilir.”²⁴² Ol- yardımcı fiiliyle kullanılmış bir masdardır. ‘üzülmek’ manasındadır.

‘tahassür ile yanıp yakılmak’ (KM 4/3627)

‘kederli, üzgün, pişman hissetmek’ (RH 477)

taḥakkuk حَقَّ تَحَقَّق : “..o şey burada kāğıd zımnında taḥakkuk eder”²⁴³ Et- yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. ‘olmak, bulunmak’ manalarındadır.

‘dürüst ve sahîh olmak’ (KM 4/3948)

²³⁹ a.g.e., s. 35/14-15.

²⁴⁰ a.g.e., s. 125/11.

²⁴¹ Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi: Sarf* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), s. 190.

²⁴² Ahmet Cevdet Paşa, *Tertîb-i Cedîd-Kavâ'id-i Osmâniyye*, (Dârü'l-hilâfetü'l-aliyye, H. 1317), s. 81/9.

²⁴³ a.g.e., s. 10/10-11.

‘gerçek anlamda var olma; gerçek varlık; gerçek ve doğru ile yargılanma; doğruyu kanıtlamak’ (RH 508)

terekküb رَكوب تَرْكَب : “İşte bu kelimeler terekküb ederek kelām olur..”²⁴⁴

“Binā’en ‘alā zālîk bu mādde isimlerle terekküb eylemez..”²⁴⁵

şeklinde *et-* ve *eyle-* yardımcı fiilleriyle kullanılmıştır. ‘birleşmek’ manasındadır.

‘mürekkebe olmak’ (KM 1/433)

‘birleşmek, birleştirilmek; parçalardan oluşmak’ (RH 536)

teşebbüs تَشَبُّث : “..yā bir şan’ata teşebbüs et denilir..”²⁴⁶ *Et-* yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. ‘başlamak’ manasındadır.

‘bir nesneye pençe ile yapışmak’ (KM 1/863)

‘bir şeyi sıkı bir şekilde tutmak; kararlı bir şekilde başlayıp devam ettirmek’ (RH 549)

ta’alluk عِلْق تَعْلُق : “Faḳaṭ mef’ul’un-ileyhe ta’alluk ederler.”²⁴⁷ *Et-* yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. ‘bağlanmak’ manasındadır.

‘bir nesneyi bir şeye geçirip asmak; bir adamın aşk ve muhabbetine giriftar olmak’ (KM 5/4113)

‘asılı olma; bir şeye tutulma; ilgi, sevgi; bir şeyle bağlantılı olma, dostluk’ (RH 563)

‘asılı olma, asılma; ilişik, münâsebet, irtibât, mensûbiyyet’ (KT 417)

telaḳḳuz تَلَفُّظ : “Şimdi bu kāf’lar nūn gibi telaḳḳuz olunur.”²⁴⁸

²⁴⁴ a.g.e., s. 11/5-6.

²⁴⁵ a.g.e., s. 53/11.

²⁴⁶ a.g.e., s. 116/10.

²⁴⁷ a.g.e., s. 52/12.

²⁴⁸ a.g.e., s. 4/14-15.

“..ehl-i Fārisī yā ile telaffuz ederler..”²⁴⁹ Ol- ve et- yardımcı fiilleriyle kullanılmıştır. ‘söylemek’ manasındadır.

‘tekellüm’ (KM 4/3253)

‘dile getirme, söyleyiş; telaffuz, temiz ifade; telaffuz etmek, söylemek’ (RH 588)

‘esvâtı ağızdan lafız halinde çıkarmak.’ (KO 3/142)

Kâmûs-ı Osmânî’de *telaffuz* ve *tekellüm* kelimeleri arasındaki farkın Arapça sözlüklerde tam manasıyla gösterilmediği fakat Türkçede kesin farklılıkların olduğu belirtilmiştir. *Telaffuz* kelimesi ‘söz söylemek’, *tekellüm* ise ‘lakırdı etmek’ şeklinde ifade edilmiştir. Bunun yanında “..her *tekellümde telaffuz vâkıdır. Fakat her telaffuzda tekellüm vâkı değildir*” şeklinde bir ibareye de yer vermiştir.²⁵⁰

Arapçadaki Anlamın Yanında Türkçede Yeni Bir Anlamla Kullanılan

Masdarlar:

a. Farsçada Oluşup Türkçeye Geçen Yeni Anlamlar

taşarruf صرف تصرف : “Onlarda her lisânın *kā’idesi üzere taşarruf olunur*”²⁵¹ Ol- yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. ‘kullanmak’ manasındadır.

‘bir işte dönüştürmek, ileri ve geri hareket eylemek’ (KM 4/3761)

‘bir şeyi kullanma ve elden çıkarma, kullanım; bir şeyi ekonomiyle kullanma, idare etmek’ (RH 553)

‘mâlik ve sahip olma, temellük etme; idâre ile kullanma, idâre etme, iktisâd’ (KT 409)

²⁴⁹ a.g.e., s. 32/14.

²⁵⁰ Mehmed Salâhî, haz. Ali Birinci, *Kâmûs-ı Osmânî* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019). C. 3, s. 142.

²⁵¹ Ahmet Cevdet Paşa, *Tertîb-i Cedîd-Kavâ'id-i Osmâniyye*, (Dârü'l-hilâfetü'l-aliyye, H. 1317), s. 25/20.

‘dönüş, değişme; kullanma, çalıştırma; uygulama; **sahip olma, hükümrancılık**, güç, **kontrol**; etki, kurnazlık; olağanüstü güç; doğru kullanımdan sapma, yanlış kullanma.’ (S 305)

tekellüf كلفة تكلف : “*Kezâlik falan adam frenkleşiyor dēnildikte frenke taqlīd için tekellüf ediyor demek olur.*”²⁵² şeklinde et- yardımcı fiiliyle kullanılmıştır ve ‘özenme’ manasındadır.

‘bir adam üzerine renc ve meşakkatli iş almak’ (KM 4/3847)

‘kendini zahmetli bir işe sokma; gereksiz zahmete girmek’ (RH 582)

‘özenme, işi mecra-yı tabiisinde bırakmayarak gösterişli bir hale komak için yorulup çabalama; gösteriş, sahte tavır ve hareket, özeniş’ (KT 430)

‘üstlenmek; şahsen acı çekmek; **özen, dikkat, çaba, azim**; külfet, dert; isrâf, savurganlık; görgü kurallarına dikkatle uymak, resmiyet; **rol yapma, yapmacıklık**.’ (S 318-319)

b. Türkçede Oluşmuş Yeni Anlamlar

tahallüf خلاف تخلف : “*Bu kâ’ide elma ve limon gibi pek az isimlerde taħallüf etmiştir.*”²⁵³ şeklinde et- yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. Yukarıdaki örnekten de anlaşılacağı üzere bu kelimelerde bir kuralın geçersiz olduğunu belirtmek adına kullanılmış bir masdardır.

‘gerilenmek’ (KM 4/3689)

‘arkada olmak; gerilik; ayrı, tutarlı olmama; fark; çeşitlilik; farklılaşmak; düzensiz hareket etmek’ (RH 516)

‘geride kalma, arkada bırakılma; **değişme, tehâlûf, ihtilâf**. Türkçede genelde bu manalarda kullanılmaktadır.’ (KT 388)

‘artakalan; geride bırakılan; geçiktirme, gerileme; geriye gitme.’ (S 288)

²⁵² a.g.e., s. 60/16-17.

²⁵³ a.g.e., s. 6/14.

ta'arruz عرض تعرّض : “Zamāna ta'arruz olmaksızın yalnız fā'iller bu vaşıflar ile ittışāfına delālet için mevzū' olan kelimeler şıfāt-ı müştakqadır.”²⁵⁴ Ol- fiiliyle oluşturulmuştur.

‘bir nesneye tasaddi eylemek; eğrilmek; sağa sola sapmak’ (KM 3/3023)

‘birinin önüne geçmek; saldırma; bir şeyi yapmak için kendini ayarlama; karışma, müdâhale’ (RH 560)

‘**düşmenin toprağına girip birinci olarak harbe girişme ve harbe sebebiyyet verme**’ (KT 410)

‘olma, meydana gelme; önce gelmek, kendini tanıtmak; fark etme; ters düşme, engelleme, karşı koyma; muhâliflik, engel; zulmetme, zarar, kayıp. Taarruz kenden: karşı koymak, engellemek; yaralamak, ezmek.’ (S 308)

tağayyur غير تغیر : “Diğerlerinden ba'zıları dahi birer şüretle tağayyur eder.”²⁵⁵

“..ism-i mef'ûl şîğalarına tağayyur gelir.”²⁵⁶ Et- ve gel- fiilleriyle kurulmuş bir masdardır. ‘değişmek; dönüşmek’ manalarındadır.

‘bir halden bir hale dönmek, bozulmak’ (KM 3/2242)

‘başka bir maddeye dönüşmek; herhangi bir nitelik olarak farklılaşma; değişim; bozulma, kokuşma; renk değişimi; **birinin onurunu kıskanma ya da kıskanılma**’ (RH 568)

‘(Farsçada *taghîr* şeklinde) değiştirilmek, bozulmak; değişim; bozulmuş, çürümüş; sahtesini yapma; yer değiştirme’ (S 311)

1.2.4. Tefā'ul تفاعل Babı ile Oluşan Masdarlar

Bu babdaki fiiller ortaklık ifade etmektedirler. *Mufâ'ale* babındaki bazı fiileri dönüşlü yapmaktadır.²⁵⁷

²⁵⁴ a.g.e., s. 49/11-12-13.

²⁵⁵ a.g.e., s. 40/13-14.

²⁵⁶ a.g.e., s. 133/10-11.

Arapçadaki Anlaman Yanında Türkçede Yeni Bir Anlamla Kullanılan Masdarlar:

a. Farsçada Oluşup Türkçeye Geçen Yeni Anlamlar

Bu kısımda incelenecek masdar örneğine rastlanmamıştır.

b. Türkçede Oluşmuş Yeni Anlamlar

tecāvüz جواز تجاوز : “..fā’iliñ fi’li āhîre tecāvüz eyler ise müte’addî ve illâ lâzım olur.”²⁵⁸ Eyle- yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. ‘etkilemek’ manasındadır.

‘bir adamın cünha ve günâhıyla muâhaze eylemeyip cürmünden igmâz ile afv ve müsâmaha eylemek; bir nesnede hadd-i itidâli geçmek’ (KM 3/2459)

‘geçmek, aşmak; ileriye geçmek; taşınmak; görmezden gelme; affetme; saldırgan veya istilâ eden olma; saldırı; bir kelimenin diğer kelimeyi yönetmesi, etkilemesi’ (RH 496)

‘(yukarıdaki anlamlar yanında) **Diğer bir devletin hudûdunu mürûrla ülkesine girip harb etme, taarruz**’ (KT 381)

‘aşma, sınırı geçme; geçmek, uğramak; bir hatayı bağışlama; göz kırmak, göz yummak’ (S 282)

1.2.5. Mufâ’alet مفاعلت Babı ile Oluşan Masdarlar

Bu bab bir işte olan ortaklığı ifade etmektedir. Bunun yanında süreklilik de bildirmektedir.²⁵⁹

Anlam Değişmesine Uğramamış Masdarlar:

muḥārebe محاربة : “..falan devlet falan devlet ile muḥārebe etti dênilir.”²⁶⁰ Et-yardımcı fiiliyle verilmiştir. ‘savaşmak’ manasındadır.

²⁵⁷ Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi: Sarf* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), s. 193-194.

²⁵⁸ Ahmet Cevdet Paşa, *Tertîb-i Cedîd-Kavâ'id-i Osmâniyye*, (Dârü'l-hilâfetü'l-aliyye, H. 1317), s. 52/7-8.

²⁵⁹ Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi: Sarf* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), s. 176.

²⁶⁰ Ahmet Cevdet Paşa, *Tertîb-i Cedîd-Kavâ'id-i Osmâniyye*, (Dârü'l-hilâfetü'l-aliyye, H. 1317), s. 62/14.

‘iştirâk içindir, birbirleriyle cenk ve kıtal edip savaşmak’ (KM 1/343-44)

‘karşılıklı olarak savaşmak; savaş; dövüş, kavga’ (RH 1754)

‘iki veya ziyade devlet veya taraf beyninde vukû bulan harb cenk; bir defada olunan cenk, sürekli musâdeme’ (KT 1295)

müdâhale دخول مداخله : “..falan devlet bu işe müdâhale edemez dênilir.”²⁶¹ Et- yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. Kâmûsu’l-Muhît’te mevcut değildir.

‘karışma, girişim’ (RH 1783)

‘karışma, sokulma, el sokma; araya girme, tevassut, meyancılık’ (KT 1311)

müşâreket شركة مشاركت : “..ve anlar bu re’yde şaşa müşâreket eylemezler..”²⁶² Eyle- yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. ‘(aynı düşünceyi) paylaşmak’ manasındadır.

‘birbirine ortak olmak’ (KM 5/4255)

‘ortaklık’ (RH 1862)

‘(yukarıdaki manalar yanında) Sarfta hadesin iki veya ziyade şahs beyninde vukû’unu göstermeye mahsûs fiil binası ki Türkçede *-leş/-laş* edatıyla ve Arabîde *mufâ’ale* ve *tefâ’ul* bablarıyla ifade olunur.’ (KT 1348)

mużârebe ضرب مضاربة : “Ve kezâ falan ile mużârebe etti..”²⁶³ Et- yardımcı fiiliyle kullanılmıştır.

‘vuruşmak; bir kimseden ticaret için mal alıp ba’d-e’l-iktisâb ribhine şerik eylemek’ (KM 1/515)

‘yumruklaşarak kavga etmek; ticaret’ (RH 1882)

²⁶¹ a.y., 12-13.

²⁶² a.y., 12.

²⁶³ a.y., 14.

‘dövüşme, uruşma; bir taraftan sermaye ve diğer taraftan say ve emek konmak üzere akd olunan şirket’ (KT 1360)

mülābese ملبسه : “*Kezālik silāh dahi bir nev’i ālet olmak mülābesesiyle ba’zen mü’enneş i’tibār olunur.*”²⁶⁴ +ylA ekiyle meydana gelmiştir.

‘muhālata yani arkadaşlık etme’ (KM 3/2718)

‘ilişkili olma, yakın olma, samimilik; alakalı olma, bağlantılı olma. Mülābesesiyle: onunla bağlantılı olma.’ (RH 1961)

mülāhaza ملاحظه : “*..bir zāta nisbeti dahi mülāhaza olunmayıp mücerred zihinde mutaşavver olan..*”²⁶⁵ şeklinde ol- yardımcı fiiliyle kullanılmıştır.

‘tefekkür, endişe; bir emrin hakikatine nazar eylemek’ (KM 4/3252)

‘bir şeye dolaylı olarak ama dikkatli ve eleştirel biçimde bakma; dikkatle düşünme, değerlendirme’ (RH 1961)

‘dikkatle bakma; iyice düşünme, sarf-ı zihn ederek her ciheti düşünme’ (KT 1398)

Arapçada Tâli Anlamın Türkçede Asli Anlam Olarak Kullanıldığı Masdarlar:

muḥāfaẓa محافظه : “*Kezālik barmak fi’l-aşıl muḥāfaẓa etmek ve gemiyi liman-ı selāmete sokmak ma’nāsına olduğu hālde..*”²⁶⁶ şeklinde et- fiiliyle kullanılmıştır.

‘bir nesneye müdāvemet eylemek; muhill-i nāmus olacak ârıza ve hürmeti lâzım olanlardan zarâr ve halel şâibesini def ile korumak’ (KM 4/3238)

‘korumak, savunmak, himâye; bakım; koruyucu çanta veya kılıf’ (RH 1755)

‘saklama, kayırma; mer’i tutma, terk etmeme’ (KT 1296)

²⁶⁴ a.g.e., s. 124/3-4.

²⁶⁵ a.g.e., s. 67/9-10.

²⁶⁶ a.g.e., s. 63/9-10.

Arapçadaki Anlamın Yanında Türkçede Yeni Bir Anlamla Kullanılan Masdarlar:

a. Farsçada Oluşup Türkçeye Geçen Yeni Anlamlar

mu'āmele عمل معامله : “..yine bu vecihle mu'āmele edilir..”²⁶⁷ Et- yardımcı fiiliyle kurulmuştur. ‘davranmak; öyle görmek’ manalarında kullanılmıştır.

‘bir kimse ile bir işi pazarlaşmak; akçe ile müddet-i malûme yahud mutlak olarak işe kullanmak’ (KM 5/4661)

‘birisiyle iş ilişkisinde olmak; bir şeyi kullanma; davranmak; para faizi’ (RH 1899)

‘Halka karşı olan fiil ve hareket, bir yolda harekette bulunma, kullanma, tutma; **bir maslahat veya bir varaka-i resmiye hakkında devâir-i hükümetçe icrâ olunacak merâsim**, havâle ve kayd vesair; alışveriş, münâsebet-i ticariyye, iş; akçe ve evrâk-ı nakdiyye ve tahvîlat vesaireden istifâde işi, faiz mürâbaha gibi ümûr-ı sarafîyye’ (KT 1367)

‘(muâmelet, muâmele) ticaret, pazarlık yapma; alışveriş yapma; sert muâmelede bulunma; iş, ticaret, iş ilişkisi, **müzâkere**, sözleşme; faizcilik, faiz.’ (S 1266)

b. Türkçede Oluşmuş Yeni Anlamlar

Bu başlık altında incelenecek masdar mevcut değildir.

1.2.6. İfî‘âl افتعال Babı ile Oluşan Masdarlar

Bu masdar dönüşlülük bildirmektedir. Bununla birlikte ortaklık anlamı da vermektedir.²⁶⁸

Anlam Değişmesine Uğramamış Masdarlar:

i’timād اعتماد : “..ve ba’zen kendi harekesi olmayıp mā-ḳablindeki ḫarfîḡ harekesine i’timād eyler.”²⁶⁹ şeklinde eyle- yardımcı fiiliyle kullanılır ve manası da ‘uymak’ tır denebilir.

²⁶⁷ a.g.e., s. 139/16-17.

²⁶⁸ Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi: Sarf* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), s. 183-184.

‘dayanmak’ (KM 2/1519)

‘bir şeye dayanmak; güven; güvenmek’ (RH 141)

‘güvenme, emniyet’ (KT 129)

Arapçadaki Anlamın Yanında Türkçede Yeni Bir Anlamla Kullanılan

Masdarlar:

a. Farsçada Oluşup Türkçeye Geçen Yeni Anlamlar

i’tibār **اعتبار** : “Şāzz olarak muhtelif harekelerle isti’māl olunan kelimelerde hareke-i ahîreye i’tibār olunur..”²⁷⁰

“Zann ve zu’m ve tahmîn ve ‘add ve i’tibār eylemek hep ef’âl-i kulûbdendir.”²⁷¹

“Bir de hurûfuñ isimleri mü’enneş i’tibār kılınır.”²⁷²

“Ehl-i Fārs buña i’tibār etmez.”²⁷³ şeklinde ol-, eyle-, kıl- ve et- yardımcı fiilleriyle meydana getirilmiş bir masdardır. *İtibar olun-* masdarı ‘uymak, uyulmak’ manasındayken *itibar kılın-* masdarı ise ‘(olarak) görmek, görülmek’ manasındadır. Geri kalan kullanımlar ‘dikkate almak’ manasındadır.

‘taaccüb eylemek; taaccüb ederek mutta’iz olmak, ibret almak’ (KM 3/2157)

‘azarlanmış olmak, olunmak; belirtilere bakılarak yargılama; dikkate almak’ (RH 139)

‘ehemmiyet verme; hürmet, riâyet; ticarete birinin sözüne ve imzasına olunan emniyet ve itimâd; şeref, haysiyet; bir zamandan bed ederek sayma; hakiki olmayarak bir şeye verilen kıymet; farz, takdir; ibret alma, bir kötü hareketin sû-i

²⁶⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Tertîb-i Cedîd-Kavâ'id-i Osmâniyye*, (Dârü'l-hilâfetü'l-aliyye, H. 1317), s. 8/4-

5.

²⁷⁰ a.g.e., s. 13/13-14.

²⁷¹ a.g.e., s. 54/13.

²⁷² a.g.e., s. 125/5-6.

²⁷³ a.g.e., s. 128/13.

neticesini görerek mütenebbih olma. Bu mana Arapçada kullanılan birinci manadır. Türkçede nadiren kullanılır. (KT 127)

‘nasihat alma; bir örnek veya uyarı alıp bundan ders çıkarma; **güven, inanç; saygı, şeref, hürmet; saygınlık, otorite; önem, ehemmiyet.**’ (S 72)

iktifā كَفَايَة اِكْتِفَاء : “..evvelkisinde muzāfiñ kesresi yāhūd sīni ile iktifā olunarak muzāfun ileyh kāf-ı izāfetten mücerred olarak irād olunur.”²⁷⁴ şeklinde ol- yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. ‘yetme, yeterli olma’ manasındadır.

‘bir nesneyi yüzü koyu tersine kapamak’ (KM 1/223)

‘ters çevirme; yeterli görme; **yeterli olma, yeterlilik**’ (RH 170)

‘mevcûda kâfi nazarıyla bakıp ziyade istememe, kanaat’ (KT 144)

‘bir gemi veya kabı ters çevirme; memnun ve hoşnut olmak; **yeterli olmak**’ (S 89)

b. Türkçede Oluşmuş Yeni Anlamlar

ittihāz اخذ اِتِّخَاذ : “..bir nev’i kār ve şan’at ittiḥāz eylediğine delālet eyler.”²⁷⁵ Eyle-yardımcı fiiliyle kullanılmıştır ve ‘edinme’ manasındadır.

‘birbirini tutmak; edinmek’ (KM 2/1657)

‘bir şeyi yaparak, satın alarak ya da ele geçirerek kendine alma; edinme’ (RH 18)

‘edinme, kabul etme; add ve itibâr nazarıyla bakma; **kullanma, isti’ māl etme**’ (KT 68)

‘kendine alma, edinme’ (S 12)

1.2.7. İstif’āl استفعال Babı ile Oluşan Masdarlar

İstek bildirmektedir. Ayrıca değişmeyi de ifade etmektedir.²⁷⁶

Anlam Değişmesine Uğramamış Masdarlar:

²⁷⁴ a.g.e., s. 31/1-2.

²⁷⁵ a.g.e., s. 74/7-8.

²⁷⁶ Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi: Sarf* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), s. 197.

istigrāk غرق استغراق : “..eğer cemî'-i efrâdı istigrāk eylemek murâd olur ise (her) getirilir.”²⁷⁷ Eyle- yardımcı fiiliyle kullanılmıştır.

‘bir nesneyi ser-âpâ kaplamak; şiddetle bayılarak gülmek’ (KM 5/4123)

‘tamamen dalıp batırılmış olmak; bütünüyle kaplama ve kavrama; patlayacak kadar gülme’ (RH 100)

‘Dalma, bir şeyin içine gömülme, bir şeyle kaplanma; Dalgınlık, erbâb-ı tasavvufun vecd ve hâle dalıp mâsivadan bi-haber olmaları; Arabîde harf-i tarîfin girdiği ismin medlûlünün kâffe-i efrâdını kaplayacak bir tamîm beyân etmesi.’ (KT 102)

Arapçadaki Anlamın Yanında Türkçede Yeni Bir Anlamla Kullanılan Masdarlar:

a. Farsçada Oluşup Türkçeye Geçen Yeni Anlamlar

Bu kısımda incelenecek herhangi bir örneğe rastlanmamıştır.

b. Türkçede Oluşmuş Yeni Anlamlar

isti'māl عمل استعمال (5/21) : “..Medhal-i Kavâ'id'de bu işāretler isti'māl olunmuş idi.”²⁷⁸ Ol- yardımcı fiiliyle görülmektedir. ‘kullanmak’ manasındadır.

‘bir adamı işletmek; âlet makûlesini işe kullanmak’ (KM 5/4660)

‘kullanma, işletme; vergi memuru olarak birisini atama, çalıştırma’ (RH 100)

‘yemek içmek yoluyla kullanmak’ (KO 1/321)

‘işletmek; iş, çalıştırma; kullanma; uygulama, kullanım, gelenek, uyma; moda.’ (S 53)

İnfi'âl ve *İf'ilâl* bablarıyla oluşan masdarlar metinde mevcut değildir.

²⁷⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *Tertîb-i Cedîd-Kavâ'id-i Osmâniyye*, (Dârü'l-hilâfetü'l-aliyye, H. 1317), s. 12/11-12.

²⁷⁸ a.g.e., s. 5/20-21.

1.3. Mîm’li Masdarlar

Bu masdarlar sülâsî masdarlara “م” *mîm* harfinin ilave edilmesiyle meydana gelmektedirler. Anlam bakımından sülâsî masdarlarla aralarında herhangi bir fark yoktur.²⁷⁹ Bu kısımda incelenen masdarlarda tespit edilebilmiş semantik veya morfolojik bir değişim söz konusu değildir.

maşdar مصدر مصدر : “..ve ağır hareketli olanlarına (*mak*) ilhâk olundukta maşdar olur..”²⁸⁰

‘(*sadr* maddesi altında) rücû eylemek, masdar da bu manadadır’ (KM 2/2091)

‘isim fiil; masdar-ı mîmî: baş harfinde mim olan isim fiil’ (RH 1876)

menfa’at نفع منفعت : “..gideydik çok menfa’at görürdük..”²⁸¹

‘faide ve assı’ (KM 4/3531)

‘yarar, işe yarar şey. Menfa’at gör-: Faydalanmak’ (RH 2009)

1.4. Câlî Masdarlar

Bazı isimlerin sonun getirilen +(i)yyet ekiyle oluşturulan masdarlardır. Türkçede +lık/+lik ekiyle meydana gelen kelimelerle aynı görevdedir.²⁸² Bu kısımda incelenen masdarların Kâmûsu’l-Muhît’te mevcut olmadığı gözlemlenmiştir. İrdelenen sözlüklerde bu masdar grubuna ait bazı kelimelerin Türkçenin kendi kullanımı olduğu ifade edilmiştir. Çalışmanın özellikle bu kısmı bize müelliflerin Arapçayı bir ifade gücü olarak kullandıklarını göstermiştir. Bununla birlikte Arapçanın sistemini kavradıkları ve bu şekilde Arapçaya bağlı kalmayıp kendi zihinlerinde kelimeler türettikleri de görülmüştür. Öyle ki müellif eserinde incelediğimiz sözlüklerde rastlamadığımız *câlî masdar* şeklinde karşımıza çıkan kelimelere de yer vermiştir. Bu da ortaya koyduğumuz fikri desteklemektedir.

²⁷⁹ Faruk K. Timurtaş, *Osmanlı Türkçesine Giriş, Tarihi Türkiye Türkçesi Araştırmaları I*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1981), s. 131.

²⁸⁰ Ahmet Cevdet Paşa, *Tertîb-i Cedîd-Kavâ'id-i Osmâniyye*, (Dârü'l-hilâfetü'l-aliyye, H. 1317), s. 50/4-5.

²⁸¹ a.g.e., s. 100/13-14.

²⁸² Faruk K. Timurtaş, *Osmanlı Türkçesine Giriş, Tarihi Türkiye Türkçesi Araştırmaları I*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1981), s. 149.

a. Farsçada Oluşup Türkçeye Geçen Yeni Anlamlar

emniyyet امنيت : “..aḡa emniyyetim vardır yāḥūd yoktur dēnilir.”²⁸³ şeklinde metinde örnek olarak verilen bir cümlede görülmektedir. Kâmûsu’l-Muhî’t’te bu kelimeye rastlanmamıştır.

‘güvenli olma durumu, korkudan özgür olma; özgüven, rahatlık, şüphelerden azâd olma’ (RH 202)

‘(Zaten masdar olan “emn” kelimesine edat-ı masdariyyet ilhakıyla hâsıl olmuş yanlış bir lûgat olup Arabî değildir.) Eminlik, korkusuzluk; güvenme, itimâd, vüsûk.’ (KT 168)

‘(emnîyet) güvenlik, sükûn; güvenli yer.’ (S 101)

insāniyyet انسانيت : “İnsāniyyet odur ki ni’met ḡadrini bilesin”²⁸⁴ örneğinde karşımıza çıkmaktadır. Kâmûsu’l-Muhî’t’te mevcut değildir.

‘insan tabiatı; insanlık, bir insanın hem-türüne olan inceliği’ (RH 219)

‘adama yakışır evsâf ve fedâil, iyilik; umûm-ı insanlar, nev’-i beşer’ (KT 177)

‘(insāniyyet) insan hali ve doğası, insanlık; incelik, kibarlık, edep.’ (S 110)

tamāmiyyet تماميت : “Ma’nā-yı vaşḡfîniḡ tamāmiyyeti ifāde olunmak istenildiḡi ḡālede..”²⁸⁵ Kâmûsu’l-Muhî’t’te bu kelimeye rastlanmamıştır.

‘eksiksizlik, bütünlük’ (RH 591)

‘(masdara edat-ı masdariyyet ilavesiyle teşkil edilmiş olan bu lûgat ḡarîbe-i Arabî değildir. Vâkıan “tamam” kelimesi lisanımızda sıfat gibi dahi kullanıldığından bu itibârla masdariyyet edatı alabilirse de bu takdirde Türkçe bir kelime add olunmak iktizâ ettiḡinden edat-ı masdariyyeti de Türkçe olmak lazım gelirdi. Yani “tamamlık”

²⁸³ Ahmet Cevdet Paşa, *Tertîb-i Cedîd-Kavâ'id-i Osmâniyye*, (Dârü'l-hilâfetü'l-aliyye, H. 1317), s.

38/13.

²⁸⁴ a.g.e., s. 41/4.

²⁸⁵ a.g.e., s. 23/17.

denilebilirdi) **tamamlık, bütünlük, bir şeyin heyet-i mecmûasının muhâfazası.**' (KT 437)

'**tamamlık, tamlık, noksansızlık, bütünlük.** (kâide-i Arabiyyeye muvâfık olmayan bu kelime tasarrufat-ı Osmaniyyedendir. Lisanımızda kullanılan manalarına göre "tamam" ile "tamamiyyet" beyninde çok fark bulunduğundan istimâline ihtiyac-ı kuvvi vardır.)' (KO 3/146)

'**mükemmellik**; sonuç, son; (brocade) sırmalı ipek kumaş, altın elbise.' (S 323)

Kâmûs-ı Türkî ve Kâmus-ı Osmâni sözlüklerinde kelimenin bu manasının Türkçede meydana geldiği ifade edilmiştir. Farsça sözlükte de aynı manaya rastlanıldığından bu grupta yer alması uygun görülmüştür.

hâliyyet **حَالِيَّة** : "(İken) edât-ı hâliyyettir. Cümlelere lâhik olur."²⁸⁶ Kâmûsu'l-Muhîr, Kâmûs-ı Osmâni ve Kâmûs-ı Türkî sözlüklerinde mevcut değildir.

'durum ya da koşul hali; *şimdiki zaman* ya da herhangi bir zamanın hali' (RH 757)

'(hâlîyet, hâlîye) *şimdiki zaman olma durumu; şimdiki zamanda hüküm süren.*' (S 410)

sebebiyyet **سَبَبِيَّة** : "Ve ba'zen sebebiyyet için olup fi'liñ menşe' ve sebebine lâhik olur"²⁸⁷ Kâmûsu'l-Muhîr'te bulunmamaktadır.

'neden ve sebepler durumu' (RH 1034)

'(masdara edat ı masdariyyet ilavesiyle vücuda gelmiş uydurma bir lügattır.) **Sebeb olma; icâb ettirme; bir şeyin vukû ve husûlünü icâb ve intâc edecek hal.**' (KT 704)

'**sebeb, neden olma, gerekçe; üstesinden gelmek.**' (S 647)

²⁸⁶ a.g.e., s. 106/1.

²⁸⁷ a.g.e., s. 110/7.

‘umūmiyye **عموميه** : “..ma ‘ārīf-i ‘umūmiyye-i nezāret celīlesince kabūl olunmuştur.”²⁸⁸

‘(‘umūmiyyet) büyüklük’ (KM 6/5127)

‘evrensellik’ (RH 1322)

‘(Arabi olmayıp lisanımızın tasarrufatı hükmüne geçmiş galattandır.) **umûmilik, bir şeyin cümleye âid ve şâmil olması, bir kısma ve mahsûs ve mahdûd olmaması.**’ (KT 952)

‘(umûmîyet) genellik, evrensellik’ (S 865)

kemmiyyet كَمِيَّت (127/8) : “..uşûl-i ‘Arabiyye üzere şıfatı kemmiyyet-i efrādca dahi mevşûfa muṭābıkātı lâzım olduğundan..”²⁸⁹ Bu kelime Kâmûsu’l-Muhî’t’te mevcut değildir.

‘nicelik; miktar’ (RH 1573)

‘(‘kaç’ demek olan kemmden. Arabî Türkiyyat’ta kemiyye) Mikdar, aded; sarf ilminde bir kelimenin müfred veya tesniye veya cem olması, adetçe olan farkı.’ (KT 1183)

‘nicelik, miktar; form; değer, bedel.’ (S 1051)

keyfiyyet كَيْفِيَّت : “Harf bir keyfiyyet-i maḥşûşa ile ağzın maḥrec-i mu’ayyenden çıkan sestir.”²⁹⁰ Kâmûsu’l-Muhî’t’te mevcut değildir.

‘kip, durum; mesele, olay; alkol içirme durumu, derecesi’ (RH 1614)

‘bir şeyin nasıl olması ciheti, mesela bir malın iyi veya kötü olması, hal; bir isim veya fiilin müzekker veya müennes olması; bir vakanın suret-i vukû ve cereyanı’ (KT 1226)

²⁸⁸ a.g.e., kapak sayfası.

²⁸⁹ a.g.e., s. 127/8.

²⁹⁰ a.g.e., s. 7/4.

‘nitelik, tarz; **hikâye**, ifade, tarif, ilişki; **hal**; ayrıntılı şartlar, teferruat, **haberler**; **kişide alkol ve uyuşturucunun oluşturduğu durum.**’ (S 1069-70)

ma’iyyet معيت : “*Lâkin bu içtimâ’ iştirâklardan ma’iyyet yâhūd taḳaddüm ve te’ahhür ma’nâları müstefâd olmaz.*”²⁹¹ Kâmûsu’l-Muhît’te bulunmamaktadır.

‘birlik; kurum; bir çalışanın dairesi’ (RH 1917)

‘(ma’a harf-i cerrine edat-ı masdariyyet ilavesiyle) beraberlik, birlik, arkadaşlık, refakat; yan, ‘ind, nezd; bir amirin taht-ı emrinde bulunma, merbutiyyet; bir amirin taht-ı emrinde ve refakatinde bulunan heyet.’ (KT 1378)

‘(ma’iyyet) birlik, toplum, dernek, bir arada yaşama; cemaat; iyilik, etkileme, yanlılık, düşkünlük.’ (S 1277)

mef’ûliyyet مفعوليت : “*..o hâlde mef’ûl’un-bih edât-ı mef’ûliyyet olan kesr..*”²⁹² Kâmûsu’l-Muhît’te mevcut değildir.

‘edilgen nesnenin durumu, hali’ (RH 1933)

‘akuzatif olma durumu; edilgenlik.’ (S 1287)

b. Türkçede Oluşmuş Yeni Anlamlar

ekseriyyet اكثريت : “*Faḳaṭ ekseriyyet üzere müsta’mel olan şîğaları..*”²⁹³ şeklinde kullanılmıştır. Kâmûsu’l-Muhît ve Redhouse Sözlüklerinde bu kelimeye rastlanmamıştır.

‘en büyük kısım, çokluk; bir cemât ve heyetin nısfından ziyadesi; bir mecliste azanın verdikleri reylerin kısım-ı azami ve bunların galebesi’ (KT 144)

‘(Tasarrufu Osmaniyyedendir.) Ekser olmak hali, pek çok olmak.’ (KO 1/157)

‘(ekseriye) genellikle vb.’ (S 89)

²⁹¹ a.g.e., s. 114/19-20.

²⁹² a.g.e., s. 53/6.

²⁹³ a.g.e., s. 128/10.

tafziliyye تفضيلية : “...şifat-ı tafziliyye muzāf kılınarak evveline (kef) getirilir.”²⁹⁴ şeklinde kullanılan bu kelime incelenen sözlüklerde mevcut değildir. Kelimenin müennes olabileceği düşünölmekle birlikte kullanıldığı tamlama örneği bu düşünceyi çürötmüştür. Çünkü şifat kelimesi müennes veya çoğul değildir.

zarfiyyet ظرفيت : “(DA) edāt-ı zarfiyyettir.”²⁹⁵ Kāmûsu’l-Muhît ve Steingass sözlüklerinde bu kelime bulunmamaktadır.

‘bir kelimenin zarflık yapısı ya da işlevleri’ (RH 1270)

‘bir kelimenin zarf olması, zarf-ı zaman veya zarf-ı mekân suretiyle kullanılması’ (KT 918)

‘(zarf) zarflık, içine almak’ (KO 4/125)

keremiyyet كرميت : “Kerem lafzı Fārisî olduğu hâlde keremiyyet gālaṭ-ı meşhūr olarak müsta’meldir.”²⁹⁶ şeklinde müellif tarafından da yanlış bir kullanım olduğu belirtilen bir kelimedir. Kāmûsu’l-Muhît’te ve Steingass sözlüğünde mevcut değildir.

‘kibarlık; cömertlik’ (RH 1541)

maḥalliyyet محليت : “Fārisîde (zār) ve (sitān) ve (gāh) ve (gede) lafızları edāt-ı maḥalliyyet olup Fārisî yā ‘Arabî isimlere lâhiḳ olarak..”²⁹⁷ Kāmûsu’l-Muhît’te bulunmamaktadır. Redhouse Sözlüğü, Kāmûs-ı Türkî ve Kāmûs-ı Osmâni’de de mevcut olmayan bu kelimenin metinde kullanıldığı anlam ‘yer, mekân’ şeklindedir. Müellif tarafından oluşturulmuş olduğu düşünölebilir. Steingass sözlüğünde de bu kelimeye rastlanmamıştır.

maşdariyyet مصدریت : “Ve eğer bu lafızlar şifatlara lâhiḳ olurlar ise edāt-ı maşdariyyet olurlar”²⁹⁸ Kāmûsu’l-Muhît’te bulunmamaktadır.

‘yalın hal ya da isim-fiil yapılarının niteliği’ (RH 1876)

²⁹⁴ a.g.e., s. 24/10.

²⁹⁵ a.g.e., s. 108/20.

²⁹⁶ a.g.e., s. 29/8.

²⁹⁷ a.g.e., s. 13/15-16.

²⁹⁸ a.g.e., s. 28/16-17.

‘(masdarî) bir kaynağa ya da masdara ait olma; isim-fiil durumunda olma’ (S 1252)

muẓafferîyyet مظفریت : “*Faḳaṭ ekşeriyyā maḳām-ı muẓafferîyyette kullanılır.*”²⁹⁹

Kâmûsu’l-Muhîṭ, Redhouse, Kâmûs-ı Türkî ve Steingass sözlüklerinde mevcut değildir. Bu durum kelimenin küçük bir gruh tarafından kullanıldığını ya da tercih edildiği göstermektedir. Bunun yanında Türkçede oluşturulduğu da aşikârdır.

‘(muẓaffer maddesi altında) muẓafferlik, maksûduna ermek ve düşmeni galebe çalmak hali.’ (KO 4/505)

²⁹⁹ a.g.e., s. 104/1.

SONUÇ

Hazırlamış olduğumuz bu çalışmada Ahmet Cevdet Paşa'nın eseri olan *Tertîb-i Cedîd- Kavâ'id-i Osmâniyye*'de yer alan kelimelerden yola çıkılarak Arapçadan Türkçeye geçen ve Türkçe yardımcı fiillerle kullanılan masdarların özellikle semantik olmak üzere dilsel incelemesine yer verilmiştir. Bu şekilde elde edilen verilerle bu iki dil arasında meydana gelen bu alıntılama durumunun boyutları irdelenmiştir.

Çalışmamızda toplam 160 masdara rastlanmıştır. Bu şekilde meydana gelen bu etkileşim çerçevesinde Türkçenin Arapça kelimelere kendi içinde oluşturduğu yeni anlamları yüklediği görülmüştür. Böylelikle kelimelerde bir anlam genişlemesi hâsıl olmuştur. İncelediğimiz masdarlarla ilgili sonuçlar aşağıda sıralanmıştır:

- Tespit edilen veriler doğrultusunda Arapça ve Türkçede aynı anlamla kullanılan 71 masdara rastlanmıştır. Örneğin *terk* kelimesi her iki dilde de 'bir nesneden ferâgat eylemek; vazgelmek, bırakmak, boşlamak' anlamındadır. Bu başlık altında tasnif ettiğimiz bazı masdarların Türkçedeki kullanımlarında anlam genişlemesi olduğu da gözlemlenmiştir. Arapçada 'bir nesnenin elden gitmesi, geçip savuşmak; bir daha vusûl ve idrâki mümkün olmamak vechiyle bir şeyin insandan geçip dûr olması' manasına sahip olan *fevt* kelimesinin Türkçede 'fırsatın kaçmasına izin vermek; ölmek, ölüm' manalarında da kullanılması buna örnektir. Görüleceği üzere bu kelimeler gerçek anlamıyla bağlantılı olacak şekilde yeni anlamlarda da kullanılmıştır.
- 14 masdarda Arapçadaki tâli anlamın Türkçede aslî anlam olarak kullanıldığı görülmüştür. Örneğin *terhîm* 'tavuğun kuluçkaya yatması; nahiv ilminde ıstılâhında ismin hâlet-i nidâda harf-i âhirini iskât eylemek' anlamındaki kelime tâli anlamıyla kullanılmıştır.
- Anlam değişmesine uğramış 67 kelimenin 33 tanesi Farsça üzerinden Türkçeye geçmiş olmakla birlikte (sıfat görevinde kullanılan *tamām* kelimesi

gibi), 34 tanesi Türkçenin kendi içinde oluşturduğu manalara sahip masdarlardır. ‘Bir mucize, olağüstü şey’ manasıyla kullanılmış ‘*alāmet*’ kelimesi bu kısımda yer alan kelimelerdendir.

- Bunlar dışında 8 masdarın da morfolojik olarak değişime uğradığı ya da Arapça dışında oluşturulduğu düşünülmektedir. *Sebkat* kelimesi gibi.
- Masdar yapılarına ulaşırken kaynak olarak kullandığımız metinde müellifin kendi muhayyilesinde oluşturduğu ya da küçük bir grup tarafından kullanıldığı düşünülebilecek calı masdarların yer aldığı gözlemlenmiştir. *Maḥalliyyet* kelimesi buna örnektir.

Bu sonuçlar özellikle sözlüklerde belirtilen anlam değişimleri doğrultusundadır. Kaynak metnimizde ca’lı masdarlarda anlam değişimleri mevcuttur. Müellifin yeni ca’lı masdarlar türettiği de görülmüştür.

Yukarıdaki bilgilerle birlikte görülüyor ki Türkçe bazı Arapça kelimeleri kendi içinde farklı anlam, biçim ve görevlerle kullanmıştır. Araştırmanın kapsamı arttırılırsa daha yüksek verilere ulaşılacağı aşikârdır. Bu şekilde Türkçe, Arapça kelimeleri diline büyük ölçüde uyarlamıştır ve bu kelimeleri yeni anlamlarda da kullanmıştır.

METİN:

TERTİB-İ CEDİD

Ḳavā'id-i 'Osmāniyye

Eşer Hāme-i Aḥmed Cevdet

Mekātib-i i'dādiyyenin dördüncü senesinde tedrīs olunmak üzere ma'ārif-i 'umūmiyye-i nezāret celīlesince ḳabūl olunmuştur.

Nezāret-i müşār'un-ileyhānıñ 362 numeru ve 9 Eylül sene 315 tārīḥli ruḥṣatnāmesiyle tab' edilmiştir.

Ma'ārif-i 'umūmiyye-i nezāret-i celīlesiyle maṭba'a-i 'āmireniñ bālādaki mühürlerini ḥāvī olmayan nüshalar mekātibe ḳabūl olunmaz.

Dârü'l-hilâfetü'l-aliyye

Maṭba'a-i āmire

1317

Fı'atı (50) paradır.

Mübesmelen Muḥammed Lā Muṣalvelen

(1) Ma'lūm-ı üdebā olduğu üzere Kavā'id-i 'Osmāniyye ki – lisān-ı (2)'Osmānīniñ kavā'id-i şarfiyye ve naḥviyyesine dā'ir en ibtidā yapılmış (3) olan bir eşerdir – Encümeñi Dāniş tarafından bā-taşdīk mekātib-i (4) 'umūmiyyede tedrisine başlanmış ve mübtedilere medār-ı sühulet (5) olmak üzere “Medḥal-i Kavā'id” nāmıyla onun bir muhtaşarı (6) yapıp buña ba'zı kavā'id daḥi ilḥāk olunmuş idi. (7) Lākin mübtedilere Medḥal-i Kavā'idin daḥi ağır geldiği ehl-i (8) ḥibre olan mu'allimīn tarafından ḥaber verilmekle mekātib-i (9) 'umūmiyye ders cedvelleriniñ tertibi için ma'ārif-i 'umūmiyye (10) nezāreti dā'iresinde teşkil olunan ehl-i ḥibre komisyonunda (11) mekātib-i ibtidā'iyye şākirdānı için daha muhtaşar ve müfid (12) bir risāleniñ te'lifi ihtār ve teklif olunmağla “Kavā'id-i Türkiyye” (13) nāmıyla bir risālecik daḥi kaleme alınmış idi.

3

(1) Nüşa-i nefise-i şān u şevket u ser-levḥa-i mecmū'a-i (2) hilāfet u saltanat-ı şehir-i yār-ı ma'ārif-perver ve pādīşāh-ı merāhim- (3) küster ḥākan-ı bī-meşel u bī-müdānī “Es'sultān'ül-ğāzī (4) Abd'ul-Ḥamīd Ḥan-ı Sānī” efendimiz ḥazretleriniñ mağbūt-ı (5) sevālif-i a'sār ve mücellā-yı celā'il-i āsār olan 'aşr-ı ma'ārif (6) ḥaşr-ı ḥümāyūnlarında mevki'-i intişāra konulan bunca āsār-ı (7) cemīleye bir lāḥika-i 'ācizān ve nā-çizāne olmak üzere bu kerre (8) “Kavā'id-i 'Osmāniyye” ber-vech-i ātī yeniden tertib olundu. (9) Cenāb-ı Ḥakk zāt-ı ferişte-şifāt ḥümāyūnlarını dā'imā tevfiḳāt-ı (10) şamedāniyyesine maḥrūn u 'ömr ü şevket şāhānelerini rüz-ı (11) efzūn buyursun āmīn.

4

Muḥṭıra

(1) 'Osmānlı lisānının aslı Türkçedir. Faḫaṭ Fārisiden ve 'Arabiden (2) pek çok lafızlar alınıp üç lisāndan mürekkeb bir lisān olmuştur.

(3) Ḥurūf-ı aslıyyesi ḥurūf-ı 'Arabiyyedir ki şu yirmi sekiz (4) ḥurūfdan 'ibāretidir:

ا ب ت ث ج ح خ د ذ ر ز س ش ص ض ط ظ ع غ ف ق ك ل م ن ه و ی

(5) Ḥurūf-ı Fārisiyye yirmi dördttür. Çünkü ḥurūf-ı 'Arabiyyeniñ (6) sekizi ya'nī

() ḥarfleri lisān-ı Fāriside (7) olmayıp bāḳileri kullanılır. Faḫaṭ 'Arabide olmayan daha dört (8) ḥarf vardır ki [bā-yı Fārisī] ve [cīm-i Fārisī] ve [zā-yı Fārisī] ve [kāf-ı

Fārisī] (9) dēnilir ve üzerlerine şöyle (پ چه ژ گ) üç nokta (10) vaz' ile 'Arabīden tefrīk olunur.

(11) Hurūf-ı 'Arabīyye ve Fārisiyyenin kāffesi lisān-ı 'Osmānīde müsta'mel (12) olmağla hurūf-ı 'Osmāniyye otuz ikiye bāliğ olur.

(13) Bundan başka Türkçe genizden gelir bir kāf vardır ki aña (14) [sağır kāf] dēnilir. Saña, baña gibi. Şimdi bu kāf'lar nūn gibi telaffuz (15) olunur. Faķať bunları kāf-ı 'Arabī ve Fārisīden tefrīk için bir (16) 'alāmet maḥşūşaya ihtiyāç görülmekle bu kāf'ın üzerine üç nokta

5

(1) vaz' olunupta kāf-ı Fārisī şöyle (گ) iki kollu yazılmak (2) ḥuşūşu muķaddimā tezekkür ve Encümen-i Dāniş tarafından taşdıķ ve imzā (3) olunmağla Medḥal-i Kavā'id'de kāf'lar bu vecihle tefrīk olunmuş idi.

(4) Ba'dehu sālifu'z-zıkr ehl-i ḥibre komisyonunun tensibi üzerine (5) Kavā'id-i Türkiyye kāf-ı Fārisī şöyle (گ) kolu kıvrık olarak yazıldı.

(6) Lākin öteden beri kāf-ı Fārisī üzerine üç nokta vaz'ına (7) alışılmış olduğundan bu kā'ide metrük ve mechūr olmadı. Binā'en-'aleyh (8) bu kitapta dahi öteden beri ola geldiğ i üzere kāf-ı Fārisī üzerine (9) üç nokta vaz' olunupta lede'l-hāce def'-i iltibās ve iştibāh için (10) sağır kāf üzerine bir nokta vaz' ile saña baña gibi yazılmak münāsib (11) görülmüştür.

(12) Fetḥa ve kesre gibi zamme dahi ḥafif veya ağır olur: zamme-i (13) ḥafife ve şakile yā-i mebsūt ve maķbūz olur. [zamme-i ḥafife-i mebsūta] (14) dudakları bir miķdār açarak telaffuz olunur. [zamme-i ḥafife-i maķbūza] (15) dudakları bir miķdār sıkarak telaffuz olunur. Zamme-i şakile-i mebsūta ve (16) maķbūza bu ikisinin ağırları demektir.

(17) Zammeler () ve () işaretleriyle yekdiğ erinden tefrīk olunmak (18) ya'nī *ölmek* اولمك ve *olmak* اولمق ve *gülmek* كولمك ve *bulmak* بولمق resimleri uşul-ı (19) ittiḥāz kılınmak ḥuşūşu muķaddimā tezekkür ve Encümen-i Dāniş tarafından (20) taşdıķ ve imzā edilmiş olduğ undan Medḥal-i Kavā'id'de bu işaretler isti'māl (21) olunmuş idi.

6

(1) Ba'dehu sālībuz-zıkr ehl-i ḥibre komisyonunda *ölmek* اولمك ve (2) *olmak* اولمق ve *gülmek* كولمك ve *bulmak* بولمق işaretleri vaz' olunduğ undan (3) Kavā'id-i Türkiyye'de bu işaretler kullanıldı.

(4) Hurūf-ı hecā ba'zen ḥafif ve ba'zen ağır hareke ile ḥarekelenirler. (5) Faķať ث ذ ك dā'imā ḥafif hareke ile ve ح خ ص ض ط (6) د ā'imā ağır hareke ile ḥarekelenirler.

(7) Lisān-ı 'arabiyyede ḥarekenin ḥiffet u şıkleti ḥarfın ine tābi'dir. (8) Meşelā sīn ve kāfın harekeleri ḥafif ve şād ve kāfın harekeleri ağır (9) olmak tabi'idir.

Kā'ide

(10) Bir kelime kangı cins hareke ile bed' ederse sonraki hareketler (11) dahi ol cinsten olmak ya'nī hafif ise hafif ve (12) ağır ise ağır telaffuz olunmak şive'-i lisān-ı türki itizāsındandır: *görmek*, (13) *göstermek*, *okumak*, *yazdırmak* gibi.

(14) Bu kâ'ide *elma* ve *limon* gibi pek az isimlerde tahalluf etmiştir. (15) *İnanmak* maddesi dahi şāzzdır.

(16) Bir de diğer lisānlardan ma'hūz olan kelimeler bu kâ'ideden (17) müsteṣnâdır. Meşelâ *menkūlāt* kelimesinin mīmi fetha'-i hafife ile ve kâfi (18) zamme'-i şakile'-i memdûde ile ve lâmi fetha'-i hafife'-i memdûde ile müteharrik (19) olarak telaffuz olunur. Bu ise kelimât-ı türkiyyede olamaz.

7

Mu'allimîne Ta'lîmât

(1) 'İlm-i şarf ve naḥiv, lisānı doğru söyleyip yazmak fennidir. Söyleyip (2) yazdığımıza kelâm denir ki kelimelerden harflerden mürekkebirdir. Harf (3) bir keyfiyyet-i maḥşûşa ile ağzın maḥrec-i mu'ayyenden çıkan sestir. Ol (4) keyfiyyet dahi harekedir ve ḥurûf-ı 'Osmâniyye şu otuz iki harftir.

ا ب ت ث ج چ ح خ د ذ ر ز س ش ص ض ط ظ ع غ ف ق ك گ ل م ن و ه ی

(5) İşte bunlara [ḥurûf-ı hecā] denilir.

(6) Türkçede bir de sağır kâf vardır ki şimdi nūn gibi telaffuz (7) olunur. *Saḡa*, *baḡa* gibi. Lede'l-ḥāce bu dahi diğer kâflardan tefrîk (8) olunmak lâzım geldiğinden üzerine bir nokta vaz'ıyla şüretinde (9) yazılacaktır.

(10) Lisān-ı 'Osmâniyyede zād ekseriyyā za gibi telaffuz olunur. *Žamîr*, (11) *māzî* gibi.

(12) İşbu ḥurûf-ı hecā iki kısımdır: Biri mā-ba'dına muttaşıl olmayan (13) harfler olup bunlara "ḥurûf-ı infişāl" denir ki (14) ا د ذ ر ز و ḥarfleridir.

(14) Diğerleri mā-ba'dına muttaşıl olan harfler olup "ḥurûf-ı (15) ittîşāl" denir. Bunlar bākî-i ḥurûf-ı hecādır.

8

(1) Lisān-ı 'Arabîde hareke üçtür: fetha, kesre, zamme ya'nī (2) üstün, esre, ötredir.

(3) Ḥurûf-ı hecânın herbiri harekeye muhtâcdır. Faakat ḥarfın (4) ba'zen kendi harekesi olup "müteharrik" denir ve ba'zen kendi harekesi (5) olmayıp mā-kablindeki ḥarfın harekesine i'timād eyler. Aḡa (6) dahi "sâkin" denir. Üzerine işbu َ cezm işareti konur.(7) *El* اَلْ , *bel* بَلْ gibi.

(8) Lisān-ı 'Arabîde bir cinsden iki harf yan yana geldikde (9) ekseriyyā idgām olunur. Ya'nī bir harf yazılıp üzerine işbu َ (şedde) (10) teşdîd işareti konur ve müşedded ya'nī mükerrer okunur: *Muhammed* مُحَمَّد , *muazzam* مُعَظَّم .

(11) Elif ve yā ve vāv harflerine "harf-i medd" denilir. Çünkü (12) Fārisī ve 'Arabī kelimelerde elif fethayı medd eder: *yāver*, *kātib* gibi. (13) Veyā kesreyi medd eder ve altına | 'alāmeti vaż' olunur: (14) *zīver*, *lebīb* gibi. Vāv zammeyi medd eder: *dil-sūz*, *mektūb* gibi. (15) Eğer medd olunan fetha elifin harekesi ise yan yana iki elif yazılmamak (16) için bir elif yazılır ve üzerine işbu | medd işareti vaż' (17) olunur: *āzer*, *āmir* gibi. (18) Elif bir harf-i hevā'idir ki harekelendikde hemze olur ve 'alāmet (19) olmak üzere işbu (hemze) işareti isti'māl olunur. Bunun keyfiyyet-i (20) isti'mālī zeyl-i kitābın birinci faslında beyān kılınır.

9

(1) Bālāda mezkūr olan harekeler ekser-i isti'mālātımızda terk olunur ve (2) kelimeler karīne ile okunur ve kelimāt-ı türkiyyede elif ekseriyā elif fethaya (3) veya kesreye ve vāv zammeye 'alāmet olmak üzere kullanılır. Bu hālde (4) onlara "harf-i imlā" denir. *Yalı*, *gūzel* kelimelerinde olduğu gibi. (5) Ba'zen hā dahi böyle 'alāmet-i hareke olarak yazılıp bu hālde aña (6) dahi "harf-i imlā" ve "hā-i resmiyye" denir: *hele*, *hane*, *ibare* gibi. (7) İşte harekelerimiz bunlardan 'ibāret olup lisānımızda ise (8) sekiz türlü hareke vardır. Çünkü harekāt-ı selāse herbiri ya hafif (9) veya şakıl olur ve zamme ya mebsūt veya makbūz olur. (10) Fetha-i şakile elif süretinde yazılarak fetha-i hafifeden tefrik (11) olunur. *Bel*, *bāl* gibi. Ve eğer meftūh olan harf dahi elif (12) ise yan yana iki elif yazılmayıp belki bir elif yazılarak üzerine (13) | işareti konur. *av* gibi. (14) Lede'l-icāb kelimāt-ı türkiyyede kesre-i hafifeden tefrik için (15) kesre-i şakilenin altına kesre-i memdūde işareti olan () vaż' (16) olunur. eski yalı gibi. (17) zamme-i hafife-i mebsūta (؁) resminde yazılır. kör, göz gibi. (18) zamme-i hafife-i makbūza () resminde yazılır. üç, yüz gibi. (19) zamme-i şakile-i mebsūta (؁) resminde yazılır. sol, kol gibi. (20) zamme-i şakile-i makbūza (؁) resminde yazılır. uygun gibi.

10

Muqaddime

(1) Kelime yalnız bir ma'nāya mevzū' olan lafızdır ve beş nev'dir (2) ya'nī isim, şıfat, fi'l, zamīr, edevāttır. (3) **İsim:** Bir vaşif ile muqayyed olmaksızın mücerred bir şahşa (4) yāhūd diğeri bir şey'e delālet eyleyen kelimelerdir: Aḥmed, İstanbul, qalem, (5) kāğıd gibi. (6) **Şıfat:** Zamān ile muqayyed olmaksızın bir vaşif ile muttaşif (7) olan şey demektir. Meşelā güzel dediğimizde güzellik ile muttaşif (8) insān yāhūd bir şey demek olur. Kezālīk

beyāz kâğıd dediğimizde (9) kâğıd bir isim olup mücerred müsemmasına delâlet eder. Amā beyāz lafzı (10) beyāzlık şıfatıyla muttaşif olan şey'e delâlet eder ve o şey burada (11) kâğıd zımında taḥakkuk eder. Fakat hîç birisi bir vakte delâlet eylemez.

(12) **Zamîr**: İsmiñ ma'nāsını iş'âr eden elfāz-ı maḥşûsadır: (13) o, ben, sen gibi.

(14) **Fi'l**: Üç zamāniñ birinde bir işiñ ya bir hāl u keyfiyyet (15) vuḳū'unu ifāde eyleyen kelimedir. Gelmedi, yazıyor, diñlenecek denildiği (16) gibi ki gelmek ve yazmak birer iş olup evvelki vuḳū' bulmuş (17) ve ikincisi vuḳū' bulmakta olduğu ve diñlenmek bir hāl u keyfiyyet (18) olup ba'dehu vuḳū' bulacağı müstefād olur.

11

(1) **Edevât**: Ki onlara "ḥurūf-ı ma'ānî" dahi dēnir. İsim (2) ve şıfat ve zamîr ve fi'lden başka olan kelimelerdir ki ḥadd-i zātında müstaḳil bir (3) ma'nâyı ifāde etmeyip belki diğerkelimelemerbût olarak ḥuşûşî (4) ma'nâlara delâlet ederler. Meşelâ İstanbul'dan kayık ile Boğaziçi'ne gittim. (5) Dēnildikte (den) ve (ile) ḥarfleri gibi. İşte bu kelimeler terekkeb ederek (6) kelām olur ve kelāma cümle dahi dēnilir. Meşelâ - gün doğdu- (7) cümlesi iki kelimedenden mürekkeb bir kelāmıdır.

BÂB-I EVVEL

(8) İsmiñ şunûf ve aḳsâmı beyânındadır.

Faṣl-ı Evvel

(9) İsm-i Ḥāşş ve 'ām ve Müfred ve Cem' beyânındadır.

(10) İsim iki kısımdır. Biri İsm-i Ḥāşşdır ki bir ferd-i mu'ayyene delâlet (11) için vaż olunmuştur. Aña 'alem dahi dēnir. Aḥmed, İstanbul, (12) Nîl gibi ki Aḥmed bir zātıñ adıdır. İstanbul dahi 'ālimiñ fihristi (13) olan şehrimiziñ ve Nîl, Mısır'da cārî olan nehr-i ma'rûfuñ adlarıdır.

(14) İkincisi İsm-i 'āmdır ki efrād-ı keşîreye şâmil olur. Aña İsm-i (15) cins dahi dēnir. İnsan, şehir, nehir gibi ki insân bir şahs-ı

12

(1) mu'ayyene munḥaşır olmayıp cümle benî âdeme şâmil olur. Şehir dahi (2) bir beldeye munḥaşır olmayıp bi'l-cümle büyük ve meşhûr beldelere ıtlâk (3) olunur. Kezâlik nehrin dahi bir yüzünde cārî olan ırmaklarıñ (4) kāffesine şümûlü vardır.

(5) İsm-i cinsiñ evveline (o) getirilir ise 'alem gibi ma'rife (6) olur. Ya'nî bir ferd-i mu'ayyene munḥaşır kalır. Meşelâ bir kimse ḥidmetkârına – (7) o kâlemi getir- dedikte beynlerinde ma'lûm olan kâlemi istemiş (8) olur. Ḥidmetkâr başka kâlem getirse ifâ-yı ḥidmet eylemiş olmaz (9) ve ba'zen "o" yerinde "ol" kullanılır ve eğer (bir) getirilir ise (10) nekre olur ya'nî lâ 'ale't-ta'yîn bir kâlem istemiş olur ve ḥidmetkâr (11) her kangı kâlemi

getirse ifā-yı hizmet eylemiş olur ve eğer cemī'-i (12) efrādı istiğrāk eylemek murād olur ise (her) getirilir. Meşelā – (13) her insān yer içer- dendir.

Müfred ve Cemī'

(14) İsm-i 'āmdan bir ferd murād olur ise müfred ve ziyāde murād (15) olur ise cem' dendir. Türkçe edāt-ı cem' (+lAr) edātıdır. Gerek (16) Türkī ve gerek Fārisī veya 'Arabī kelimelerin āhırine 'ilāve olundukta cem' (17) olurlar. Atlar, esbler, fürsler gibi.

13

(1) Esmā-i Fārisīyye ya'nī lisān-ı Fārisīden ma'hūz olan isimler (2) ba'zen kā'ide'-i Fārisīyye üzere cem'lenir. Şöyle ki ahiri meftūh (3) kılınarak elif ve nūn ilhāk olunur. Merdān, şūfiyān, çeşmān, (4) āhvān, suhanān gibi. Ve eğer ismin āhırinde hā-yı resmiyye bulunur (5) ise kāffe tebdīl olunur. Bendenin cem'i bendkān gibi. Ve eğer (6) elif bulunur ise bir yā ziyāde kılınır. Gedānin cem'i gedāyān gibi. (7) Esmā-i 'Arabīyye ya'nī 'Arabīden ma'hūz olan isimler dahi ba'zen (8) böyle kā'ide-i Fārisīyye üzere cem'lenirler. Müşīrān, münşiyān gibi.

(9) 'Arapçada müte'addid cem'ler olup onlar bāb-ı mahşūşunda beyān (10) olunacaktır.

İsm-i Mekān

(11) İsimlerin āhırine hafif harekeli ise (lik), ağır harekeli (12) ise (lık) 'ilāvesiyle ism-i mekān şīgāsı yapılır. Çiçeklik (13) ve çalılık gibi. Şāzz olarak muhtelif hareketlerle isti'māl olunan kelimelerde (14) hareke-i ahireye i'tibār olunur. Limonluk gibi.

(15) Fārisīde (zār) ve (sitān) ve (gāh) ve (gede) lafızları edāt-ı (16) mahalliyyet olup Fārisī yā 'Arabī isimlere lāhiq olarak lisān-ı 'Osmānīde (17) dahi isti'māl olunurlar. Nitekim lālelik ve güllük ma'nāsına lālezār (18) ve gülistan ve ziyāret yeri ve miḥnet yeri ma'nāsına ziyāretgāh ve miḥnetgede (19) dendir.

14

Faşl-i Evvel

(1) İsm-i taşgīr beyānındadır.

(2) Hafif harekeli isimlerin āhırine (cik) ve ağır harekeli (3) isimlerin āhırine (cık) ilhāk olundukta ism-i taşgīr olup (4) müsemmasının küçüklüğünü ifade eder. Kedicik, testicik, odacık, (5) kuzucuk, kadıncık, oğlancık gibi. Faḫaḫ āhiri sākin olan (6) iki harfli isimlerin taşgīrinde cik ve cık yerine (ceğiz) ve (cağız) (7) getirilir: köyceğiz, evceğiz, kızcağız, kuşcağız gibi. Ve cağız (8) ba'zen maḫām-ı teraḫḫumda kullanılır. Nitekim bīçāre kız denilecek yerde (9) kızcağız denilir.

(10) Taşgīr olunacak ismin āhırinde kāf veya kāf bulunur ise (11) ḫazf olunur. Niteki dōšek ve dudak ve kulak isimlerinin (12) taşgīrlisinde dōşecik, dudacık, kulacık dendir. Fārisī ve 'Arabī (13) isimler dahi böyle kā'ide-i türkiyye üzere taşgīr olunurlar. Fārisīden (14)

hānecik, hātūncuk ve ‘arabīden risālecik, dükkāncık gibi. (15) (çe) lisān-ı Fārisīde edāt-ı taşgīr olup Fārisī ve ‘Arabī isimlere (16) lāhik olur. Dīvānçe ve dükkānçe gibi küçük dīvān ve küçük (17) dükkān demek olur.

(18) ‘Arabī isimlere maḥşūş olmak üzere ‘Arapça kā’ide-i taşgīr (19) vardır. Şöyle ki ismin evvelki ḥarfī maẓmūm kılınarak ḥarf

15

(1) aḥīrinden evvel bir yā-i sākine ziyāde edilir. ‘abdiñ taşgīrinde ‘abīd (2) dēnildiği gibi ki ‘abd kul ve ‘abīd kulcağız demektir.

Faṣl-ı Ṣālīs

(3) Esmā-i a’dād beyanındadır.

(4) Aşıl esmā-i ‘adād ya’nī sayıların isimleri iki mertebe i’tibār (5) olunur ki āḥād ve ‘aşerāttır.

(6) Āḥād birler ya’nī birden dokuza kadar olan ‘adedlerdir. ‘Aşerāt (7) onlar ya’nī ondan doksana kadar olan ‘adedlerdir.

(8) **Āḥād:** bir, iki, üç, dört, beş, altı, yedi, sekiz, dokuz.

(9) **‘Aşerāt:** on, yirmi, otuz, kırk, elli, altmış, yetmiş, (10) seksen, doksan.

(11) Bunlar re’is-i ‘aşerāt olup herbirinin āḥirine āḥādden biri (12) ‘ilāve olunarak on bir, on iki diye on dokuza kadar sayılır. (13) Ba’dehu yirmi bir, yirmi iki deyü yirmi dokuza kadar sayılır. Ba’dehu (14) yüz gelir ve yine bu minvāl üzere yüz seksen dokuza kadar sayılır (15) ve ondan sonra yüzün evveline āḥādden biri ‘ilāve olunarak iki yüz, (16) üç yüz ve hākezā dokuz yüz doksan dokuza kadar sayıldıktan sonra (17) biñ gelir. Ondan sonra dahi minvāl-i meşrūḥ üzere sayılır. (18) Ve ḥazīne-i māliyyenin eski ıstılāhınca akçe ḥesābında yüz biñe (19) bir yük ta’bīr olunarak iki yük, üç yük deyü ta’dād olunurdu. (20) Lākin aşḥāb-ı fenn ḥesāb ‘inde bu "yük" ta’bīri kullanmayıp

16

(1) her ḥuşūšta dokuz yüz biñden ilerüsi kerrāt i’tibār olunarak (2) on kerre yüz biñ, yirmi kerre yüz biñ deyü sayılırdı. Ba’dehu (3) on kerre yüz biñe lisān-ı efrecīden ma’ḥūz olan milyon lafzı (4) ıtlāk olunarak āḥād ve ‘aşerāt ve mi’āt ‘ilāvesiyle sayılır (5) oldu. İşte bunlar esmā-i a’dād olup sayılan şey ne ise aña (6) dahi ma’dūd dēnilir. Meşelā beş altun, beş yüz guruş, biñ altı (7) yüz para dēnildikte altun ve guruş ve para ma’dūd olur.

(8) A’dād-ı Fārisīyyenin lisān-ı ‘Osmāniyyede nādir olarak kullanılan (9) aḥādi bunlardır: yek, dū, se, çihār, penc, şeş, heft, heşt, noh.

(10) Çihārın hā’sı ekşeriyyā ḥazf olunarak çār dēnilir ve yüz (11) ma’nāsına olan şad ve biñ ma’nāsına olan hezār dahi kullanılır. (12) Nitekim şad-bār ve hezār kerre dēnilir.

(13) 'Arabîniñ ism-i 'adedleri dahi lisân-ı 'Osmânîde kezâlik nâdiren (14) kullanılır. Aḥâdi bunlardır: aḥad, işneyn, şelâşe, erbe'a, ḥamse, (15) sitte, seb'a, şemâniyye, tis'a.

(16) Aḥad yerinde ekşeriyâ vâḥid lafzı kullanılır. 'Aşerâtı dahi (17) bunlardır: 'aşere, 'ışrîn, şelâşîn, erba'în, ḥamsîn, sittîn, seb'în, (18) şemânîn, tes'în.

(19) 'Arabîde yüz ma'nāsına olan mi'e ve biñ ma'nāsına olan (20) elf dahi lisân-ı 'Osmânîde müsta'meldir.

17

(1) **Küsürât:** 'Addlerin kesirleri cüz'leridir ki yarım, üçte (2) bir, dörtte bir ve hâkezâ ileri doğru gider. Fârisîniñ kesirlerinden (3) lisân-ı 'Osmânîde yalnız yarım ma'nāsına olan [nîm] kullanılır. Amâ (4) 'Arabîniñ ona kadar küsürâtı lisân-ı 'Osmânîde müsta'meldir ki şunlardır: (5) nışf, şülüş, rub'u, ḥums, süds, sub', şumn, tus', 'uşr.

(6) Ba'zen bunlara a'dād-ı Türkiyye munzamm olur: bir şülüş, üç rub'u, (7) dört ḥums gibi.

(8) **A'dād-ı Tevzî'iyye:** Bir cemā'atten her birine müsāvât üzere bir (9) miqdārın ta'yîni kaçd olundukta isim 'adedlerin āhiri meftūḥ kılınarak (10) bir rā'-i sâkine ilḥāk olunur ve āhiri meksūr ise rā'dan evvel bir de (11) şîn-ı meftūḥa ziyāde kılınır ve dört lafzının āhirindeki tā (12) harekelendikte dāl'a münkalib olur. Nitekim - filan ḳarye ahālisi birer ya (13) ikişer yāḥūd dörder guruş vërsin- dënilir ve ism-i 'aded iki (14) iki ve dört dört deyü tekrār edilmiş gibi olur.

(15) Kezâlik bir fırḳayı takım takım etmek maḳāmında dahi bu a'dād-ı (16) tevzî'iyye kullanılır ve ol hâlde tekrârlanır. Niteki -ikişer ikişer (17) geliñiz- dënir. Fârisîde lisân-ı 'Osmânîde "birer birer" ma'nāsına olan (18) "yekân yekân" kullanılır.

18

Faṣl-ı Râbi'

(1) Mübhemât beyânındadır.

(2) Mübhemât ma'nāsında ibhām olan isimlerdir:

(3) **Asl-ı mübhemât-ı Türkiyye:** *kendi, kim, ne, kaç, kaçan, kanı*, (4) *kangı* kelimeleridir.

(5) **(Kendi)** ki kendü dahi yazılır. Başkası karışmaksızın (6) bir zât demektir. Niteki - kendi yaptı- dënilir ki başkası karışmayıp (7) bi'z-zât yaptı demek olur ve - terzî bu cübbeyi kendi dikti- (8) dënildikte kalfasına yâ şākirdine diktirmedi ma'nāsı çıkar. Ve (ler) (9) ile cem'lenip kendilerü, kendiler dënilir. Ba'zen te'kîd için tekrār- (10) lanır ve kendi kendine ve kendü kendüye dënilir. Fârisîde bu ma'nāya (11) (ḥöd) kullanılır. Meşelâ re'y-i ḥöduyla dënilir ki kendi re'yiyle (12) demektir. Ve ḥöd be-ḥöd dënilir ki kendi kendine demektir. 'Arabîden (13) dahi bu maḳāmda (zât) ve (nefis) kullanılır. Meşelâ: zâtına (14) maḥşûş ve nefisine munḥaşır dënilir ki kendine maḥşûş ve kendine (15) munḥaşır demektir. Ve bi'z-zât yaptı dënilir ki kendü yaptı demek (16) olur. **(Kim)** zevî'l-'uḳula maḥşûş olup bir şaḥşı

istifhām (17) içindir. Meşelâ “Kim geldi? Kimler gelecek?” dēnilir. Ve ba’zen (18) istiğrāk için kullanılır : Kim olur ise olsun gibi ki (19) her kim olur ise olsun demektir. ve ba’zen ibhām için isti’ māl

19

(1) olunur. Nitekim – kim geldi bilmiyorum- dēnilir ve tekrār olunarak (2) ba’zı ma’nāsına isti’ māl olunur. Nitekim: Anların kimi şöyle ve kimi (3) böyle dēnilir. Kimse ve kimesne lafızları dahi mübhem bir şahıs demektir.

(4) **(Ne)** zevi'l-‘uqūlden olmayan şey’i istifhām ya istiğrāk veya (5) ibhām içindir. Nitekim maḳām-ı istifhāmda ne oldu ve maḳām-ı istiğrākta (6) ne olur ise ve maḳām-ı ibhāmda ne oldu bilmem dēnilir. **(Nesne)** lafzı (7) mübhem bir şey ma’nāsına isti’ māl olunur ve ekseriyyā [ne] mā ba’dına vaşıl (8) ile hā-i resmiyyesi ıskāt olunur. Neler, nedir, neden gibi. Ne kadar (9) ve ne vechile dahi ba’zen böyle hā’sız olarak yazılır ve ba’zen muttasıl (10) olduğu kelimenin evvelki harfi ‘ale'l-ḥuşuş elif olduğu hālde (11) tahfif için ḥazf olunur. Ne ola (nola), ne oldu (noldu), (12) ne eylesin (neylesin), ne için (niçin) gibi. Kezālik ne aşıl (13) bu vechile tahfif olundukta nasıl olup ekseriyā elif dahi ıskāt (14) ile nasıl yazılır. Ve bu keyfiyyeti istifhām veya istiğrāk ve yāḥūd (15) ibhām için isti’ māl olunur. Niteki nasıl oldu? deyü su’āl (16) olunur ve nasıl olur ise olsun ve nasıl oldu bilmem dēnilir (17) ve ba’zen maḳām-ı teşbīhte irād olunur. Nitekim sen nasıl ki ettiḡ (18) ise öylece ettiḡiḡi bulduḡ dēnilir ve ne yerde tahfif olunarak (19) nerde, nerede dēnilir ve mekânı istifhām ya istiğrāk veya ibhām için (20) isti’ māl olunur. Niteki: nerede kaldı ve nerede olursa olsun

20

(1) ve nerede bilmem ve o nerde, bu nerede dēnilir. Lisān-ı Fārisīde (çe) (2) ne demek olup ba’zen lisān-ı ‘Osmanīde kullanılır ve (çe fāide) (3) dēnir ki ne fā’ide demektir ve ba’zen (her çe bād ābād) cümlesi kullanılır (4) her ne olur ise olsun demektir. **(Nice)** nasıl ma’nāsınadır. (5) Nitekim nicesin ve nice olur ise olsun ve nice oldu bilmem (6) dēnir. Ve ba’zen vakt-i mübhem için kullanılır. Meşelâ niceye dek dēnilir. (7) Ne vakte dek demek olur. Ve ba’zen maḳām-ı ibhāmda çok ma’nāsını müfid (8) olur. Niteki - nice kerre dēnilir ki çok kerre demektir. Ve ba’zen bu maḳāmda (9) ḡaylī lafzı kullanılır. Nite ki - ḡaylī müddet dēnilir ki çok müddet (10) demek olur. Ve taḳlīl için ḡaylīce ve te’kīd için ḡaylīden dēnilir. (11) ‘Arabīde dahi ba’zen çok maḳāmda (keşīran mā) ve daha çok maḳamında (12) (ekseriyya) lafızları kullanılır. **(Kaç)** ‘aded-i istifhām veya (13) istiğrāk veya ibhām içindir. Dā’imā müfred olarak kullanılır. (14) Nitekim maḳām-ı istifhāmda kaç gurusuḡ var? dēnilir ki ne miḳdār (15) gurusuḡ var? demek olur ve maḳām-ı istiğrākta kaç olur ise (16) olsun dēnilir ki her ne kadar olur ise olsun demek olur (17) ve maḳām-ı ibhāmda sā’at kaç geldi bilmiyorum dēnilir. Ba’zen (18) maḳām-ı ibhāmda nice gibi keşret ma’nāsını müfid olur.

Kaç kerre gibi ki çok (19) kerre demektir. Ve bir kaç denilirse ba'zı ve biraz ma'nāsını ifāde eyler. (20) Fārisīde çend kelimesi mübhemāttan olarak nice ve kaç maḳāmında kullanılır.

21

(1) Faḳaṭ çend kelimesi üçten ona varınca miḳdārı mu'ayyen olmayan 'aded (2) demektir ki lisān-ı 'Arabīde ba'zı denilir ve ba'zen her çend kullanılır ki (3) her ne kadar demektir. **(Kaçan)** haçan ne vakit ve ne zamān demektir. (4) Ba'zılar elifsiz olarak kaçan yazarlar.

(5) **(Kanı)** nerede demektir. Şimdi hani telaffuz olunur.

(6) **(Kangı)** kelimāt-ı istifhāmiyyedendir. Niteki - kangı kātib, kangı kitāb (7) denilir ve şimdi beyne'l-enām hangi telaffuz olunur ve hā fethā'-i şakīle ve kāf (8) kesre'-i ḥafffe ile ḥarekelenir. Ve ise lisān-ı Türkīniñ āheng-i ḥiffet u (9) sıkletine muḥālif olduğundan hangi lafzı kelimāt-ı şāzzeden ma'dūd olur.

(10) Bu kadar ve şu kadar ve o kadar lafızları dahi ḡayr-i mu'ayyen ma'nāsında (11) isti'māl olunurlar. Bu taḳdīrce üçü de mübhemāttan olurlar. Niteki (12) (on bu kadar gurus) dēnilir ve bir 'aded-i ḡayr-i mu'ayyen irāde olunur. (13) Kezālik (bu kadar ma'lūmātı var iken) ve (şu kadar ma'lūmātı var (14) ise de) ve (o kadar ma'lūmātım yok) dēnilir ve ba'zen o kadar ma'nāsına (15) Fārisīde çendān lafzı kullanılır ve (çendān ma'lūmatım yok) dēnilir.

Faṣl-ı Ḥāmis

(16) İsm-i işāret beyānındadır.

(17) İsm-i işāret bir ferd-i mu'ayyene işāret için mevzū olan (bu) ve (18) (şu) lafızlarıdır. Edevātta bir şey'e muttaşıl olduklarında bir nūn (19) ziyāde kılınır. Binā'en 'aleyh taṣḡirlerinde buncaḡız ve şuncaḡız ve cem'lerinde

22

(1) bunlar, şunlar dēnilir. (bu yerde) ve (şu yerde) taḥfīf olunarak (2) burada, şurada ve şuracık, buracık dēnilir. [şu] ḳarībe ve aḡa nisbetle (3) daha ḳarīb ve ma'rūf olan şey'e işāret için kullanılır. Nitekim: (4) bu konaḡın bāḡçesinde gezen şu adam kimdir? dēnilir. İsm-i işāretlerin böyle (5) bir müşār'un-ileyhi olmak lāzımgelir. Faḳaṭ ba'zen ism-i mübhem maḳāmında isti'māl (6) olunurlar. ('Ādet budur ki büyükler meclise sā'irinden sonra gelir.) ve (7) şu (Söz ki saḡa söyleniyor pek nāfi' bir naṣīhattir.) cümlelerinde bu ve şu (8) gibi. Ve bu maḳāmda ba'zen (şol) isti'māl olunur. (Şol çocuk ki (9) ana baba naṣīhati dinlemeye sonra feleḡin çok sillesini yer.) dēnildiḡi gibi. (10) Fārisīde ba'd ezīn lafzı bundan sonra demek olarak ba'zen 'ibāre (11) arasında kullanılır. 'Arabīde (zā) bu ve (hāzā) işte bu ve (zālike) (12) şu demektir. Bunlar dahi lisānımızda müsta'mel deḡildir. Faḳaṭ ba'zen 'ibāre (13) sırasında gelirler ve (ba'de- zā) ve (ba'de- zālike) dēnilir ki bundan sonra ve (14) şundan sonra demektir.

BĀB-I ŠĀNĪ

(15) Şıfat beyânındadır.

(16) İsimler gibi şıfatlar dahi Türkçe (+lAr) ile cem'lenir: güzeller, çalgıcılar (17) gibi. Ve Fārisī ve 'Arabī şıfatlar kâ'ide-i Fārisīyye üzere dahi (18) cem'lenir: dilberān ve sāzendegān ve rakḳāšān gibi.

23

Faşl-ı Evvel

(1) Taşgîr ve te'kîd ve mübālağa ve tafzîl beyânındadır.

(2) Şıfatlar edât-ı taşgîr ilhāk olundukta ma'nā-yı vaşfîniñ taklîlini (3) müfid olur. Şıfatların taşgîri için ekseriyyā (ce) ilhāk olunur:

(4) Niteki karaca, kuruca, tenhāca, hafîfçe denilir ki biraz kara, bir- (5) az kuru ve bir mertebe tenhā ve biraz hafîf demektir. Ve güzelce ve çokça (6) denilir ki 'ādī güzel ve az ile çok arası demek olur. (7) Ve ba'zen (ce) yerine (+mtirek) ya (+mtırak) getirilir. Ekşimtirek (8) ve acımtırak gibi ki az ekşi ve az acı demektir. Ve ba'zen şıfatlara (9) (+sI) ilhāk olunarak ma'nā-yı teşbîhî mutazzamın olur. Ekşimsi (10) gibi ki ekşiye benzer ya'nī mayhoş demek olur. Kekremsi dahi (11) bu kabildendir. Faḳaṭ kekre Türkçe dil buran ma'nāsına olduğu hâlde (12) şimdi metruk ve mehcürdür. Ondan ma'hûz olan kekremsi lafzı (13) ise müsta'meldir. İsimlerde edât-ı taşgîr olan (cik) ve (cık) (14) nâdiren şıfatlara dahi lâhik olur. Ufak tefek, ufacık tefecik (15) gibi. Şāzz olarak az lafzının ahiri harekelenerek azıcık ve büyük, (16) küçük lafızlarının taşgîrinde feth-i cîm ile büyücek, küçücek denilir.

(17) **Te'kîd** : Ma'nā-yı vaşfîniñ tamâmiyyeti ifâde olunmak istenildiği hâlde (18) te'kîd için şıfatın evvelki harfî tekrâr ve ekseriyyā bir (پ) yahûd (19) (س) veya hûd (ه) ziyâde kılınır. Kapkara, mosmor, simsiyâh gibi.

24

(1) İşbu şıfat-ı mü'ekkideden beyne'n-nās zebânzed olanlar zeyl-i (2) kitâbın ikinci faşlında beyân olunur.

(3) **Mübālağa** : Şıfatta mübālağa ya'nī ma'nā-yı vaşfîniñ kuvvet ve şiddet (4) üzere olduğu ifâde olunmak murād olur ise şıfatın evveline çok ve pek (5) ve ziyâde lafızlarından biri getirilir: çok güzel, pek siyâh, ziyâde (6) laṭîf gibi. Ve bir mertebe daha mübālağa kaşd olunur ise gâyet yahûd pek (7) çok deyü te'kîd olunur. Gâyet vâsi', pek çok tekellüflü gibi.

(8) **Tafzîl** : Ma'nā-yı vaşfîde tafzîl ya'nī biriniñ diğere nisbetle (9) fazl u recehânını ifâde maḳâmında iki şüret vardır: birisi budur ki (10) şıfat-ı tafzîliyye muzâf kılınarak evveline (kef) getirilir. Niteki – (11) onların en güzeli şudur denilir. Diğeri budur ki (den) edâtından sonra (12) gelerek evveline (ha) getirilir: Niteki - bundan daha güzeldir. Ve ba'zen (13) edât-ı tafzîl hâzîf olunur: Niteki bundan güzeldir denilir ki daha güzeldir (14) demek olur. Fārisîde

edât-ı tafzîl olan (ter) Fârisî veya 'Arabî (15) şıfatlar ahirine 'ilâve olunur ve ma'kâm-ı tafzîlde kullanıldığı gibi mübâlağa (16) ma'nâsına dahi gelir. Meşelâ bâlâter ve vâsî'ter denildikte en bâlâ veyâhüd (17) daha bâlâ ve en vüs'atli yâhüd daha vüs'atli ma'nâsına geldiği gibi pek (18) bâlâ çok vüs'atli ma'nâsına dahi gelir ve ba'zen bunun ahirine yâ (19) ve nûn 'ilâve olunur: bâlâterîn gibi. Lisân-ı 'Arabîde mübâlağa ve tafzîl (20) şîğaları müştakâtından olmağla fer'-i fi'l bâbında beyân olunur.

25

Faşl-ı Şanî

(1) Şıfatların semâ'î ve kıyâsîye taksîmi beyânındadır.

(2) Şıfatlar ya semâ'î veya kıyâsîdir: Semâ'î işitip bellemek ile (3) zabt olunan şıfatlardır. Yüce, bâlâ, refî gibi. Kıyâsî bir kâ'ide (4) ile zabt olunan şıfatlardır. Âhîrinde edât-ı nisbet olan isimler (5) gibi. Lisân-ı Türkîde asıl edât-ı nisbet (lî/li) yâhüd (lu/lü) harfleridir ki bir (6) isme ilhâk olundukta aña mensûb bir ferd demek olur. Bursalı, (7) neş'eli, sevimli, sevgili, İstanbullu, sokullu, zorlu gibi. (8) Fârisîde yâ'-i memdûde edât-ı nisbet olur. Fârisî yâhüd 'Arabî (9) isimlere lâhik olarak lisân-ı 'Osmânîde dahi müsta'meldir. İrânî ve Hicâzî (10) ve Fârisî ve 'Arabî gibi. Ve eğer ismin âhîrinde hâ'-i resmiyye bulunur ise (11) yâ'-i nisbiyyeden evvel bir vâv ziyâde kılınır. Bursevî, Fransevî gibi.

(12) 'Arabîde edât-ı nisbet yâ'-i müşeddededir. Şarkîyye gibi. Fakat böyle (13) müteharrik olmadığı hâlde tahfîf olunarak 'ayniyle Fârisîniñ yâ'-i nisbeti (14) gibi medd ile telaffuz olunur. Hicâzî ve 'Arabî gibi ve eğer kelimeniñ (15) âhîrinde elif bulunur ise nisbetinde vâva münkalib olur. hummâdan hummâvî (16) gibi. Ve eğer hâ bulunur ise hâzîf olunur: Mekke, Mekkî gibi. Ve bir de (17) (fa'îl) vezninde olan isimleriñ yâ'sı hâzîf ile mâ-kabli meftûh kılınır: (18) Medîne, Medenî gibi.

(19) Bu 'Arabî edâtlar ancak esmâ-i 'Arabîyyeye lâhik olur. Fakat 'alemler (20) müsteşnâdır. Onlarda her lisânîñ kâ'idesi üzere taşarruf olunur. Meşelâ

26

(1) Trabzonîyyu'l-aşl ve Karaşîşâriyyu'l- aşl dênilir. Lisân-ı 'Osmânîde (2) Fârisîde şâhib ma'nâsını müfîd olan (mend) dahi isti'mâl olunur (3) ve nisbet ma'nâsını ifâde eyler. Dânişmend ve ma'rifetmend gibi ki şâhib (4) dâniş ve ma'rifet ya'nî dânişli ve ma'rifetli demek olur. Yine Fârisîde (5) bu ma'nâya (ver) kullanılır. Hünerver, tacver gibi.

(6) Fârisîce bir keyfiyyetle muttaşîf ma'nâsını müfîd olan (nâk) dahi (7) ba'zen isti'mâl olunur. Derdnâk ve gamnâk gibi ki dertli ve gamlı demek olur.

(8) **Kâ'ide:** Bir ismin âhîrine (cA) ilhâk olundukta şıfat olur. (9) Nisbet ma'nâsını ifâde eyler. 'Arapça gibi ki 'Arabî ya'nî 'Araba mensûb (10) demektir. Ve ba'zen liyâkat ma'nâsını ifâde eder. Dervîşçe gibi ki dervîşe (11) lâyık vechile demek olur. Lisân-ı Fârisîde

bu ma'nâyı müfîd olmak üzere (12) Fârisî ya 'Arabî isimler kâ'ide-i Fârisîyye üzere elif ve nûn ile cem'lendikten (13) sonra âhîrine hâ-yı resmiyye ilhâk olunur. Vezîrâne ve dervîşâne ve (14) bendegâne gibi ki vezîrlere ve dervîşlere ve bendelere yakışır şürette (15) demek olur.

(16) **Kâ'ide:** Bir isme (cI) ilhâk olundukta şıfat olarak bir (17) kâr ile iştiğâl ma'nâsını ifâde eyler. Bu dahi bir nev'i nisbettir: sütçü (18) ve yağcı gibi Fârisîde bu ma'nâyâ (bân) ve (kâr) ve (ger) lafızları (19) kullanılır: bâğbân ve hîdmetkâr ve şimşîrger gibi ki bâğçe ve hîdmet (20) edici ve kılıççı demektir. 'Arapça bu makâmda (fâ'il) şîğası (21) kullanılır. Lâbin gibi ki sütçü demektir.

27

(1) **Kâ'ide:** Bir ismin âhîrine hafîf harekeli ise (deş) ve ağır (2) harekeli ise (daş) ilhâk olundukta birlik ma'nâsını müfîd bir (3) nev'i şıfat olur. Niteki onlar pîrdestir yoldaştır dênilir ki (4) pîrleri bir ve yolları bir demektir. Kardaş dahi karındaş muhaffefidir. (5) İsmiñ âhîri dâl olduğu taqdîrde hâzîf olunur. Adaş gibi ki (6) adları bir demektir. Fârisîde bu ma'nâyâ (hem) kullanılır: hem-sin (7) ve hem-mezheb gibi ki sinleri bir ve mezhebleri bir demektir.

(8) **Kâ'ide:** Ba'zı isimlere (sı/si) ilhâk olunarak ma'nâ-yı teşbîhî (9) mutazammın şıfat olur. Niteki: abdalsı dênilir ki abdal gibi demektir (10) ve imtiyhânsı dênilir ki imtiyhân gibi bir mu'amele demek olur ve erkeksi (11) dênilip erkek tavrında kadın murâd olunur. Ve kelimeniñ âhîri (12) müteharrik ise mîm ziyâde kılınır. Bilâdımsı gibi maħallemsi dahi bu (13) kabîldendir ki şehriñ maħalle gibi bir kıt'ası demek olur.

(14) **Tenbîh:** Bâlâda mezkûr olan şıfatlar başka fi'lerden müştak (15) pek çok şıfatlar vardır. Onlar inşâllâhu te'âlâ bâb-ı fi'ide beyân olunurlar.

(16) **A'dâd-ı Vaşfiyye:** Türkçe sayılar âhîrine (+IncI/UncU) lafzı ilhâk (17) olundukta a'dâd-ı vaşfiyye olur. Birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü (18) gibi. Fârisîniñ a'dâd-ı vaşfiyyesi lisân-ı 'Osmânîde müsta'mel değildir.

(19) 'Arabîniñ a'dâd-ı vaşfiyyesi lisân-ı 'Osmânîde ekşeriyyâ ber-vech-i âtî

28

(1) ona kadar isti'mâl olunur: evvel, şânî, şâliş, râbî', (2) hâmis, sâdis, sâbi', şâmin, tâsi', 'âşir.

(3) Ba'zen ber-vech-i âtî tenvîn isti'mâl olunurlar: evvelen, (4) şâniyen, şâlişen, râbi'en, hâmisen, sâdisen, sâbi'en, şâminen, tâsi'en, 'âşiren.

(5) **Tekemmüle:** Bâb-ı isimde beyân olduğu üzere isimlere (lik) yâhûd (lık) (6) ilhâk olundukta ism-i mekân olur. Faķat ism-i 'adede lâhîķ olduklarında (7) şıfat kabîlinden olur. Beşlik ve onluk gibi ki beş guraş ve on (8) guraş râyiķ olan sikke demektir. Bir de mekâna

delâlet eden isimlere (9) lâhik olduklarında dahi bir nev'i şıfat olur. Cennetlik ya cehennemlik (10) âdem ve sobalık odun denildiği gibi. Odalık dahi bu (11) kabildendir ki oda hizmetine mahşuş cāriyye demek olur. Kezālik (12) zamāna delâlet eyleyen isimlere lâhik olduklarında dahi şıfat kabîlinde (13) olur. Niteki bayrāmlık elbise dēnilir ki elbise-i 'aydiyye dēmehtir ve kezā (14) bir senelik kirā ve altı aylık çocuk dēnilir. Fārisice bu maḳāmda ismiñ (15) aḫirine hā-yı resmiyye getirilir. Niteki yek sāle dēnir ki bir senelik (16) dēmehtir. Ve eğer bu lafızlar şıfatlara lâhik olurlar ise edāt-ı maşdariyyet (17) olurlar : büyüklük, uzunluk gibi.

(18) Diğē lisānlardan alınıp da muhtelif hārekeler ile müsta'mel olan (19) kelimelerde hāreke-i aḫireye i'tibār olunur. Hastelik gibi. Faḳaṭ Türkçe- (20) niñ āhenk hārekātına uydurmak için tā ya ağır hāreke vēriliyorsa

29

- (1) (lik) yerine (lık) getirilerek hastalık dēnilir. Sā'ir-i emşāli dahi (2) buña kıyās oluna.
- (3) Fāriside yā-i sākine bu vechile edāt-ı maşdariyyet olup Fārisi (4) yā 'Arabī şıfatlara lâhik olur. Perişānī ve müsriḳi gibi ki perişānlık ve (5) müsriḳlik dēmehtir.
- (6) 'Arabide dahi yā-i müşeddede ile tā edāt-ı maşdariyyet olarak (7) yalnız 'Arabī şıfatlara lâhik olur. Şā'iriyet gibi ki şā'irlik (8) dēmehtir. Kerem lafzı Fārisi olduğı hāldē keremiyet ḡalaṭ-ı meşhūr (9) olarak müsta'meldir.

BĀB-I ŞĀNĪ

(10) Terkiḳbler ḫaḳḳındadır.

Faṣl-ı Evvel

(11) Terkiḳb-i izāfi beyānındadır.

(12) İzāfet bir ma'nā-yı ḫuṣuṣī ifādesi için bir ismi diğē (13) isme rabṭ eylemehtir. Bunlarıñ birine muşāff diğērine muzāfun ileyh (14) dēnilir. Türkçe muzāfun ileyh dā'imā muzāfiñ üzerine taḳdīm olunur. (15) Ve muzāfiñ āḫiri sākin ise meksūr kılınır ve müteḫarrik ise (16) ya'nī ḫarf-i medd bulunursa bir sīn ziyāde kılınır. Bebek'in mehtābı ve bāğçesi (17) gibi. Bebek muzāfun ileyh ve bāğçe muşāfftır.

30

- (1) İzāfet iki kısımdır. Biri izāfet-i lāmiyye ve diğēri izāfet-i beyāniyyedir.
- (2) İzāfet-i lāmiyye temellük ve nisbet ma'nālarını ifāde eyler. Meşelā falāniñ (3) evi dēnildikte ol kimseniñ bu eve mālīk olduğı anlaşılr. Ve (4) eviñ damı dēnildikte dam eviñ eczāsından olmağla aña nisbeti (5) müstefād olur.

(6) Bu izāfet ba'zen dahi ednā-i melābis için olur. Yolumuñ (7) üzerinde gibi. İşbu izāfet-i lāmiyyeniñ kâ'idesi budur ki muzāfun (8) ileyhiniñ āhiri sākin ise meksūr kılınır ve müteharrik ise bir nūn (9) ziyāde kılınır. İzāh için emsile-i ātiyye irād olunur.

(10) İstanbulu'nuñ armudu, Çamlıca'nınıñ üzümü,

(11) sobanın borusu, kapının rezesi,

(12) havanın a'lāsı, yalının havası,

(13) tok eviñ aç kedisi, şunun bunun lakırdısı.

(14) Şāzz olarak su lafzının muzāfun ileyhinde nūn yerine ye gelir. (15) Meşelā suyun akıntısı denir.

(16) Ba'zen edāt-ı izāfet olan kâf hāzf olunur. 'Ale'l-huşuş (17) 'ilm yāhūd bir sınıf-ı maḥşuşun ismi oldukta hāzf muttariddir. (18) Nitekim: İbrāhīm ağanın çayırı ve köşkünü bekçisi denilecek yerde (19) İbrāhīm ağa çayırı ve köşkünü bekçisi denir. Marmara denizi (20) dahi bu kabildendir.

(21) İzāfet-ı beyāniyyede muzāfun ileyh muzāfınıñ nev'ini yāhūd aşlını ta'yin

31

(1) ve beyān eyler ve evvelkisinde muzāfınıñ kesresi yāhūd sīni ile iktifā (2) olunarak muzāfun ileyh kâf-ı izāfetten mücerred olarak irād olunur.

(3) Niteki: Çınar ağacı denildikte çınar lafzı muzāfun ileyh olarak (4) ağacınıñ nev'ini ta'yin ve taḥşış eyler. Süvārī fırkası dahi (5) bu kabildendir. Ve ikincisinde muzāfa kesre yāhūd sīn dahi lāhik olmaz. (6) Altın küpe denildikte altın muzāfun ileyh olarak küpeniñ kangı (7) ma'denden olduğunu beyān eyler.

(8) Bir şey bir şey'e teşbīhte mübālağa kaşdıyla müşebbehün bihiñ müşebbeh izāfeti (9) dahi izāfet-i beyāniyye kabildendir. Nitekim: göñül ka'besini yıkma (10) denilir ki ka'be gibi olan göñlü yıkma demek olur.

(11) **Kā'ide:** Kelimāt-ı Türkiyyeniñ āhirinde bulunan kâf bir edāta muttaşıl (12) olarak harekelendikte ğayına münkalib olmak kâ'ide-i muttaridedir.

(13) Binā'en 'aleyh muzāf ya muzāfun ileyh olan kelimeleriñ āhirlerindeki (14) kâflar ğayına tebdil olunur. Konağıñ ocağı gibi.

(15) Ama kâf harekelenmediği hālde bir edāta muttaşıl olsa bile hāli (16) üzere kalır. Konaklar, konakların, konakları gibi. Bu kâ'ide sā'ir-i (17) faşıl ve bāblarda dahi cārī olmağla hātır-nişān olmalıdır.

(18) Āhir kelimedede bulunan kâf ber-vech-i bālā harekelendikte resm-i hattı (19) değişmez ise de telaffuzu değişir ve yā gibi mülāyim telaffuz olunur. İneğini

32

(1) kepeği gibi. Fakat terk, güzel, köşk gibi nādir isimlerde bu kâ'ide (2) taḥalluf eder.

(3) **Fārisīce İzāfet:** Esmā-i Fārisīyye ve ‘Arabiyye ba’zen kā’ide-i Fārisīyye (4) üzere yekdigere muzāf olurlar.

(5) Şöyle ki: Gerek izāfet-i lāmiyyede gerek izāfet-i beyāniyyede muzāfın (6) āhiri meksūr kılınarak muzāfun ileyhiñ üzerine taqdīm olunur: (7) berg-i gul, çeşm-i bülbül, ehl-i bāğ-cihān gibi.

(8) Eğer muzāfun ileyhiñ āhırinde hā-i resmiyye yāhūd yā-i memdūde bulunur (9) ise bir hemze ziyāde kılınır: sāha-i zemīn, ka’be-i dil, şūfī-i Bursa, (10) kazī-i belde gibi. Ve eğer elif yāhūd vāv-ı memdūde bulunur ise (11) bir yā ziyāde kılınır: şafā-yı dil, gıdā-yı rūh, bū-yı gül, cū-yı (12) şafā’ gibi.

(13) **Kā’ide:** Fetvā ve ma’nā gibi āhırinde elif-i maḳşūre olan (14) isimleri ehl-i Fārisī yā ile telaffuz ederler ve hāl-i izāfette fetvā’-i müftī ve (15) ma’nā’-i beyt dērler. Ama lisān-ı ‘Osmānīde o meşelli kelimeler yā ile yazılsa (16) bile elif telaffuz olurlar. Hāl-ı izāfette dahi fetvā-yı müftī ve ma’nā-yı (17) beyt dēnilir. Şahra ve gıdā gibi fi’l-aşıl āhırlerinde hemze olupta kā’ide-i (18) Türkiyye üzere ıskāt olunan kelimelerin hāl-i izāfetlerinde bir kā’ide (19) āhırlarına yā getirilir. Şahra-yı tih ve gıdā-yı rūh gibi. Fakat

33

(1) yāhūd muzāfun ileyh olamaz meşelā: çiftlik-i zabıt, (2) üst-i hāne, zemīn-i köşk, mevki’-i yalı dēnilemez. Bu zābıtā (3) diğēr faşıl ve bāblarda dahi mer’iyyü’l-icrā olduğundan güzelce (4) zabıt olunmalıdır.

Faşl-ı Şanī

(5) Terkīb-i vaşfī beyānındadır.

(6) Ma’nā-yı vaşfī ile mutaşşif olan esmāya [mevşūf] dēnilir ki (7) şıfatın ‘akabinde getirilir. İşte Türkçe terkīb-i vaşfī bundan (8) ‘ibārettir. Şıfat ve mevşūf gerek Türkī ve gerek Fārisī veya ‘Arabī (9) olsun bu kā’ide üzere yekdigeriyle terekkeb ederler. Mişālleri bunlardır:

(10) Güzel çepgen, güzel cāme, güzel cübbe,

(11) Dilnişin köşk, dilnişin kâşāne dilnişin kaşr,

(12) A’lā konak, a’lā hāne, a’lā menzil.

(13) Fārisī ve ‘Arabī mevşūf ve şıfatlar ba’zen kā’ide-i Fārisīyye üzere (14) yekdigeriyle terekkeb ederler. Şöyle ki: Mevşūf āhiri muzāf gibi (15) meksūr kılınarak şıfatın üzerine taqdīm olundukta terkīb-i vaşfī (16) olurlar ve mevşūfunun āhiri hā-yı resmiyye yāhūd yā-i memdūde ise (17) bir hemze ve eğer elif yāhūd vāv-ı memdūde ise bir yā ziyade kılınır. (18) Emşilesi bunlardır:

34

(1) Reh-i rāst, rāh-i müstakīm, kaşr-ı vālā, kaşr-ı a’lā,

(2) bende-i dīrīne, bende-i kadīm, tabaka-i bālā, tabaka-i ‘ulyā,

- (3) şurāhi-i lebrîz, şurāhi-i memlû, binā-i üstüvār, vālî-i ‘ādil,
 (4) binā-i tehî, binā-i hālî, ‘aduvv-i bedhû, binā-i muhkem,
 (5) sebû-yî tehî, sebû-yî hālî, ‘aduvv-i mekâr
 (6) Terkîb-i izâfide olduğu gibi terkîb-i vaşfide dahi binā gibi (7) fi’l-aşl âhîrinde hemze bulunan kelimât-ı ‘Arabîyye böyle kâ’ide-i Fârisîyye (8) üzere muzâf oldukta metrûk olan hemzenin i‘âdesiyle meşelâ : (9) binā’-i üstüvār denilmek dahi câ’izdir.
 (10) ‘aduvv gibi fi’l-aşl-ı âhîri müşedded olan kelimeler mevşûf (11) oldukta dahi teşdîdin i‘âdesiyle meşelâ: ‘aduvv-i bedhû’, ‘aduvv-i (12) mekâr denilmek câ’izdir.
 (13) Türkçe terkîb-i vaşfide mevşûf gerek müfred olsun gerek (14) cem’ olsun şıfatı müfred gelir: güzel kuşlar, güzel murğân, (15) güzel tıyûr gibi.
 (16) Fârisîce terkîb-i vaşfide dahi ekseriyyâ bu kâ’ide cārî olur. (17) Nite ki, yārân-ı yekdil ve bendgân-ı muhalliş dênilir. Faķat ba’zen mevşûf (18) gibi şıfat dahi kâ’ide-i Fârisîyyece cem’lenir. Nite ki merdân-ı dilâverân (19) ve bendgân-ı merhamet-cüyân ve ‘âlimân-ı ‘âmilân ve hâkimân-ı ‘âdilân dênir.
 (20) Bâlâda meşûr olan zâbıta hükmünce elfâz-ı Türkiyye kâ’ide-i (21) Fârisîyye üzere şıfat ve mevşûf olamaz. Bu cihetle “müdürlük-i

35

- (1) mezkûr” dênilecek yerde “mezkûr-ı müdürlük” dênilmek lâzım gelir. (2) Faķat donanmadan ma’hûz olarak donanma-yı hümâyûn şâzzdır.
 (3) **Tenbîh:** Çok def’a mevşûflar terk olunarak şıfatlar onların maķâmına (4) kâ’im olur. O hâlde şıfatlar cem’lenir ve muzâf ve muzâf’un-ileyh olur (5) ve onlarda isimlerin ahvâl-i sâ’iresi dahi cārî olur.
 (6) Nite ki: “Çirkinlerin tâlîi yâver olur. Bîçârgânı gözetmeli (7) ve küçüğümüze şefķat büyüğümüze hürmet eylemeyen bizden değildir ve hâkim-i (8) ‘aşrın hükmü nâfizdir. Hükmi-i hâkime itâ’at lâzımdır.” cümlelerinde (9) olan şıfatlar gibi.
 (10) **Tetimme:** Şıfat iki kısımdır. Biri şıfat-ı zâtîdir ki mevşûfun (11) kendi şıfatıdır. Bâlâda mezkûr mişâllerde olduğu gibi. Diğeri (12) vaşf-ı sebebîdir ki mevşûfun muzâfı kendi şıfatıyla terekkeb edip (13) ikisini bir kelime hükmünde olarak mevşûfa şıfat kılınır.
 (14) Nite ki: beli ince âdam dênilir ki incelik belin şıfatı olup (15) onun sebebiyle şâhibi tevşîf olunur ve kendisinin beli ince olan âdam (16) demek olur. ‘Arabîde bu ma’nâyı ifâde için şıfat mevşûfuna muzâf (17) kılınır. Ve buña izâfet-i lafziyye dênilir. Nite ki حسن الوجه dênilir ki (18) yüzü güzel demektir. Kezâlik كريم الشيم dênilir ki hûyları (19) güzel demektir. سالف الذكر ve مستجاب الدعوه dahi bu kabildendir.
 (20) Fârisîce bu maķâmda vaşif terkîbi kullanılır. Bu dahi üç (21) şüretle yapılır:

36

(1) Evvelen kâ'ide-i Fârisîyye üzere izâfet-i beyâniyye kabîlinden olarak müşebbeh-i (2) muzâf olan müşebbehün-bihî kesresi hâzif olundukta muzâf ile (3) muzâfun-ileyhî mecmû'ı vaşif terkîbi olur. Meşelâ: ay gibi yüz (4) ma'nâsına olan mâh-i rû terkîbinde hâ iskân olundukta mâh-rû bir kelime (5) hükmünde olup ay yüzlü ya'nî yüzü ay gibi demek olur ve kezâ (6) gül gibi yüz ma'nâsına olan gül-rû terkîbinde gül kelimesinin âhiri (7) sâkin kılındıkta gül yüzlü ma'nâsına olur ve bu hâlde ikisi dahi (8) birer isme şıfat olabilir. Zen-i mâh-rû, şüh-ı gül-rû gibi.

(9) Şâniyyen kâ'ide-i Fârisîyyece izâfet-i lâmiyye şüretinde muzâfun-ileyh (10) âhiri sâkin olduğu hâlde muzâf üzerine taqdîm olundukta (11) ikisinin mecmû'ı vaşif terkîbi olur. Nitekim : ماه پرتو , ayın (12) ziyâsı demek olup ماه پرتو ise ay ziyâlı demek olur (13) ve bir isme şıfat olarak meşelâ “روی ماه پرتو” denilir.

(14) Şâlişen Fârisî terkîb-i vaşfî kalb olun[duk]da ya'nî şıfat âhiri (15) sâkin olduğu hâlde mevsûfun yerine ve mevsûf onun yerine (16) getirildikte ikisi bir şıfat olur. Nitekim: kara göz ma'nâsına (17) olan çeşm-i siyâh terkîbi kalb ile siyâh-çeşm denildikte gözü kara (18) ya'nî kara gözlü ma'nâsına vaşif terkîbi kabîlinden bir kelime olarak bir isme (19) şıfat olur. Tıfl-i siyâh-çeşm gibi. Ba'zen şıfat taqdîm olunmaksızın (20) mevsûfun kesresi hâzif ile vaşf-i terkîbi olur. Meşelâ : dil-şâd

37

(1) kesr-i lām ile şâd olan gönül demektir ve lāmın sükûnuyla dil-şâd (2) ise gönlü şâd ma'nâsına vaşif terkîbi olur. Dil-beste dahi (3) bu kabîldendir.

(4) Fârisîde diğer bir vaşif terkîbi dahi vardır. Fağat vaşf-i (5) sebebi olmayıp vaşf-i zâtîdir. Şöyle ki emr-i hâzırın mef'ûlü (6) üst tarafa geçirildikte ikisi bir şıfat olur. Meşelâ Fârisîce (7) göster ma'nâsına olan (نما)'ya mef'ûl olacak bir isim onun üst (8) tarafına geçirildikte vaşf-i terkîbi olur. Nitekim : رونما yüz (9) gösteren ve صداقت نما şadâkat gösteren ve حیرت نما hayret (10) gösterici demek olur.

(11) Fârisîce emr-i hâzırlardan bu vecihle vaşf-i terkîbi yapılmak (12) kâ'ide-i muṭṭaridedir. Lâkin Fârisînin emr-i hâzırlarını öğrenmek (13) semâ'a mevķûftur. Binâ'en-'aleyh lisân-ı 'Oşmanîde bu vecihle müsta'mel olan (14) emr-i hâzırlar zeyl kitâbın dördüncü faşlında zabı ve tahrîr olunur.

Faşl-ı Şâliş

(15) Terķîb-i isnâdî beyânındadır.

(16) Terķîb-i izâfî ve terkîb-i vaşfî birer terkîb-i nâķıştır ki anlar (17) ile söz tamâm olmaz. Ama mevsûf, mübtedâ ve şıfat haber kılınarak

38

(1) edât-ı rabt ile yek-diğere rabt olunsalar terkîb-i isnâdî olarak (2) söz tamâm olur ve buña cümle-i ismiyye denilir.

(3) Edât-ı rabt (Dİr) ve (DİrlAr) lafızlarıdır. Meşelâ : sert hava (4) dediğimizde “sert” havanın şıfatı olur. Lâkin bir kelâm olmaz. (5) Ama “hava serttir” dediğimizde hava mübtedâ ve sert haberdır ve rabt (6) olunarak cümlesi bir kelâm olup buña cümle-i ismiyye denilir. “anlar (7) ‘âkıldirler” cümlesi dahi bu minvâl üzeredir. Bunlar cümle-i ismiyyenin (8) müşbeti olup menfî kılınmak istenildiği hâlde (değil) ‘ilâve olunur. (9) Hava sert değildir, anlar ‘âkil değildirler gibi.

(10) Râbîta ba’zen taraflara da ilhâk ile haber kılınır. Filan adam (11) evdedir yâhûd değildir gibi ki evde kâ’in ve mevcûttur yâhûd değildir (12) demek olur. Ve ba’zen vardır, yoktur lafızları râbîta olur. (13) Nite ki: aña emniyetim vardır yâhûd yoktur denilir.

(14) Cümle iki kısımdır: biri cümle-i ismiyyedir ki ber-vech-i bâlâ mübtedâ (15) ve haberden terekkeb eder. Diğer cümle-i fi’liyyedir ki fi’l ile fâ’ilinden (16) terekkeb eder. Nite ki bâb-ı mahşûşunda gelir.

(17) **Tekemmüle:** Terkîbde isimler dört hâl üzere bulunurlar:

(18) Evvelen mücerred ya’nî fâ’il ya mübtedâ ve haber olup hâli üzere kalırlar. (19) Ya’nî âhirleri sâkin ise sâkin müteharrik ise müteharrik kalır. (20) Fağat muzâf oldukları hâlde faşl-ı evvelde beyân olunduğu üzere (21) âhirleri sâkin ise harekelenir ve müteharrik ise sîn ziyâde kılınır.

39

(1) Şâniyyen muzâfun ileyh olup yine faşl-ı mezkûrda beyân olunduğu (2) üzere âhirlerine edât-ı izâfet lâhik olur ve sâkin ise (3) harekelenir ve müteharrik ise nûn ziyâde kılınır. Fağat edât-ı izâfet (4) mahzûf olduğu şürette izâfet-i beyâniyyede muzâfun ileyhler mücerred (5) şüretinde îrâd olunur.

(6) Şâlişen bir fi’liş mef’ûlun bihi olup âhiri sâkin ise meksûr (7) kılınır ve kesreye ‘alâmet olarak yâ yazılır ve müteharrik ise yâ-i (8) meksûre ziyâde kılınır. Nite ki (bahârı severim, bağçeyi sularım, (9) şitâyı gördüm, sobayı yaktım, destiyi doldurdum, kapıyı kapadım) (10) cümlelerindeki bahârı, bağçeyi, şitâyı, sobayı, destiyi, kapıyı (11) lafızları gibi.

(12) Râbî’an bir fi’liş mef’ûlun ileyhi olup âhiri sâkin ise meftûh (13) kılınır ve fethaya ‘alâmet olarak hâ-yı resmiyye yazılır ve müteharrik ise (14) yâ-i meftûha ziyâde kılınır. Nite ki (vapura bindim, kamaraya girdim, (15) havaya aldandım, kıyıya yanaştım, kapıya vardım) cümlelerindeki (16) vapura, kamaraya, havaya, kıyıya, kapıya lafızları gibi.

(17) Mübhemâtta dahi kâ’ide bu vecihledir. Fağat kendi lafzının (18) mef’ûllerinde yâ yerine nûn gelir ve kendini, kendine denilir. İsm-i (19) işâretlerin mef’ûlun bihleri dahi böyle nûn

ile gelir ve bunu, şunu (20) dēnilir ve mef'ūlun ileyhlerinde sağır kāf getirilir ve buña, şuña dēnilir.

40

BĀB-I RĀBİ'

(1) Żamīr beyānındadır.

(2) Żamīr beş sınıftır: żamīr-i şahşī, żamīr-i izāfī, żamīr-i vaşfī, (3) żamīr-i nisbī, żamīr-i fi'lidir.

Faşl-ı Evvel

(4) Żamīr-i şahşī beyānındadır.

(5) Żamīr-i şahşī isminin yerini tutan żamīrdır ve üçtür. Ya'nī gā'ib, (6) muḥāṭab ve mütেকellim żamīrleridir ki o, sen, ben kelimeleridir. Cem'inde (7) anlar, siz, biz dēnilir. Ba'zen o yerine ol kullanılır ve ba'zen (8) ta'zīm için muḥāṭab ve mütেকelliminin cem'lerine dahi (+lAr) 'ilāve olunarak (9) sizler, bizler dēnilir ve mütেকelliminin müfredine mütেকellim-i vaḥde ve cem'inde (10) mütেকellim-i me'a'l-gayr dahi dēnilir.

(11) İşbu żamīr-i şahşīler mücerred ya'nī mübtedā ve ḥaber oldukları gibi (12) muzāfun ileyh ve mef'ūl dahi olurlar. Faḫaṭ ol lafzı bir edāta muttaşıl (13) oldukta meftūḥ kılınır ve bir nūn ziyāde edilir. Diğerlerinden ba'zıları (14) dahi birer şüretle taḡayyur eder. Tef'ili zırdeki cedvelden ma'lūm (15) olur.

41

Mücerred	Muzāf'un-ileyh	Mef'ūl'un-bih	Mef'ūl'un-ileyh
O	Anıñ	Anı	Aña
Sen	Seniñ	Seni	Saña
Ben	Benim	Beni	Baña
Anlar	Anlarıñ	Anları	Anlara
Siz	Siziñ	Sizi	Size
Biz	Bizim	Bizi	Bize

(1) Żamīr-i gā'ibin bir merci'i olmak ya'nī yerine kā'im olduğu şahşın (2) yāḫud diğer şey'in evvelce zikri geçmek lāzım gelir. Faḫaṭ ba'zen (3) merci'siz kullanılıp żamīr-i mübhem dēnilir ve bir ism-i mübhem yerini (4) tutar. Nite ki : (İnsāniyyet odur ki ni'met ḫadrini bilesin.) ve (5) (Maşlahat oldur ki hüner ve ma'rifete sa'y edesin.) ve (Anlar ki (6) vefāsızdır, bir işe yaramazlar.) kelāmlarında vāqı' olan o ve ol ve (7) anlar gibi. Ve bāb-ı evvelde beyān olunduğu üzere o ve ol ba'zen (8) edāt-ı ta'rīf olarak ism-i cinslerin evveline dāḫil olur.

Fasl-ı Şanî

(9) Zâmîr-i izâfî beyânındadır.

(10) Zâmîr-i izâfî muzâfa lâhik ve muzâf'un-ileyhe râci' olan zâmîrdir. (11) Ve muzâf'un-ileyhiñ edât-ı izâfetten 'ârî olduğu şürette izâfete (12) delâlet eyleyen zâmîr-i izâfîdir.

42

(1) Zâmîr-i izâfî muzâf'un-ileyhiñ hâline göre gâ'ib, muhâtab ve mütekellim (2) zâmîri olur. Şöyle ki : Gâ'ib şüretinde zâmîr-i izâfî gâ'ib (3) zâmîri olur. Ve muzâf'un-ileyh zâmîr-i muhâtab ise o dahi muhâtab ve (4) mütekellim ise mütekellim zâmîr olur.

(5) Gâ'ib şüretinde zâmîr-i izâfî kesreye 'alâmet olan yâ'dan (6) 'ibârettir. Anıñ emri gibi. Faķat izâfet faşlında beyân olunduğu (7) üzere muzâfıñ âhirinde ħarf-i imlâ veya ħarf-i medd bulunur ise (8) bir sîn ziyâde kılınır. Anıñ ħânesi ve yalısı gibi.

(9) Muzâf cem' olduğu ħâlde dahi ħükmü bu vecihledir. Anıñ (10) emirleri ve anıñ emirnâmeleri.

(11) İsimler gâ'ib demek olduğundan gâ'ib şüreti ta'bîrinde anlar (12) dahi dâhil olur. Nite ki nâzırıñ emri ve nâzırıñ emirnâmesi (13) ya emirnâmeleri ve konağıñ kapısı ya kapıları dendir.

(14) Muzaflar ba'zen böyle cem'lenir ama zâmîr-i izâfî cem'lenmez ve illâ (15) cem'lenipte meşelâ anlarıñ kitâbları dênirse zâmîr-i izâfîniñ cem'i midir? (16) yoksa muzâfıñ cem'i midir? Ya'nî cümlesiniñ müşterek bir kitâbı mı demektir (17) bilinemez.

(18) Binâ'en 'alâ zâlik gâ'ib şüretinde muzâf'un-ileyh cem' olsa dahi (19) zâmîr-i izâfî müfred olur. Anlarıñ ħâli ve anlarıñ şafâsı dênilir.

(20) Faķat bir ism-i 'Arabî 'Arapça cem'lendikten sonra tekrâr (+lAr) ile

43

(1) cem'lenmesi câ'iz olmadığundan anda bu iştibâh bulunmayacağını mebnî gâ'ib (2) şüretinde aña ilhâķ olunacak zâmîr-i izâfîniñ (+lAr) ile cem'lenmesi (3) câ'iz olur. Nite ki şu bağılarıñ etrâf-ı erba'ası dênildiği gibi (4) şu bağılarıñ etrâf-ı erba'aları dahi dênilir ve evvelki şürette (5) o bağılarıñ cümlesiniñ dört tarafı ikinci şürette ise her bağıñ (6) ayrı ayrı dört tarafı demek olur.

(7) Zâmîr-i izâfîniñ müfred muhâtabı (sağır kâf) cem'i (+ñIz) (8) ve müfred-i mütekellimi (+Im) ve cem'i (+mIz) dır. Mişâlleri ber-vech-i âtî (9) taħrîr olunur:

Seniñ kitâbıñ	Siziñ kitâbıñız	Benim kitâbım	Bizim kitabımız
Emriñ	Emriñiz	Emrim	Emrimiz

(10) Âhirinde hâ-yı resmiyye bulunan muzâfıñ mişâli:

Ĥâneñ	Ĥâneñiz	Ĥânem	Ĥânemiz
-------	---------	-------	---------

(11) Āhirinde elif olan:

Sobañ	Sobañız	Sobam	Sobamız
-------	---------	-------	---------

(12) Āhirinde yā olan:

Efendiñ	Efendiñiz	Efendim	Efendimiz
---------	-----------	---------	-----------

(13) Efendi lafzının keşret-i isti'māline mebnī mütেকellimiñ müfredinde ekseriyyā (14) ve cem'inde ba'zen yā'sı hāzf olunarak efendim, efendimiz şüretinde yazılır.

44

(1) Āhirinde vāv olan:

Kapıñ	Kapıñız	Kapım	Kapımız
-------	---------	-------	---------

(2) Mużāf'un-ileyh müte'addid olupta biri mütেকellim ve diğeri muḥāṭab ya (3) gā'ib olsa mużāfa zamīr-i mütেকellim ilḥāk olunur. Nitekim: seniñ (3) ve benim ḥālimiz yāḥūd anıñ ve benim ḥālimiz dēnilir. Eđer biri muḥāṭab (4) diğeri gā'ib olur ise zamīr-i muḥāṭab ilḥāk olunur. Nitekim: (5) anıñ ve seniñ ḥāliñiz dēnilir. Mużāfta aḥvāl-i erba'a cārī (6) olur ya'nī mücerred ve mużāf'un-ileyh ve mef'ül'un-bih ve mef'ül'un-ileyh olur. (7) Mişālleri ber-vech-i ātī beyān olunur:

(8) Āhirinde ḥarf-i infişāl olanlardan,

(9) Gā'ib şüretiniñ mişālleri:

Mücerred	Mużāf'un-ileyh	Mef'ül'un-bih	Mef'ül'un-ileyh
Emri	Emriñiz	Emrini	Emrine

(10) Muḥāṭablarıñ mişālleri:

Müfred	Emriñ	Emriñiz	Emriñi	Emriñe
Cem'	Emriñiz	Emriñiziñ	Emriñizi	Emriñize

(11) Mütেকellimiñ mişālleri:

Müfred	Emrim	Emrimiñ	Emrimi	Emrime
Cem'	Emrimiz	Emrimiziñ	Emrimizi	Emrimize

(12) Ba'zen mużāf ve mef'üllerde 'alāmet-i kesre olan yā hāzf ile

45

(1) meşelâ emrini, emrine yazılır. Âhirinde harf-i ittişâl olanlarda ise (2) bu yâ ekseriyyâ hâzıf olunur.

(3) Âhirinde harf-i ittişâl olanlardan,

(4) Gâ'ib şüretiniñ mişâlleri:

Kitābı	Kitābıñ	Kitābını	Kitābına
--------	---------	----------	----------

(5) Muḥāṭablarıñ mişâlleri:

Müfred	Kitābıñ	Kitābıñıñ	Kitābıñı	Kitābıña
Cem'	Kitābıñız	Kitābıñızın	Kitābıñız	Kitābıñıza

(6) Mütেকellimleriniñ mişâlleri:

Müfred	Kitābım	Kitābımın	Kitābımı	Kitābıma
Cem'	Kitābımız	Kitābımızın	Kitābımızı	Kitābımıza

(7) Ba'zen zāmīr-i izāfī hâzıf olunur. Nitekim: “‘âlemiñ zevķin (8) sürelin. Ve eyyâm-ı zevķin kıadrin bilelim.” dēnilir ki zevķini ve kıadrini (9) dēmeķtir. “Mevlâ iķbâlin ve ‘ömrün mezîd eylesin” dēnilir ki iķbâlini (10) ve ‘ömrünü dēmeķtir. “Felek benim ḥâlim yaman ve efķârım perîşân etti.” (11) dēnilir ki ḥâlimi ve efķârımı dēmeķtir.

(12) Ekseriyyâ muẓāf'un-ileyh olan zāmīr-i muḥāṭab ve mütেকellim hâzıf olunarak (13) zāmīr-i izāfī ile iktifâ olunur. Nitekim: seniñ kitābıñ, benim kitābım (14) denilecek yerde kitābıñ, kitābım dēnilir.

(15) Ba'zen muẓāf'un-ileyh olan zāmīr-i şahşīler ibķâ ile zāmīr-i izāfīler

46

(1) hâzıf olunur. Nitekim: seniñ ev, siziñ ev, benim ev, bizim ev dēnilir.

(2) Sâ'ir isimler gibi ba'zı mübhemâta dahi zāmīr-i izāfī lâḥik olur. (3) Meşelâ:

كنديسى كندوسى كنديك كندوك كنديم كندوم (4) dēnir. Faķaṭ müfred-i mütেকelliminde ekseriyyâ harf-i (5) imlâ hâzıf ile كندم yazılır. Keẓâlik (benim senden başka kimim (6) var ?) dēnir. Ba'zen نه سى lafzının hâ-yı resmiyyesi hâzıf (7) ile نسي şüretinde yazılır.

(8) **Tenbîh:** Benim evimiñ damı dēnildikte benim zāmīr-i şahşī-i muẓāf'un-ileyh ve (9) (miñ) zāmīr-i izāfī ve ev zāmīr-i şahşīye muẓāf olduğu (10) gibi dama nisbetle dahi muẓāf'un-ileyh ve dam aķa muẓāf olur. Bu (11) ikinci izâfetiniñ zāmīr-i izâfisi (yâ) olur. Ba'zen bu şüretle (12) tetâbu'-i izâfet vukû' bulur. Nitekim: benim evimiñ damının kenârı (13) dēnildiđi taķdirdē dam muẓāf ve hem muẓāf'un-ileyh olur.

Faşl-ı Sâliş

(14) Zāmīr-i vařfī beyânındadır.

(15) Żamīr-i vaşfī (ki) edātıdır ki taraflara lâhik olarak şıfat (16) maķāmına ķā'im olur. Nite ki: evdeki pazar çarşıya uymaz dēnir ki

47

(1) evde olan pazar dēmek olur ve bu şürette dā'imā müfred olarak (2) kullanılır. Birinci ma'nāsına olan evvelki ve ibtidāki dahi bu ķabildendir. (3) Ve ba'zen muzāf'un-ileyhe lâhik olarak mevşūfu maķzūf şıfatlar gibi (4) ismiş maķāmına ķā'im olur ve (+lAr) ile cem'lenir. Meşelā : benimki, (5) benimkini dēnilir. Muzāf'un-ileyh oldukta bir ķā'ide āhirine (nIn) (6) gelir. Benimkiniş gibi. Mef'ūl'un-bih ve mef'ūl'un-ileyh dahi olur. Faķat (7) anlarda dahi āhirine nūn gelir. Meşelā : benimkini, benimkine dēnilir. (8) Sā'ir şġaları dahi buņa kıyās oluna. (ki) ba'zen fi'llere dahi (9) lâhik olur ve ağır ġarekeli māddelede (ġı) lafzına mübeddel olur. (10) Nite ki bāb-ı fi'le gelir.

Faşl-ı Rābi'

(11) Żamīr-i nisbī beyānındadır.

(12) Żamīr-i nisbī cümle-i ismiyyelerin cüz'-i āhirine lâhik ve edāt-ı rabttan (13) muğannī olur. Bunların ġā'ibi yoktur. ġā'ib şüretinde edāt-ı rabt (14) anlardan muğannī olur. O şā'irdir, anlar şā'irdirler gibi.

(15) İsimler bu bābda żamīr-i ġā'ib ġükmündedir. Nite ki: falan efendi (16) şā'irdir dēnildiġi gibi.

(17) Żamīr-i nisbīniş müfred muġātabı (sIn) ve cem'i (sInIz) lafızlarıdır.

48

(1) Sen kātibsin, siz kātibsişiz ve sen münşisin, siz münşisişiz gibi. Ama (2) müfred-i mütেকellimi mīm-i sākine ve cem'i zā-yı sākine ile ikisinde dahi (3) ġaberin āhiri sakin ise kesre ile ġarekelenir: ben kātibim, (4) biz kātibiz gibi. Eġer mütēħarrik ise bir yā ziyāde kılınır: ben bendeyim, (5) biz bendeyiz, gedāyım, gedāyız, münşiyim, münşiyiz gibi.

(6) Żamīr-i nisbī ba'zı ef'āle dahi lâhik ve fā'illerini mübeyyen olur. (7) Tafşili bāb-ı fi'le gelir.

Faşl-ı Hāmis

(8) Żamīr-i fi'lī ġaķķındadır.

(9) Żamīr-i fi'lī ancak ba'zı ef'āle lâhik olarak fā'illerini mübeyyen (10) olur. Bunlar dahi muġātab ve mütেকellime munġaşır olup ġā'ibleri (11) yoktur ve muġātabış müfredi saġır kāf olup cem'inde aņa bir zā (12) 'ilāve olunur. Geldiş, geldişiz ve yazdış, yazdışız gibi. (14) Müfred-i mütেকellimi mīm ve cem'i ġafif ġarekeli kelimelerde kāf ve ağır (15) ġarekeli kelimelerde ķāftır: geldim, geldik ve yazdım, yazdık gibi. (16) Tafşilātı bāb-ı fi'le gelecektir.

(17)**Tekemmüle:** Fārisī zamīrler lisān-ı ‘Oṣmānīde müsta‘mel değildir. ‘Arabī (18) zamīrler re’sen kullanılmaz. Faakat ba’zen ‘ibāre arasında gelir. Tafşīlī (19) in-şāa’llāh bāb-ı maḥşūşunda beyān olunur.

49

BĀB-I ḤĀMİS

(1) Fi’ller beyānındadır.

Faṣl-ı Evvel

(2) Fi’llerin şunūf ve aḳsāmı beyānındadır.

(3) Muḳaddimedede iş‘ār olunduğu üzere fi’ller üç zamānıñ birinde bir (4) işiñ yāḥūd bir ḥāl keyfiyyetiniñ vuḳū‘unu ifāde eyler. Meşelā cūbbesini (5) giymiş geliyor. Ve uyuyacak dēnildikte giymiş kelimesi geçmiş zamānda (6) giymek işiniñ vuḳū‘unu ve geliyor kelimesi gelmek işiniñ zamān-ı ḥālde (7) vuḳū‘ bulmakta olduğunu ve uyuyacak kelimesi uyumak ḥāl u keyfiyyetiniñ (8) zamān-ı müstaḳbelde vuḳū‘ bulacağını ifāde eyler ve gitmek meşellū (9) işler ve uyumak gibi ḥāl u keyfiyyetler beheme-ḥāl bir zātıñ sıfatları (10) olur ve işte o zāta fā‘il dēnilir ve fi’ller zamāna delālet eylediği (11) gibi bir fā‘ile isnādı dahi mutaḳammın olur. Zamāna ta‘arruḫ olmaksızın (12) yalnız fā‘iller bu vaṣıflar ile ittişāfına delālet için mevzū‘ olan (13) kelimeler şifāt-ı müştakḳadır. Yazan, yazılan, yazıcı, yazmacı gibi. (14) Zāt ve zamāna ta‘arruḫ olunmaksızın mücerred ol ma‘nā-yı fi‘līye delālet (15) için mevzū‘ olan kelimeler maṣdardır. Gelmek, yazmak, uyumak (16) gibi. Binā‘en ‘alā zālīk ma‘nā-yı maṣdarı gerek fi’llere ve gerek şifāt-ı müştakḳaya (17) nisbetle sāde olduğundan cümlesi maṣdardan müştakḳ i‘tibār olunur.

50

(1) Fi’llere zāt-ı fi‘l ve şifāt-ı müştakḳaya fer‘-i fi‘l ve maṣdara aṣl-ı (2) fi‘l dēnir. Ama bi-ḥaseb’il-lafz cümlesiniñ ma‘ḥazī mādde-i aṣliyyedir ki (3) lisān-ı Türkīde emr-i ḥāzır şīḡası olup ḥafīf ḥarekeli olanlarına (4) (mek) ve ağır ḥarekeli olanlarına (mak) ilḥāk olundukta maṣdar (5) olur şuver-i sā‘ire-i muḥtelife ile taṣrīf olunarak zāt-ı fi’ller (6) ḥāşıl olur ve ol şüretlere şīḡa dēnir.

(7) Fi’ller mādde-i aṣliyye i‘tibārıyla mücerredāt ve mezīdātı münḳasım olur. (8) Şöyle ki: mādde-i aṣliyyede ḥarf-i zāyid yok ise mücerred dēnilir ki (9) cevher-i kelime demektir ve eğer bir ma‘nā için ziyāde kılınmış ḥarf (10) var ise mezīd’un-fīh dēnilir.

(11) Mücerredāt ya firādī ya’nī cevheri tek ḥarften ‘ibāret olur (12) veya şenā‘ī ya’nī iki ḥarfli yāḥūd şulāşī ya’nī üç ḥarfli yāḥūd (13) rubā‘ī ya’nī dört ḥarfli veya ḥumāsī ya’nī beş ḥarfli olur.

(14) Firādīlerden şimdi lisān-ı ‘Oṣmānīde müsta‘mel olanlar demek, komak, (15) yemek, yumak kelimelerinden ‘ibārettir.

(16) Humāsiler dahi ısmarlamak, ımızganmak, inçkirmek kelimelerine (17) munhaşırdır. Senā'ī ve şulāsī ve rubā'iler dahi semā'ī olmağla bunlardan (18) lisān-ı 'Osmānīde hālā zebān-zed olanlar zeyl-i kitābın üçüncü faşlında (19) zabt ve tahrīr olunur.

(20) Ber-vech-i bālā kelimenin cevheri tek harften 'ibāret olduğu

51

(1) hâlde bi't-tabī' mütēharrik olduğu gibi diğerlerinin dahi harf-i evvelleri (2) mütēharrik olur ve fethā-i şakīleye 'alāmet olmak üzere elif yazılır. (3) Yazmak gibi ve eğer harf-i evveli elif ise üzerine medd işareti (4) konur. Almak gibi. Kesreye 'alāmet üzere yā yazılır. Gitmek, (5) kırmak gibi. Faakat ba'zen bu yā hāzf olunur: ısırmak, ıslamak (6) gibi. Zammenin dahi envā'ine göre 'alāmāt-ı maḥşūşa konur. (7) Görmek, üzmek, sormak, durmak gibi. Bir kelime bir nev'den (8) iki hareke birbiri arkasında gelir ise ba'zen evvelkisi hāzf (9) olunur. Meşelā : يَنَاشِمُق ve يَنَاشِمُق يَاشِمُق ve يَاشِمُق şüretinde yazılmak (10) cā'izdir. Ama cevher-i kelimenin harf-i ahiri ekseriyyā sākin olur (11) ve ba'zen mütēharrik olup harekesi fethā-i hafife ile hā-yı resmiyye ve fethā-i (12) şakīle ile elif ve kesre ile yā yazılır ve zamme ise āhīr-i kelime (13) olan zammeler dā'imā maḥbūz olduğundan hafiflerinde () ve şakīllerinde (14) () işaretleri konur.

(15) Esnemek, aramak, erimek, acımak, süpürmek, çürümek, (16) okumak, uyumak gibi. Eylemek اِيْلَه ile istemek اِسْتَه lafızları keş'r-ul-isti'māl (17) olduğundan ekseriyyā tahfif için hā'sız olarak اِيْلَمَك ve اِسْتَمَك (18) şüretinde yazılır. Ba'zılar ağlamak اِغْلَمَق gibi kelimeleri elif'siz olarak ağlamak (19) اِغْلَمَق şüretinde yazarlar. Hurūf-ı imlā bir nev'i hareke olup (20) bunların tayy ve işbātında aşḥāb-ı inşānıñ ihtilāfları çoktur. Sürümek سُوْرِيْمَك ,

52

(1) kurumak قُوْرِيْمَق , yürümek يُوْرِيْمَك lafızlarının rā'ları şimdi zamme-i maḥbūza ile telaffuz (2) olunmakta olduğu hâlde ez kadīm ola geldiği üzere ekseriyyā yā ile (3) yazılmaktadır. İşte bunlar mücerredāt olup anlara ba'zı hurūfun (4) 'ilāvesiyle mezīdāt şīğaları hāşıl olur. Anlarda faşl-ı (5) maḥşūşunda beyān kılınır.

(6) **Lāzım ve Mütē'addī**: Ma'nā cihetiyle fi'ller evvelā lāzım ve mütē'addī (7) kısımlarına takṣīm olunurlar. Şöyle ki: fā'ilin fi'li āhire tecāvüz (8) eyler ise mütē'addī ve illā lāzım olur. Meşelā kağıdı kesmek ve kalem (9) kırmak mütē'addīdirler. Zīrā mef'ul'un-bihe ya'nī kesilen ve kırılan şey'e (10) te'sīrleri vardır. Gitmek, varmak fi'leri lāzımdır. Zīrā anlar fā'il (11) ile kā'im birer sıfat olup başkasına te'sīrleri yoktur. Binā'en 'aleyh (12) mef'ul'un-bih almazlar. Faakat mef'ul'un-ileyhe ta'alluk ederler. Nite ki: falan (13) yere gittim dēnilir.

(14) Ama esnemek ve uyumak gibi yalnız fā'ilin hāl u hey'etini mübeyyen (15) olan fi'ller ne mef'ul'un-bihe dokunur ve ne de mef'ul'un-ileyhe ta'alluk eder. (16) Mütē'addīlerin

ba'zıları yalnız mef'ul'un-bihe ta'alluk eder ve ba'zıları (17) iki mef'ule ya'nî hem mef'ul'un-bihe ve hem mef'ul'un-ileyhe ta'alluk eder. (18) Mektubu postaḥāneye vèrmek gibi. 'Ale'l-'umüm fi'llerine ma'nā (19) cihetiyle ḥāṣṣ u 'ām deyü iki kısma münkasım olurlar. Fi'l-i ḥāṣṣ (20) bir maḥṣûş iş yāḥûd bir maḥṣûş keyfiyyet beyân eden fi'llerdir: (21) kesmek, kırmak, büyümek, uyumak gibi.

53

(1) Fi'l-i 'ām cemî' ef'āle yāḥûd cemî' aḥvāle şāmil olan (2) fi'llerdir: etmek ve olmak gibi. Olmak lâzım ve etmek müte'addîdir. (3) Eylemek ve kılmak dahi etmek ma'nāsınadır. Ef'āl-i ḥāṣṣa ba'zen kendi (4) sıfatlarıyla terekküb eder. Sür'atli gitmek ve yayan yürümek ve güzel (5) yazmak gibi. Ve fi'l-i müte'addîleri ba'zen mef'ul'un-bih ile terekküb eder (6) ve o ḥâlde mef'ul'un-bih edât-ı mef'ûliyyet olan kesr 'alâmetinden tecrîd (7) olunur. Mektûb yazmak gibi.

(8) Gelelim ef'āl-i 'āme : (olmak) cümle-i ismiyyeye lâḥik olur. (9) Ya'nî andan evvel mübtedâ ve ḥaber olabilecek iki kelimeden sonra gelir (10) ve ḥaber ile terekküb ederek bir fi'l gibi olur. Nitekim: falan adam (11) zengîn oldu dênildiği gibi. Binā'en 'alā zālîk bu mādde isimlerle terekküb eylemez (12) ve bir isim ile terekküb ettikte ism-i mezkûr sıfat ile te'vîl olunur. (13) Nite ki: dil olma dênilir ve dil lafzına söyleyici ma'nâsı vèrilir. (14) Ba'zen olmak maḳāmında bulunmak kullanılır. Ḥāzır bulunmak gibi.

(15) Etmek, eylemek, kılmak fi'lleri dahi cümle-i ismiyyeye lâḥik (16) olurlar. Faḳaṭ ḥaber ile terekküb eyleyip mübtedâ dahi mef'ul'un-bih olur. (17) Falan adamı memnûn etmek, ḥoşnûd eylemek, müteşekkîr kılmak gibi.

(18) Faḳaṭ ba'zen mef'ul'un-bih olan isim ile terekküb ederler ve mef'ul'un-bih (19) dahi 'alâmet-i mef'ûliyyet olan kesreden mücerred olur. İstek (20) etmek, nāz eylemek, namāz kılmak gibi.

54

(1) Buyurmak lafzı fi'l-aşıl emr etmek ma'nāsına ef'āl-i ḥāṣṣadan (2) ise de ekşeriyyā maḳām-ı ta'zîmde etmek ma'nāsına kullanılır ve bu şüretle (3) ef'āl-i 'āmeden olur.

(4) **Ef'āl-i Ḳulûb** : zihinde bir vaşfın bir şey'e nisbetine delâlet (5) eyleyen fi'llere ef'āl-i ḳulûb dênilir ki maẓmûnları olan nisbet-i (6) zihniyye ḳalbe maḥṣûş olan aḥvâldendir.

(7) Bu fi'ller dahi cümle-i ismiyyeye lâḥik olur ve ḥaber ile terekküb (8) edip mübtedâ dahi anlarda mef'ul'un-bih olur. Nite ki: ben anı 'âḳil (9) sandım dênildikte sanmak fi'li gibi. Ve ba'zen bu fi'ller taḳdîm (10) olunarak cümle-i ḥaberiyye (ki) edâtıyla rabṭ olunur. Nite ki mezkûr (11) cümlenin ma'nāsına olarak ben sandım ki o 'âḳildir dênilir. (12) Ama ben anıḡ 'âḳil olduğunu sandım dênilmez.

(13) Zann ve zu'm ve tahmîn ve 'add ve i'tibâr eylemek hep ef'âl-i kulûbdendir. (14) 'add ve i'tibâr eylemek ma'nâsına saymak, re'y etmek ma'nâsına görmek (15) dahi böyledir. Ama tanımak, sezmek, teşhîş etmek ef'âl-i (16) kulûbde ma'dûd değildir. Bilmek iki vecihle isti'mâl olunur. Birisi (17) bir şey'i bir vasıf ile muttasıf deyü i'tikâd eylemektir. Bu şüretle (18) ef'âl-i kulûbde olur. Nite ki: ben anı uslu bilirdim dênilir. (19) Diğeri bir şey'i bi-huşûşa zihne almaktır ki tanımak ve öğrenmek (20) kabîlinden olur. Nite ki: ben anı saygısız olduğunu tavrından (21) bildim dênilir. Lâkin bu şüretle ef'âl-i kulûbden ma'dûd olmaz.

55

Faṣl-ı Şânî

(1) Mezîdâta dâ'irdir.

(2) Cevher-i kelimeye edât-ı ta'diyye olan tā –i sâkine yâhûd (Dİr) (3) ilhâk olundukta lâzım ise bir mef'ûle müte'addî olur. Oynatmak gibi ve (4) bir mef'ûle müte'addî ise iki mef'ûle müte'addî olur. Okutmak gibi. (5) Ve eğer iki mef'ûle müte'addî ise fi'liñ icrâsında bir vâsıta bulunduğunu (6) iş'âr eder. Göstertmek gibi ki bir şey'i bir vâsıta ile bir maḥale (7) yollamak demektir.

(8) Bu bâbda kâ'ide şudur ki cevher-i kelime bir harften 'ibâret ise (9) anı müte'addî kılmak için (Dİr) ilhâk olunur. Dédirmek gibi.

(10) Ama bir harften ziyâde olduğu takdîrde eğer harf-i ahîri (11) müteharrik ise tā ilhâk olunur. İstemek, istetmek, acımak, acıtmak (12) gibi. Ve eğer harf-i ahîri sâkin ise (Dİr) ilhâk olunur. (13) Gezmek, gezdirmek, durmak, durdurmak, dolmak, doldurmak gibi. (14) Faḳat cevher-i kelime iki harften ziyâde olduğu hâlde harf-i ahîri (15) (râ) yâhûd (lâm) ise (tâ) ilhâk olunur. Oturmak, oturtmak, (16) darılmak, darıltmak gibi.

(17) Bu iki edât-ı ta'diyyeden biriyle müte'addî kılınan kelimenin bir mertebe (18) daha müte'addîsi maḳşad olduğu hâlde aña diğeri 'ilâve olunur.

56

(1) Yazdırtmak, buyutturmak gibi. Şâzz olarak akmak, sapmak, sarkmak, (2) kokmak kelimelerinin müte'addîleri (tâ) ile akıtmak, sapıtmak, sarkıtmak, (3) korkutmak gelir. Ve kalkmak kelimesinin müte'addîsi ḥazf-ı kâf ile (4) kaldırmak gelir. Ve emmek kelimesinin müte'addîsinde bir kâ'ide emdirmek (5) dênildiği gibi (zâ) ile emzirmek dahi dênilir.

(6) İçmek, uçmak, artmak, aşmak, üşümek, batmak, bitmek, (7) pişmek, çıkmak, düşmek, şaşmak, taşmak, doğmak, doymak, (8) koymak, kaçmak, geçmek, göçmek mâddelerinin müte'addîlerinden (Dİr) lafzının (9) dâlı ḥazf ile mâ-kablî harekelenerek içirmek, uçurmak, artırmak, (10) aşırmaq, üşürmek, batırmak, bitirmek (بتورمك), pişirmek, (11) çıkarmak, düşürmek, şaşırmak, taşırmak, doğurmak (طغورمق) (12) doyurmak koparmak kaçırmaq geçirmek (كچيرمك) göçürmek (13) dênilir.

(14) Azmak, çökmek, sızmak maddelerinin müte'addileri bir kâ'ide (15) (DİR) ile geldiği gibi şāzz olarak azıtmak, çökertmek, sızdırmak (16) dahi gelir. Görmek ru'yet ve tesviyye-i maşlahat ma'nāsına olur (17) ise müte'addisi bir kâ'ide gördürmek gelir ve eğer gözle müşāhede (18) ma'nāsına olur ise müte'addisi maḳāmında göstermek denilir ki irā'e (19) demektir. Gelmek lafzının müte'addisinde dahi şāzz olarak getirmek (20) (كتيرمك) denilir. Gitmek lafzının müte'addisi gidermek gelir ki

57

(1) izāle demektir. Ama ḥaml ve naḳıl ve istiḥṣābı maḳāmında götürmek (2) denir.

(3) **Lām ile Ta'diyye:** Bir ismin āhirine lām-ı meftūḥa ilḥāk olundukta (4) bir fi'l-i müte'addi şīḡası ḥāşıl olur ve fethaya 'alāmet olarak bir kâ'ide (5) ḥafif ḥarekeli olanlara hā-yı resmiyye ve ağır ḥarekeli olanlara da (6) elif yazılır. Tellemek تله مك , pullamak پوللامق , eḡerlemek اكمله مك , kamçılamaق قامچلامق gibi. (7) İşlemek ايشله مك , kollamaق قوللامق , gözlemek كوزله مك , yollamaق يوللامق dahi bu ḳabīldendir.

(8) Ba'zı kitāb ağır ḥarekeli olanlarını dahi hā-yı resmiyye ile (9) ve يوله مق , قامچيله قامچيله (10) koklamak صيزيلامق صيزيلامق , sızılamaق صيزلامق , sızılamaق صيزلامق muḥaffefi ve uyuklamaق اويوقلامق uyuklamak اوقوللامق muḥarrefidir.

(11) Ba'zen bunlar tā-i ta'diyye 'ilāvesiyle bir mertebe daha müte'addi kılınırlar. (12) Meşelā : Atı eḡerlemek bi'n-nefs ata eḡer urmak ve eḡerletmek ise (13) sā'ire eḡer urdurmak maḳāmında kullanılır.

(14) **Ba'zı Ef'āl-i Lāzime:** İşbu lām-ı meftūḥa ism-i zamānlara lāḥiḳ (15) oldukta duḥūl ve vuşūl ma'nāsını müfīd bir fi'l-i lāzım olur. (16) Gēceledi, şābaḥladı gibi ki gēceye ve şābaḥa dāḥil ve vāşıl oldu (17) demek olur.

(18) Kezālik eşvāta lāḥiḳ oldukta dahi fi'l-i lāzım olur. Üflemek, (19) inlemek, çağlamak gibi ki üf ve in ve çağ etmek demektir. (20) Bu lām-ı meftūḥa eşvātın ancak şūnā'ilerine lāḥiḳ olur ve rubā'ilerinde

58

(1) Lām yerine dāl-ı meftūḥa gelir. İjildemek, çatırdamak, tıngırdamak gibi.

(2) Nādiren lām-ı meftūḥa teşbīḥ için gelir. Atlamak gibi ki at gibi (3) sıçramak demektir. Kavlamak dahi bu ḳabīldendir ki kav gibi olmak (4) demektir. Sīn dahi ba'zen böyle teşbīḥi müfīd olur. Gülümsemek gibi. (5) Ağsamak dahi bu ḳabīldendir ki bir tarafa aḡar ve meyl eder gibi olmak (6) demektir. Kezālik çiḡsemek çiḡ gibi yağmak ma'nāsına olup faḳaṭ (7) taḥfīf ile çisemek denilir. Ve ba'zen ārzū ve iḥtiyāç ma'nāsını müfīd (8) olur. Susamak ve tütünsemek gibi. Tavsamak dahi bu ḳabīldendir. (9) Faḳaṭ ma'nā-yı lāzımisi olan tavı geçmek ma'nāsında isti'māl (10) olunur. Ve ba'zen sīn'in evveline mīm 'ilāvesiyle 'add eylemek ma'nāsına (11) müte'addi olur. Azımsamak, çoḡumsamak gibi ki az görmek, (12)

çok görmek demektir. Benimsemek dahi bu kabilden olarak kendinin (13) 'add eylemek ma'nâsıdır.

(14) 'Arabiden bu makâmda ba'zen (istif'âl) şîğası kullanılır. (15) İstişgâr gibi ki küçüksemek ya'nî küçük görmek demektir. (16) Kezâlik istişkâl şakîl görmek ve istiḥfâf hafîf 'add eylemek (17) ma'nâsıdır. Lâm ve sîn'in bu vecihle isti'mâlleri semâ'idir. Ba'zen (18) fi'li' istimrârına delâlet için (râ) 'ilâve olunur. (Sekmek)'ten (19) seğirmek gibi sömürmek dahi bu kabildendir. Ancak aşlı olan (20) sömmek şimdi metruk ve mehcûrdur.

59

(1) Bu (râ) eşvâta ilhâk oldundukta dahi ma'nâ-yı istimrârı müfid (2) fi'l-i lâzım olur. Rûzgâr üfürmek gibi ki üflemek ağızla (3) üf etmekten 'ibâret olup üfürmek ise bu fi'li' istimrârını (4) ifâde eder. Çağlamak, çağırmaq dahi bu kabildendir.

(5) Ve ba'zen diğer isim ve sıfatlara dahi lâhik olarak tadrîc (6) ve istimrârı müş'ir-i fi'l olur. (kemik)'ten kemirmek ve (kaba)'dan (7) kabarmak gibi. Kavurmak, savurmak dahi bu kabildendir. Ve kelimenin (8) harfleri ikiden ziyâde olduğu hâlde terḥîm olunur: (semiz)'den (9) semirmek. (Belli)'den belirmek gibi.

(10) Bu şîğa elvânda muṭṭariddir. (Ak)'tan ağarmak (sarı)'dan (11) sararmak gibi (kırmızı)'dan dahi terḥîm ile kızarmak gelir.

(12) Şifatlara lâm-ı sâkine ilhâk olundukta fi'l-i lâzım olarak (13) sayrûret ma'nâsı müfid olur. Azalmak, çoğalmak, darılmak, (14) eğrilmek, doğrulmak, kısalma gibi.

(15) Âḥir-i kelimedede kâf ya kâf bulunur ise terḥîm olunur. (16) (küçük)'ten küçülme (ufak)'tan ufalmak (yüksek)'ten (17) yükselmek gibi. Bu şîğa dahi semâ'idir.

(18) **Şîğa-i Muṭâva'at:** Muṭâva'at fâ'ili' bir fi'l ve te'sîri kabûl (19) keyfiyyetidir. Kâ'idesi mâdde-i aşliyyeye nûn-ı sâkine 'ilâve olunmak (20) ve âḥiri sâkin ise harekelenmektir. Sönmek, görünmek, bulunmak,

60

(1) Sulanmak, söylenmek, aranmak, kaşınmak, bürünmek gibi. (Yutmak)'tan (2) yutkunmak şâzzdır.

(3) Ba'zen nûn yerine lâm gelir. Ayak üzerinde dikilmek gibi. (4) (Dağıtmak)'tan dağılmak, (kurtarmak)'tan kurtulmak şâzzdır. Ve ba'zen (5) nûn yerine şîn gelir. Savuşmak, katışmak, bozuşmak gibi. (6) Çalışmak dahi bu kabildendir.

(7) Ba'zen lâm-ı meftûḥa ile nûn-ı sâkine bir isme ilhâk olunur (8) ve edât-ı muṭâva'at olur. Evlenmek, kederlenmek, huyulanmak gibi. (9) Ve ba'zen sıfatlara lâhik olur. Hastalanmak gibi. Ve ba'zen nûn yerine (10) şîn gelir. Eyüleşmek, hōşlanmak, sıklaşmak gibi.

(11) Örünmek, özlenmek ve gücenmek, güçlenmek ve yaslanmak, (12) yasılanmak ve yaklaşmak, yakınlaşmak muḥaffefidir. Ve ba'zen lâm ile (13) nûn yâḥûd şîn tekellûf ve

teşebbüh için gelir. Nite ki: falan (14) efendi şâ'irleniyor dēnilir ki teşa''ur ēdiyor ya'nī tabī'at-i (15) şī'iriyyesi olmadığı hâlde şâ'irliğe özenerek şī'ir söylemeğe (16) çalışıp çabalıyor demek olur. Kezālik falan adam frenkleşiyor (17) dēnildikte frenke taklīd için tekellūf ēdiyor demek olur. (18) Ve kezālik Türkleşti yāhūd Türkçeleşti dēnildikte Türk gibi oldu (19) demek olur. Ve şīn ba'zen 'amel-i mükerreri müş'ir olur. Alışmak (20) gibi ki ala 'ādet ēdinmek demektir. Gelişmek dahi bu kabīldendir.

61

(1) **Şīğa-i Şirket:** Bir fi'le mūte'addid fā'illeriñ şirketini ifāde için (2) mādde-i aşliyyeye şīn-i sākine ilhāk olunur ve āhiri sākīn ise (3) harekelenir. Çekişmek, kaçışmak, ağlaşmak gibi.

(4) Şāzz olarak dokunmak māddesinde nūn'un hāzfiyla ve sarmak (5) māddesinde mīm ziyādesiyle dokuşmak ve sarmaşmak dēnilir. Ve ba'zen (6) isimlere lām ve şīn ilhāk olunarak şīğa-i şirket yapılır. 'ahdleşmek, (7) uzlaşmak gibi. Yanaşmak dahi bu kabīldendir ki aşlı yanlaşmak ya'nī (8) yan yana gelmek olup lām'ın hāzfiyla olunmuştur.

(9) Şīğa-i şirkete ba'zen edāt-ı ta'diyye 'ilāve olunur. Çekiştirmek, (10) uzlaştırmak gibi.

(11) Lisān-ı 'Oşmānīde şīğa-i şirket iki şüretle isti'māl olunur. (12) Şüret-i evveli şirket-i beyne'l-işneyn olup bu ikiden biri fā'il (13) ve diğeri mef'ül'un-ileyh kılınır. Ve fā'ilin fi'le mebdē' ve bādī olarak (14) mef'ül'un-ileyhe müşāreketini şarāhaten mef'ül'un-ileyhiñ dahi aña müşāreketini (15) zımnēn ifāde eyler. Nite ki: bu elbise aña yaraştı dēnildikte (16) şarāhaten elbise aña yaradı ya'nī uydu şālih oldu yakıştı (17) [dēme]k olup zımnēn anıñ dahi elbiseye uygun olduğu anlaşılır.

(18) Kayık iskeleye yanaşmak ve falan kişi falan mahāle erişmek (19) yāhūd [ye]tişmek ve o buña yetişmek ve anı buña değışmek dahi bu kabīldendir.

62

(1) Ve ba'zen ol ikiden biri kemā fi's-sābık fā'il olup diğeri (2) (ile) edātiyla takdīm olunur.

(3) Nite ki: müşterī bāyi' ile söyleşti ve falan devlet falan (4) devlet ile tutuştu ve alacaklılar borçlu ile haylī (5) uğraştılar ve borçlu alacaklılar ile uyuştu dēnilir. (6) Şüret-i sāniyye bir fi'le iki yāhūd ziyāde fā'illeriñ 'ale'l-ittlāk iştirākı (7) ifāde olunmaktır.

(8) Nite ki: karı koca çekişti. Beynlerinde söyleştiler, (9) uyuştular, uzlaştılar dēnilir. 'Arapça şüret-i ūlāda (mufā'ale) (10) şīğası kullanılır.

(11) Nite ki: ĩrādımız masrafımız müsāvīdir. Ve bu muṭāla'a mesleğiniñ (12) münāsib ve muvāfık değildir ve anlar bu re'ye saña müşāreket eylemezler ve falan (13) devlet bu işe müdāhale ēdemez dēnilir.

(14) Ve kezā falan ile muzārebe etti ve falan devlet (15) falan devlet ile muhārebe etti dēnilir.

(16) Ama şüret-i şāniyyede (tefā'ul) şīğası kullanılır. Nite ki: (17) ırād ve maşārifimiz mütesāvīdir ve düvel-i mütecāvere ve mu'āhedeniñ re'yleri (18) mütevāfık ve mu'āmeleleri mütenāsib olmalıdır dēnilir.

(19) **Ḳā'ide:** Ba'zı maşādır-i ašliyye şimdi metrūk ve mehcūr (20) olduđu hālde müşteḳātından ba'zıları müsta'meldir.

63

(1) Ez-cümle ısımak mehcūr olduğu hālde müte'addisi tā ile ısıtmak ve (2) muṭāvi'i nūn ile ısınmak müsta'meldir. Öğretmek, tüketmek, (3) donatmak, kuşatmak dahi tā ile müte'addi ve nūn ile muṭāvi' (4) olup hālbuki aşilları mefkūddur. Ve tırmamak müsta'mel olmayıp (5) muṭāvi'leri olan tırmanmak ve tırmaşmak ise müsta'meldir. Ulamak (6) fi'l-aşıl Türkçe vaşıl etmek ma'nāsına olduğu hālde mehcūr (7) olup ancak muṭāva'at ve şirket şīğaları olan ulanmak (8) ve ulaşmak müsta'meldir.

(9) Kezālik barmak fi'l-aşıl muḥāfaẓa etmek ve gemiyi liman-ı selāmete (10) sokmak ma'nāsına olduğu hālde mehcūr olup hālbuki muṭāva'at (11) ve şirket şīğaları olan barınmak ve barışmak keşir'ül-isti'māldir.

(12) Kezālik karmak idhāl etmek ma'nāsına olduğu hālde mehcūr olup (13) müdāhale ma'nāsına karışmak ise isti'māl olunmaktadır. (14) Deprenmek ve depreşmek dahi bu kabildendir. Ve ba'zı müştakātıñ 'örfen (15) ma'nası tağyir olunmuştur. Meşelā : oyalamak, oya takmak demek olduğu (16) hālde işğāl ma'nāsına isti'māl olunmuştur.

(17) Kezālik yakışmak, birbirini yakmak ve parlatmak ma'nāsına olduğu hālde (18) yaraşmak ma'nāsında müsta'meldir. Buraları 'ilm-i luğata 'ā'iddir.

64

Lāḥika

(1) Müşbet ve menfī ḥaḳḳındadır.

(2) Müşbet edāt-ı nefyden 'ārī olan fi'llerdir. Bālāda kirāren (3) ve mirāren mezkūr olan mişāller gibi.

(4) Menfī mādde-i ašliyyesine edāt-ı nefy lāḥik olan fi'llerdir. Fi'llerde (5) edāt-ı nefy mīm-i meftūḥadır. Gelmemek, yazmamak, istememek, aramamak, (6) erimemek, okumamak gibi.

(7) İşbu mīm-i nāfiyye ba'zen ḥafif ḥarekeli ise hā-yı resmiyye ile (8) ve ağır ḥarekeli ise elif ile **كلمامك** şüretinde yazılır. (9) Ba'zıları ḥafif ḥarekelisini dahi elif ile **كلمامك** şüretinde yazarlar.

Faşl-ı Sālis

(10) Ma'lūm ve meçhūl beyānındadır.

(11) Fi'l-i müte'addī ya ma'lūm veya meçhūl olur. Şöyle ki: eğer fā'iline (12) isnād olunur ise ma'lūm olur. Ve eğer fā'ili meskūt'un-'anh olur (13) ise meçhūl olur ve mef'ūl'un-bih fā'iliñ maķāmına kā'im olarak 'alāmet-i (14) mef'ūliyyet olan kesreden tecrīd olunur.

65

(1) Söz kesildi, tezkire yazıldı dēnildiği gibi ki kesen (2) ve yazan kim olduğu meksūt'un-'anh kalır.

(3) Ma'lūmu meçhūl kılmak tarīki budur ki edāt-ı maşdarıñ mā-ķabli (4) lām'dan başka bir harf-i sākin var ise harekelenerek aña bir lām (5) 'ilāve olunur. Sālifu'z-zikr mişāllerde olduğu gibi. Eğer lām (6) yāhūd diğēr bir harf-i müteharrik ise nūn 'ilāve kılınır. Bilinmek, (7) istenmek, aranmak, dinmek, okunmak gibi.

(8) Ba'zen şāzz olarak denilmek ve istenilmek dahi denilir. Eylemek (9) lafzından meçhūl gelmez. Faķať anıñ meçhūlū maķāmında olunmak lafzı (10) kullanılır. Mef'ūl'un-ileyhi olan fi'l-i lāzımlardan dahi meçhūl (11) gelir. Falan yere gidildi yāhūd varıldı dēnildiği gibi. Ama (12) esnemek ve uyumak gibi mef'ūl'un-ileyhe ta'līķ ētmeyen lāzımlardan meçhūl (13) gelmez.

(14) Mādde-i aşliyyeniñ āhiri müteharrik olduğu şüretlerde muťāva'at (15) ile meçhūl şīğaları lafzen müttehid olup ancak ķarīne ile fark olunur. (16) Meşelā bir adam şurasını, burasını aradı. Maķāmında arandı denilir (17) ise muťāva'at olur. Eğer falan şey'i aradılar maķāmında falan (18) şey arandı denilir ise meçhūl olur. Kezālik "bir adam kendi (19) kendine söyleniyor" muťāva'at "ve bir söz söylendi" meçhūldür. (20) Kezālik bir adam kendi kendine yıkanmak muťāva'at ve elbise yıkanmak

66

(1) meçhūldür. Kezālik lām ile müsta'mel olan muťāva'at şīğası dahi (2) lafzen meçhūle müşābih olur ve ķarīne ile fark olunur. Meşelā: bir adam (3) ayak üzere dinlemek muťāva'at ve yere bir ağaç dikilmek meçhūldür. (4) Ba'zen bir mādde kāh nūn ile kāh lām ile muťāva'at şīğası (5) yapılır ve ma'nāca ikisiniñ beyninde fark bulunur. Meşelā: 'araba (6) çekilmek meçhūldür. Ve bir adam kendi kendine bir köşeye çekilmek (7) muťāva'attır. Kezā bir adam bir şeyden çekilmek ya'nī sakınmak dahi muťāva'attır.

(8) Lām ile müte'addī kılınan kelimeleriñ dahi meçhūlleri ile muťāvi'leri (9) birdir. Meşelā: at eğerlenmek ve mektūb yollanmak meçhūldür. Ve hānım (10) kendi kendine söylenmek ve yaşmaklanmak muťāvi'dir.

(11) **Zābiťa:** Edat-ı ta'diyye olan tā'lar edāttan bir şey'e muttaşıl (12) olup da harekelendiklerinde dāl'a münķalib olmak kā'ide-i mutťaridedir. (13) Binā'en-'aleyh meçhūllerde dahi bu kā'ide cārī olup eritilmek, aratılmak, (14) kabartılmak, okutulmak denilir.

(14) Kudemā-yı kitābın ba'zıları muhātab ve mütakellimin müfredlerinde hā-yı (15) resmiyyeyi elife tebdil ile meşelā: كسمه ك قيرمه ق كسماك (16) قيرماك şüretinde yazmışlardır.

(17) İzāfet bahşinde beyān olunduğu üzere gā'ib şüretinde zamīr-i (18) izāfī (+lAr) ile cem'lenmez. Ve illā cem'lenen zamīr midir yoksa lāhik (19) olduğu isim midir bilinmez. Ama maşdarların cem'i olmadığına maşdar-ı (20) te'kidī ve taḥfīfiye lāhik olan zamīr-i izāfī-i gā'ibin (+lAr) ile

69

(1) cem'lenmesi cā'iz olur ve anların gezmekleri, gezmeleri denilir.

(2) Maşdarların meçhülleri her hükümde ma'lūmları gibidir. Şu (3) kadar ki ma'lūmları fā'illerine ve meçhülleri mef'ullerine muzāf olur. (4) Meşelā: falanın yazması ve bu işin bilinmesi denilir.

(5) Ba'zen maşdar-ı te'kidiniñ menfisinde kâf ve kâf zā'ya kalb (6) olunarak nefsü'l-emirde olmayan fi'li izhār etmek ma'nāsını müfid (7) olur. Nite ki: görmezlik etti, işitmemezlikten geldi. (8) Tanımamazlıktan geldi.

(9) Urmak mādresi dahi ba'zen bu maḳāmda kullanılır. Nite ki: (10) ḥasteliğe urdu. Deliliğe urdu denilir. 'Arapça (tefā'ul) (11) şīğası kullanılır. Nite ki: işitmemezlikten gelmek ma'nāsına (teşāmüm) (12) ve ḥasteliğe urmak ma'nāsına (temāruż) kullanılır. Tegāfūl ve teşāmūh (13) dahi bu kabildendir.

(14) **Hāşıl-ı Maşdar:** Mādde-i aşıyyeye bir şīn-i sākine ilhāk olundukta (15) hāşıl-ı maşdar olup ma'nā-yı maşdarının hāşıl olan hālet-i (16) hāriciyyeye delālet eyler. Ve şīnin mā-ḳabli sākīn ise ḥarekelenir (17) ve bu hareke üst tarafındaki ḥarfın ḥarekesine tābi'dir. Anın ḥarekesi (18) ya fetḥa ya kesre ise bu hareke kesre olur. Ba'zen kesreye 'alāmet (19) olarak yā yazılır ve eğer anın ḥarekesi zamme ise bu hareke zamme-i (20) maḳbūza olur.

70

(1) Alış البش , veriş ويريش ve görüş كورش , süzüş سوزش , (2) koyuş قویش , duruş طورش gibi.

(3) Eğer şīn'in mā-ḳabli müteḥarrik ise yā ziyāde kılınır ve mā-ḳablinin (4) ḥarekesi fetḥa ya kesre ile ve eğer maẓmūm ise zamme-i maḳbūza ile (5) telaffuz olur. Esneyiş اسنه يش , arayış اوشيش , eriyiş ارييش , çürüyüş چوروش , okuyuş اوقویش (6) gibi. Meçhüllerden dahi hāşıl-ı maşdar gelir. Kesiliş كسيلش , kırılış قيريلش , (7) aranış ارانش , okunuş اوقونش gibi.

(8) Hāşıl-ı maşdar sâ'ir isimler gibi (+lAr) ile cem'lenir. Gelişler, (9) gidişler gibi. Muzāf ve muzāf'un-ileyh ve mef'ul'un-bih ve mef'ul'un-ileyh (10) olur. Faḳaṭ maşdar-ı te'kidī ve taḥfīfī gibi ma'lūmu fā'ile ve meçhülü (11) mef'ule muzāf olur. Nite ki: falanın okuyuşu, yazının (12) okunuşu denilir. Ba'zen fi'l-i ma'lūmlarda şīn yerine mīm gelir (13) ve hāşıl-ı maşdarın meçhülü maḳāmına kā'im olur. Nite ki alan (14) satan yok maḳāmında alış satış

yok denildiği gibi. Alınan (15) satılan yok maḳāmında dahi alım satım yok denilir ki alınış (16) satılış yok demek olur.

(17) Kezālik bu mālin sürümü yok. Bu ḥastenin bakımı fenā denildikte (18) sürülüşü ve bakılışı demek olur. Baʿzen mīm'in mā-ḳablindeki ḥarf-i (19) imlā ḥazf ile alım satım şüretinde yazılır.

(20) Bu şīga-i mīmiyye baʿzen (merre) ya'nī kerre ma'nāsını müş'ir olur.

71

(1) Ve evveline ism-i 'aded getirilir. Ve bu hālde ekseriyyā ma'nā-yı maşdarının (2) müte'alliḳine isim olur. Nite ki bir içim su, iki dilim ekmek, (3) dokuz boğum kargı denilir. Sevim, ān ve cāzibe ma'nāsında 'örf (4) olmuştur. Nite ki: sevimli denilir. Tutum dahi ṭavr-ı muāmele (5) ma'nāsında 'örf olup binā'en-merre maḳāmında şāzz olarak tutam (6) gelir ve bir tutam ot denilir.

(7) (Atmak)'tan bir kā'ide atım geldiği gibi. Atmağa maḥşūş (8) olarak adım denilir.

(9) Bāb-ı şānīde beyān olunduğu üzere şıfatlara (lik) yāḥūd (lık) (10) ilḥāḳ olundukta bir nev'i maşdar olur. Faḳaṭ maşdar-ı aşlī olmayıp (11) belki ism-i maşdar ḳabīlinden olur.

(12) İsm-i maşdar edāt-ı maşdariyyetten 'ārī olarak ma'nā-yı maşdarīyi (13) ifāde eyleyen isimlerdir. Yardım, sevgi, saygı gibi. Bunlar hep (14) semā'īdir.

(15) Faşl-ı şānīde beyān olduğu üzere eşvāttan dāl-i meftūḥa (16) ilḥāḳıyla yapılan fi'lerde dāl meksūr kılındıkta ism-i maşdar ḳabīlinden (17) olur. Çatırtı, gürültü, inilti gibi fi'liḳ mādde-i (18) aşliyyesine (+nDI) lafzı 'ilāve olundukta mübālağa ma'nāsını müfīd (19) olur. Akın tı, sıkıntı, bulantı gibi. Ve bu şīga baʿzen (20) fi'liḳ müte'alliḳi olan şey'in ismi olur. Çıkıntı, sızıntı,

72

(1) bulantı, döküntü, süpürüntü gibi. Şāzz olarak (buyurultu) (2) lām ile gelmişlerdir.

(3) Fārisīnin aşıl maşdarları lisān-ı 'Oşmānīde müsta'mel değildir. (4) Ama aşıl maşdarları isti'māl olunur ḳā'idesi dahi Türkçede (5) olduğu gibi emr-i ḥāzıra şīn-i sākine 'ilāve etmekten 'ibārettir. (6) Dāniş, nümāyiş gibi.

(7) Fārisīnin ism-i maşdarları dahi lisān-ı 'Oşmānīde isti'māl olunur (8) lākin semā'īdir. Nāz ve niyāz ve ḥıram ve refṭār gibi.

(9) Lisān-ı 'Arabīde maşdar ve ḥāşıl-ı maşdar ve ism-i maşdar şīgaları (10) ve ma'lūm ve meḥḥülleri hep birdir.

(11) Bunlar lisānımızda ekseriyyā ism-i maşdar maḳāmında kullanılır. (12) İfāde etmek, lütf eylemek, talṭīf kılmak, iḥsān buyurmak gibi (13) ve baʿzen ḥāşıl-ı maşdar maḳāmında isti'māl olunurlar. Nite ki: (14) ḥocanın şu ifādesine bak. Terkibinde olan ifāde gibi ve

ba'zen (15) aşılmaz maşdar makâmında kullanılır. Nite ki: bu hâli ifade mümkün (16) değildir denildiği gibi.

(17) 'Arabî maşdarlar kâ'id-i Fârisiyye üzerine ba'zen fâ'illerine muzâf (18) olurlar. 'Avn-i bârî. Ba'zen mef'ûllerine muzâf olurlar. (19) İfade-i hâl ve izâle-i keder gibi.

73

Faṣl-ı Hâmis

(1) Fer'î fi'l beyânındadır.

(2) Fi'llerden müştakḳ olan şıfatlar iki kısımdır: kısım-ı evvel ism-i (3) fâ'il ile mef'ûl, kısım-ı şânî mübâlağa-i ism-i fâ'il ile şıfat-ı müşebbehedir.

(4) Gerek ism-i fâ'il gerek ism-i mef'ûl ma'nâ-yı maşdarı ile (5) muttasıf olan şey' demektir. Fakat ism-i fâ'il ma'lûmdan ve ism-i mef'ûl (6) meçhûlden müştakḳ olur ve meçhûl olmayan fi'llerden ism-i mef'ûl (7) gelmez. İkisi dahi sâ'ir şıfatlar gibi (+lAr) ile cem'lenirler.

(8) Tarîḳ-i iştiḳâkları budur ki fi'l-i ma'lûmun mādde-i aşıyyesine nûn-ı (9) sâkine ilhâḳ olundukta ism-i fâ'il olur nûn'ın mâ-ḳabli sâkin ise (10) meftûḥ kılınır ve müteharrik ise bir yâ-i meftûḥa ziyâde kılınır. Ağır (11) harekeli olanlarda fethaya 'âlâmet olarak elif yazılır. İsm-i (12) mef'ûl dahi fi'l-i meçhûlden bi-'aynihi bu vecihle müştakḳ olur.

(13) İsm-i fâ'illerin mişâlleri:

Çeken	Veren	Alan	Yazan
Belleyen	Arayan	Acıyan	Okuyan

(14) İsm-i mef'ûllerin mişâlleri:

Çekilen	Verilen	Alınan	Yazılan
Bellenen	Aranan	Acınan	Okunan

(15) Bunların imlâlarında beyne'l-enâm çok ihtilâf vardır. ba'zılar olan

74

(1) lafzını elif ile yazdığı hâlde cem'ini elifsiz olarak اولنر şüretinde (2) yazarlar. Ba'zıları hafif harekeli kelimelerden ba'zılarını elif ile (3) bellenen بللنن , çekilen چكيلان , verilen ويريلان şüretinde yazarlar. Yazılan gibi (4) kelimelerde ekşeriyyâ lām'dan evvel bir yâ yazıla geldiği hâlde ba'zılar yâ'sız (5) olarak yazılan يازلان şüretinde yazarlar. Acınan آجنان gibi kelimelerde dahi (6) ba'zen harf-i imlâ ḥazf olunarak acınan آجنان şüretinde yazılır. (7) İsm-i fâ'ilin bir şîḡası daha vardır ki fâ'ilin bir fi'li bir nev'i (8) kâr ve şan'at ittihâz eylediğine delâlet eyler. Kâ'id-i budur ki mādde-i (9) aşıyyeye (CI) 'ilâve olunur ve mâ-

kabli sākin ise harekelenir (10) ve müteharrik ise bir yā zi[yā]de kılınır: silici سيليحي , yazıcı بازيحي , yakıcı ياقيجي , görücü كوريجي (11) arayıcı آرايجي , okuyucu اوقوييجي gibi.

(12) İsm-i mef'ûlun dahi diğer bir şîğası vardır ki meçhûlün mādde-i (13) aşliyyesine (mİş) 'ilāvesiyle olur. Yazılmış, okunmuş gibi.

(14) İsm-i mef'ûlun ma'lûmdan müştakq diğer bir şîğası daha vardır ki (15) maşdar-ı taḥfîfi şîğasıdır. Nite ki yazma kitāb, basma kitāb (16) denilir. Bu şîğa maşdar ile ism-i mef'ûl beyninde müşterektir. Fakat (17) semā'idir.

(18) Edāt-ı maşdarın yerine ḥafîf harekeli olanlarda kāf ve ağır (19) harekeli olanlarda kāf yāḥūd ğayn getirilerek ism-i âlet şîğası (20) yapılır. Lâkin muṭṭarid değildir. Ve isti'mâli nâdirdir. Sürgü, (21) süzgü, baskı, burgu, çalgı gibi.

75

(1) İşbu ism-i âlet şîğası ekşeriyyā mef'ûlun ma'nā-yı maşdarî (2) ile mevşûf olan bir nev'ine isim olur. Sergi, askı, (3) çizgi, yaygı gibi.

(4) Ve ba'zen fā'ilin bir hâl ve keyfiyyetine isim olur. Sevgi, duygu, (5) saygı gibi.

(6) Mübālağa-i ism-i fā'il edâtı ḥafîf harekelilerde (gen) ve ağır (7) harekelilerde (gan) lafızlarıdır ki mādde-i aşliyyeye lâhik olurlar. (8) Çekişgen, utangan, sulugan gibi. Fakat mādde-i aşliyyenin āhiri (9) tā yāḥūd şîn ise ğayn yerine kāf gelir. Sırıtkan, çalışkan gibi.

(10) Bilgiç, süzgeç, yüzgeç, dalgıç dahi cîm ile gelmiştir. (11) (Üşenmek)'ten bir kâ'ide üşengen geldiği gibi üşengeç dahi (12) gelir. Kezâlik (utanmak)'tan hem utangan hem de utangaç gelir.

(13) Şıfat-ı müşebbehe şîğaları iki sınıftır. Sınıf-ı evvel edāt-ı (14) maşdarın mîm'ini ḥazf ile ḥāşıl olur. Titrek (تتره ك), [bunak], (15) çürük gibi. Fakat mādde-i aşliyyenin āhiri sākin olduğu şürette (16) harekelenir. Silik سيليك , açık آچيق gibi. Tarak dahi ism-i âlet (17) olduğu hâlde şāzz olarak bu şîğa üzere gelmiştir. Ölçek dahi (18) bu kabildendir. Sınıf-ı şānī budur ki mādde-i aşliyye ḥafîf harekeli ise (19) kāf ile ve ağır harekeli ise ğayn ile nûn ilhāk olunur: (20) pişkin پيشكين , dalgın طالغين , düşkün دوشكين gibi.

76

(1) Mübālağa-i ism-i fā'ilde olduğu gibi bunlarda dahi mādde-i aşliyyenin (2) āhiri tā yāḥūd şîn ise ğayn yerine kāf gelir. Çatkin چاتقين , (3) taşkın طاشقين , tutkun طوتقين , coşkun جوشقون gibi.

(4) Keskin كسين mübālağa-i ism-i fā'il olduğu hâlde şāzz olarak bu şîğa (5) üzere gelmiştir.

(6) Şıfat-ı müşabbeler fi'l-i lâzımdan müştakq olur ise fā'ilin vaşfi (7) olup ism-i fā'ile benzer ve eğer fi'l-i müte'addiden müştakq olur ise (8) mef'ûlun vaşfi olup ism-i mef'ûle benzer. Fakat ism-i fā'il ve ism-i (9) mef'ûl kıyâsıdır. Her māddeden taşrif olunurlar. Bunlar ise semā'idir (10) ve ism-i fā'il ve ism-i mef'ûl ḥudûşa ve bunlar şübûta delâlet ederler.

Meşelâ (11) dün falan yerde ürken hayvân ve kırılan ‘araba dênildikte ürken (12) ism-i fâ’il ve kırılan ism-i mef’ûl olup bir vakt-i mu’ayyende ürkmek (13) ve kırılmak fi’llerinin hudûs ve vukû’una delâlet ederler.

(14) Ama ürkek hayvân, kırık ‘araba dênildikte ürkeklik (15) hayvânda ve kırıklık ‘arabada birer şıfat-ı şâbite ve müstemirre olduğu (16) müstefâd olur.

(17) **Fâ’ide:** Fârisîniñ ism-i fâ’illeri hânende ve sâzende ve ism-i (18) mef’ûlleri gofte ve beste şîğaları üzere gelir. Bunlar ba’zen lisân-ı (19) ‘Osmânîde isti’ māl olunurlar.

(20) Ba’zen Fârisî emr-i hâzırlarıñ âhîrine elif ve nûn ‘ilâvesiyle (21) şıfat-ı müşebbehe olur: كويان , تابان , خندان , نالان gibi.

77

(1) **Ķā’ide:** Bir kelimeniñ âhîrine edevâttañ bir harf-i sâkin ilhâķ (2) olundukta kelimeniñ âhîri sâkin ise mâ-ķablindeki harekeniñ nev’ine göre (3) harekelenir. Şöyle ki: mâ-ķablindeki hareke kesre yâhûd fetħa ise (4) âhîr-i kelime meksûr kılınır. Eğer zamme ise gerek mebsût olsun (5) ve gerek maķbûz olsun kelimeniñ âhîri zamme-i maķbûza ile (6) harekelenir. Gidiş, geliş, dilim, satım, silik, çıkık, (7) delik, açık, düşük, boğuk, bölük, soluk gibi.

(8) (Dönmek)’ten dönek (ürkmek)’ten ürkek şâzzdır.

(9) Kelimeniñ âhîrine lâhîķ olan harf-i müteħarriķiñ harekesi dahi (10) bu ķā’ideye tâbi’dir. Şöyle ki: âhîr-i kelimeniñ harekesi kesre ya fetħa (11) ise bu harf-i lâhîķ meksûr kılınır ve anıñ harekesini zamme ise (12) be-heme-hâl zamme-i maķbûza olacağından bunun harekesi dahi zamme-i (13) maķbûza olur. Eriyiş, isteyiş, çürüyüş, soluyuş gibi.

(14) Eğer kelimeniñ âhîri sâkin ise mâ-ķablindeki harekeye (15) i’tibâr olunur. Pişkin, kızgın, eşkin, dalgın, düşkün, (16) yorgun, durgun gibi.

(17) Edât-ı nisbet olan lām’ıñ harekesi dahi bu ķā’idelere tâbi’dir. (18) Silivrili, Edirneli, sevimli, zorlu gibi.

(19) Bu ķā’ideler sâ’ir-i fuşûl ve ebvâbda dahi cārî olduğundan (20) aşağılarda taṭbîķatı icrâ olunmak üzere güzelce hıfz olunmalıdır.

78

(1) Ef’âliñ taṣrîfi hakkındañdır.

(2) Bâlâda iş’âr olunduğ u üzere lisân-ı Türkîde fi’llerin mādde-i (3) aşliyyesi emr-i hâzırdır. Bir sağı r ķāf ‘ilâve olundukta cem’ (4) olur. Faķaṭ âhîri sâkin ise harekelenir. Müteħarrik ise (5) bir yâ ziyâde kılınır. Mişâlleri iş te bunlardır:

Gel	Yaz	İste	Ara	Kaşı	Oku
Geliñ	Yazıñ	İsteyiñ	Arayıñ	Kaşıyıñ	Okuyıñ

(6) Emr-i hâzırın cem'ine ekseriyyâ ta'zîm için ber-vech-i âtî bir zâ (7) ziyâde kılınır ve kâf harekelenir.

Gelişiz	Yazınız	İsteyiniz	Arayınız	Kaşıyınız	Okuyunuz
---------	---------	-----------	----------	-----------	----------

(8) Ba'zen emr-i hâzırın cem'ine (DI) 'ilâve olunarak ricâ maqâmında (9) kullanılır. Gelişdi, yazındı gibi.

(10) Emr-i hâzıra mîm-i nâfiyye ilhâk olundukta nehy-i hâzır olur. (11) Mişâlleri bunlardır:

(12) Nehy-i hâzırın müfredi:

Gelme	Yazma	İsteme	Arama	Kaşıma	Okuma
-------	-------	--------	-------	--------	-------

(13) Nehy-i hâzırın cem'i:

Gelmeyin	Yazmayın	İstemeyin	Aramayın	Kaşımayın	Okumayın
----------	----------	-----------	----------	-----------	----------

(14) Diğer cem'i:

Gelmeyiniz	Yazmayınız	İstemeyiniz	Aramayınız	Kaşımayınız	Okumayınız
------------	------------	-------------	------------	-------------	------------

79

(1) Mâdde-i aşliyyeye (sIn/ سون) ilhâk olundukta emr-i gâ'ib müfred (2) olur. Mişâlleri bunlardır:

Gelsin	Yazsın	İstesin	Arasın	Kaşısın	Okusun
--------	--------	---------	--------	---------	--------

(3) İşte bunların âhırine (+lAr) ilhâk olundukta cem' ve (sIn/ سون) (4) lafzının evveline mîm-i nâfiyye getirildikte nehy-i gâ'ib olurlar. (5) Gelmesin ve gelmesinler gibi.

(6) Emirden mütekellim şîğası gelmez ama sâ'ir fi'li'leri hep üç sınıftır. (7) Ya'nî gâ'ib muhâtab ve mütekellimdir. Fi'l-i iltizâmînin mütekellim şîğaları (8) emr-i mütekellim yerine geçer.

Fi'l-i İltizâmî

(9) Fi'l-i iltizâmî ma'nâ-yı maşdarînin vukû'u mütekellimin mültezem ve ma'lûbu (10) olduğuna delâlet eyleyen bir şîğadır ki mâdde-i aşliyyenin âhîri sâkin (11) ise meftûh kılınıp ve müteharrik ise bir yâ ziyâde edilip bir de hâ-yı (12) resmiyye ilhâk olundukta müfred-i gâ'ib hâşıl olur ve (+lAr) 'ilâvesiyle (13) cem'lenir. Diğer şîğaları dahi zamîr-i nisbî ile taşrîf olunur. (14) Mişâlleri bunlardır:

Ğa'ib

Muhâtab

Mütekellim

(15) Âhîri sâkin olanların mişâlleri:

Müfred	Yaza	Yazasın	Yazayım
--------	------	---------	---------

Cem'	Yazalar	Yazasınız	Yazayım
-------------	---------	-----------	---------

80

(1) Āhiri müteharrik olanların mişâlleri:

Müfred	Okuya	Okuyasın	Okuyayım
Cem'	Okuyalar	Okuyasınız	Okuyalım

(2) İşbu fi'l-i iltizâmîniñ müfred gâ'ibi nâdireni şıfat maķâmında (3) kullanılır. Sapa yol gibi. (4) Ve çok def'a du'â maķâmında irâd olunur. Allah muvaffak eyleye gibi (5) ve âhîrine (sI) 'ilâve olundukta fi'liñ lâzımı'l-icrâ olduğunu (6) mübeyyen şıfat olur. Nitekim: vèresiye aldım dênilir ki sonra (7) verilmesi lâzım gelen para muķâbilinde aldım demek olur. Kezâlik batasıya (8) bir gidiş dênilir ki batmağa bādî olacak bir yola gidiş demek olur. (9) Ba'zen bed-du'â maķâmında kullanılır. Asılası herîf gibi ki (10) lâzımı'l-şalb deemektir. Kör olası, adı batası dahi bu kabîldendir.

(11) **Hâl-i Terkîbî Şîğası:** Fi'l-i iltizâmîniñ müfred gâ'ibine (rek) (12) yâhûd (rak) ilhâk olundukta hâl-i terkîbî olur ki icrâ-yı fi'l (13) 'inde fâ'iliñ bulunduğu hâli mübeyyen bir şıfat olur. Söylenerek (14) gitti. Okuyarak geldi gibi.

(15) Ba'zen hâl-i terkîbî tekrâr olunur. Ol hâlde bu edâtlardan (16) 'ârî olarak irâd olunur. Nitekim: düşe kalka geldi dênilir ki (17) düşerek, kalkarak deemektir.

(18) **Fi'l-i Vücübî:** Fi'l-i vücübî bir iş işlemek için fâ'ile lüzüm (19) gösteren bir şîğadır ki edât-ı maşdarıñ kâfi yâhûd kâfi (lı) harfine

81

(1) tebdîl olundukta bu fi'liñ müfred gâ'ibi hâşıl olur. Sevmeli gibi ki (2) sevmek gerek deemektir ve (+lAr) ile cem'lenir ve ba'zen te'kîd için (3) (DIr) 'ilâve olunur. Sevmelidir, sevmelidirler gibi. Muķâtab mütekellimleri (4) dahi ber-vech-i âtî zamîr-i nisbî ile taşrîf olunur:

Müfred	Sevmeli	Sevmelisiñ	Sevmeliyim
Cem'	Sevmeliler	Sevmelisiñiz	Sevmeliyiz

(5) **Tenbîh:** Fi'ller üç zamândan birine delâlet eyler ki mâzî (6) hâl ve istikbâl ya'nî geçmiş şimdiki ve gelecek zamânlar deemektir.

(7) Emir ve fi'l-i iltizâmî ve fi'l-i vücübî şîğaları hep istikbâl (8) içindir. Zîrâ geçmiş için emir ve iltizâm ve irâ'e ve lüzüm 'abeştir. (9) Geçmiş için ancak te'essûf olunabilir. Nite ki: "İnsân geçmişine (10) müte'essif hâlinde nâ-hôşnûd ve geleceğe müterakķib bir hayvândır." (11) deyü ta'rîf olunur. Ve taleb olunan şey zamân-ı tekellümden sonra (12) icrâ

olunabileceğinden hâl dahi olamaz. Üç zamândan birinde (13) bir fi'lin vukû'u haber verilir. Bunun üç şîğası vardır ki (14) fi'l-i mâzî, hâl ve istikbâl şîğalarıdır.

(15) **Fi'l-i Mâzî:** Lisân-ı 'Osmânîde mâzî iki kısımdır: Biri (16) mâzî-i şühûdî ve diğeri mâzî-i naklîdir.

(17) Mâzî-i şühûdî mütekellimin re'ye'l-'ayn gördüğünü haber veren (18) şîğadır. Uşûl-i taşrîfî bu vecihledir ki mādde-i aşliyyeye (DI) 'ilāve

82

(1) olundukta mâzî-i şühûdînin müfred gā'ibi hâşıl olur ve (+lAr) ile (2) cem'lenir. Muḥāṭab ve mütekellimleri dahi ber-vech-i âtî zamîr-i fi'li (3) 'ilāvesiyle taşrîf olunur:

Mâzî-i Şühûdî

(4) Hafîf hârekeli olanların mişâli:

Müfred	Sevdi سودى	Sevdiñ سوديك	Sevdim سوديم
Cem'	Sevdiler سوديلر	Sevdiñiz سوديكنز	Sevdiñ سوديك

(5) Ağır hârekeli olanların mişâli:

Müfred	Yazdı يازدى	Yazdiñ يازديك	Yazdım يازديم
Cem'	Yazdılar يازديلر	Yazdiñiz يازديكنز	Yazdık يازدق

(6) Mîm ile kâf ya kâf'ın hârekelenmediği şüretinde 'alâmet-i kesre (7) olan yâ ekseriyyâ ḥazf olunarak sevdik سودك , sevdim سودم , sevdiñ سودك , yazdiñ يازدك , (8) yazdım يازدم , yazdık يازدق şüretinde yazılır.

(9) **Mâzî-i Naklî:** Mâzî-i naklî mütekellimin semâ' ile bildiğini (10) beyân eylediği şîğadır ki mādde-i aşliyyeye (mİş) 'ilāvesiyle olur (11) ve (+lAr) ile cem'lenir ve ba'zen te'kîd için bunlara (DIr) 'ilāve (12) olunur. Muḥāṭab ve mütekellimleri dahi ber-vech-i âtî zamîr-i nisbî ile (13) taşrîf olunur: bunun hafîf ve ağır hârekelisi mütesāvîdir.

Müfred	Sevmiş	Sevmişin	Sevmişim
Cem'	Sevmişler	Sevmişiñiz	Sevmişiz

83

(1) İşbu mâzî-i naklî şîğasının meçhûlü ism-i mef'ûl şîğasıyla (2) müteḥaddiddir.

(3) Meşelâ sevilmiş şîğası mâzî-i naklînin meçhûlü ile ism-i mef'ûl (4) beyinde müşterektir. İcâbına göre kullanılır. Mâzîlerin meçhûlleri (5) ve menfîleri dahi ma'lûm ve müşbetlerine kıyâs ile taşrîf olunur. (6) Ve ba'zen nefyi te'kîd için mâzî-i menfînin evveline (hîç) getirilir. (7) Meşelâ hîç sormadı, hîç sormamış denilir.

(8) **Hāl:** Zamān-ı hālde bir fi‘liñ vukū‘unu beyān için mādde-i ašliyyeye (9) (yor) lafzı ‘ilāve olunur ve mādde-i ašliyyeniñ āhiri sākin ise (10) harekelenir ve hā-yı resmiyye yazılır ve zamān-ı hāl şīğasının müfred (11) gā‘ibi olur ve (+lAr) ile cem‘lenir. Muḥāṭab ve mütekellimleri dahi (12) ber-vech-i ātī zamīr-i nisbī ile taṣrīf olunur:

Müfred	Seviyor سه يور	Seviyorsun سه يورسين	Seviyorum سه يورم
Cem‘	Seviyorlar سه يورلر	Seviyorsunuz سه يورسينز يورسكز	Seviyoruz سه يورز

(13) Ekseriyyā bunların hā-yı resmiyyesi ḥazf ile seviyor سه يور , yazıyor يازيور (14) şüretinde yazılır.

Nefy-i Hāl

Müfred	Sevmiyor	Sevmiyorsun	Sevmiyorum
Cem‘	Sevmiyorlar	Sevmiyorsunuz	Sevmiyoruz

84

(1) **İstikbāl:** Şīğa-i istikbālīñ kā‘idesi budur ki fi‘l-i iltizamīniñ (2) müfred gā‘ibine (cek) yāḥūd (cak) ‘ilāve olundukta fi‘l-i istikbālīñ (3) müfred gā‘ibi olur ve (+lAr) ile cem‘lenir ve ba‘zen te’kīd için (Dİr) (4) ‘ilāve olunur. Sā’ir şīğalar dahi ber-vech-i ātī zamīr-i nisbī ile (5) taṣrīf olunur:

(6) Ḥafīf ḥarekeli olanların mişālleri:

Müfred	Sevecek	Seveceksin	Seveceğim
Cem‘	Sevecekler	Seveceksiniz	Seveceğiz

(7) Ağır ḥarekeli olanların mişālleri:

Müfred	Yazacak	Yazacaksın	Yazacağım
Cem‘	Yazacaklar	Yazacaksınız	Yazacağız

Nefy-i İstikbāl

(8) Ḥafīf ḥarekeli olanların mişālleri:

Müfred	Sevmeyeceğim	Sevmeyeceksin	Sevmeyecek
Cem‘	Sevmeyeceğiz	Sevmeyeceksiniz	Sevmeyecekler

(9) Ağır ḥarekeli olanların mişālleri:

Müfred	Yazmayacağım	Yazmayaksın	Yazmayacak
---------------	--------------	-------------	------------

Cem'	Yazmayacağız	Yazmayacaksınız	Yazmayacaklar
------	--------------	-----------------	---------------

(10) **Muzāri'** : Lisān-ı 'Osmānīde hāl ve istikbāl şīğalarından başka bir de

85

(1) muzāri' şīğası vardır ki zamān-ı hāl ile zamān-ı istikbāle şāmil (2) olan ma'nā-yı 'umūmiye delālet eyler. Ba'zen devām ve istimrār ma'nāsını (3) iş'ār eder. Şüret-i taşrīf bu vechiledir ki mādde-i aşliyyeye rā-i (4) sākine 'ilāve olundukta muzāri'nin müfred gā'ibi olur ve (+lAr) 'ilāvesiyle (5) cem'lenir ve sā'ir şīğaları ber-vech-i ātī zamīr-i nisbī ile taşrīf olunur.

(6) Okur, okursun, okurum, okurlar, okursunuz, okuruz.

(7) Āhiri müteharrik olanların muzāri'leri hep bu vechile taşrīf olunur. (8) Ama āhiri sākīn ise harekelenir. Bu harekenin envā'i ise (9) muhtelifdir. Şöyle ki şünā'ilerde bu hareke hep fethadır. Sever, yazar (10) gibi. Faķat urur, bulur, görür, vērir, alır (alır), bilür (11) (bilir), sanur (sanır), kalur (kalır), gelür (gelir) şāzzdır.

(12) Şulāsīlerde eğer üç harfin harekesi bir ise muzāri'inde (13) üçüncü harfi bir kā'ide meftūh kılınır. Ölçer, ürker gibi. (14) Eğer ikinci harfi müteharrik ise üçüncü harfin harekesi (15) aña tābi'dir. Eğer anın harekesi zamme ise üçüncü harfi zamme-i (16) maķbūza ile telaffuz olunur. Ögürür, oturur buyurur gibi. (17) Faķat zamme-i maķbūza 'alāmeti olan (vāv) ekseriyyā tahfīf için (18) hāzf ile ögürür اوکورر , buyurur بيورر , oturur اوتورر şüretinde yazılır.

(19) Eğer ikinci harfin harekesi kesre ya fetha ise üçüncü (20) harfi kesre ile telaffuz olunur. İşitir, ısıtır, çevirir, aķarır, usanır gibi.

86

(1) Bunların yā'ları dahi ekseriyyā hāzf olunarak işitir ايشيدر (2) şüretinde yazılırlar.

(3) Rubā'ilerin ve humāsīlerin muzāri'lerinde dahi bu kā'ideye tevfiķen (4) harf-i ahīrleri mā-ķablinin harekesine göre harekelenir: öksürür (5) اوكسورر , kurtulur, irkilir, kıskanır, davranır, kullanır, (6) ımızganır gibi.

(7) Bu ihtilāflar muzarī'-i müsbedtedir. Ama menfīlerinde muṭtariden (mAz) (8) 'ilāvesiyle müfred-i gā'ib olur. Sevmez, yazmaz, okumaz gibi ve ağır (9) harekeli olanlar ekseriyyā elif ile اوقوماز (10) şüretinde yazılır ve menfīlerin dahi müfred-i gā'ibi (+lAr) ile cem'lenir. Diğer (11) şīğaları dahi zamīr-i nisbī ile taşrīf olunur. Faķat ekseriyyā tahfīf (12) için (zā) harfi mütekellimin müfredinde hāzf ve cem'inde yā'ya ķalb (13) olur. Meşelā: yazmazım yerinde yazmam ve okumazım yerinde okumayız denilir.

Muzāri'-i menfīnin mişāli:

(14) Sevmez, sevmezsin, sevmem, sevmezler, sevmezsiniz, sevmeyiz

(15) Ba'zen müstaḳbel gibi müstaḳbel ma'nāsına olan muḳārī'nin evveline (16) te'kīd için (elbette) lafzı getirilir. Ve elbette yapacaktır, elbette (17) yapmayacaktır ve elbette yapar, elbette yapmaz gibi.

87

(1) **Fā'ide:** Māzī-i şühūdīnin cem'-i mütakellim şīḡası ba'zen ism-i (2) fā'il ve ism-i mef'ul maḳāmında kullanılır.

(3) Nitekim: Anı bilmedik kimse var mı ve ḥaḳḳında söylenmedik söz (4) kaldı mı denilir ki bilmeyen, söylemeyen demektir.

(5) Māzī-i naklī ve müstaḳbel ve muḳārī'nin müfred-i ḡā'ibleri ba'zen şıfat (6) maḳāmında isti'māl olunurlar. Geçmiş zamān, gelecek sene, yanar (7) daḡ gibi. Ba'zen mevşūfları maḥḫūf şıfatlar gibi isti'māl (8) olunurlar. Meşelā: Bursa'ya gidecek var mı dēnir.

(9) **Şīḡa-i Rabṭiyye:** Rābiṭa şīḡaları maḫmūnları diğē cūmlenin (10) maḫmūnuna merbūṭ olan şīḡalardır, bunlar beş nev'dir.

(11) Nev'-i evvel şīḡa-i 'aṭfiyyedir ki mādde-i aşıyyeye bā-i sākine ve andan (12) evvel vāv-ı imlā 'ilāvesiyle ḥāşıl olup ki fi'lī şīḡalarının (13) edātların tekrār etmeyerek birbirine rabṭ ile kelāma ḥüsn vērmek (14) için isti'māl olunur ve şīḡa-i 'aṭfiyyede mā-ba'dındaki şīḡanın (15) nev'ine tābi'dir. O ne nev'inde ise bu dahi evvel nev'inde i'tibār (16) olunur ve mā-ba'dı fi'l olduğu taḳdīrde kangı zamāna delālet eyler (17) ise anda dahi ol zamān i'tibār olunur.

(18) Meşelā: gelip gitti dēnildikte geldi gitti dēmek olup (19) burada māzī-i şühūdī kısmından olur. Gelip gider dēnildikte

88

(1) gelir gider ma'nāsına olmaḡla gelip muḳārī' olur. Ve gelip gidecek (2) dēnildikte gelecek ve gidecek dēmek olarak gelip burada (3) fi'l-i müstaḳbel olur.

(4) Nev'-i şānī şīḡa-i tevḫtiyyedir ki māzī-i şühūdīnin mütakellim ma'a'l-ğayr (5) şīḡasına (CA) 'ilāvesiyle olur ve bir cūmle-i şartiyye olarak (6) maḫmūnu her ne vāḳit vāḳi' olur ise maḫmūn-ı cezānıñ beheme-ḥāl (7) vāḳi' olacaḡını ifāde ēder. Nitekim sen böyle derse devām (8) ēttikçe 'ulūmda teraḳḳī ēdersin. Ve ḥüsn-i aḥlāḳıñ oldukça her (9) işte muvaffiḳ olursun dēnilir.

(10) Ba'zen bu maḳāmda (madam ki) cūmle-i 'Arabiyyesi isti'māl olunur. (11) Nitekim madam ki niyetiñiz muḫāliş ola yāḥūd ḥāliştir. Muvaffiḳ (12) olursuñuz dēmek olur.

(13) (CA) yerine (DA) geldikte 'ale'l-ıtlāḳ vāḳit ma'nāsını ifāde (14) ēder. Sevdikte ve yazdıḳta gibi ki sevdiḡi vāḳit ve yazdıḡı (15) vāḳit dēmek olur.

(16) Nev'-i şāliş şīḡa-i ta'ḫbiyyedir ki maḫmūnunu mā-ba'dındaki fi'līñ (17) ta'ḫīb eylemesine delālet eyler. Ḳā'idesi budur ki mādde-i aşıyyenin (18) āḫiri meksūr kılınıp

kesreye ‘alāmet olarak yā ‘ilāve ve ḥafīf (19) ḥarekeli ise (cek) ve ağır ḥarekeli ise (cak) ilḥāk olunur.

(20) Gelicek, olucak gibi bu şīga pek az kullanılır.

89

(1) Nev’-i rābi’ şīga-i intihā’iyyedir ki bir fi’liñ nihāyet bulduğuna (2) delālet eyler. Kā’idesi budur ki mādde-i ašliyyenin āhiri sākin (3) ise meksūr kılınıp ve müteḥarrik ise bir yā ziyāde edilip ba’dehu (4) (-ncA) lafzı ilḥāk olunur. Gelince, yazınca, okuyunca gibi.

(5) Ekşeriyyā buña edāt-ı intihā olan (yA dek) yāḥūd (yA kadar) (6) lafızları ‘ilāve olunur. Gelinceye dek, yazıncaya kadar gibi.

(7) Ba’zen bu şīga-i intihā’iyye şīga-i ta’kībiyye ma’nāsında kullanılır. (8) Nitekim: efendi söze başlayıca herkes lakırdıyı kesti. (9) Ve sen böyle deyince bize diyecek bir söz kalmaz. Ve ben gelince o (10) kalkıp gitti dēnildiği gibi.

(11) Nev’-i ḥāmis şīga-i ibtidā’iyyedir ki fi’l-i iltizāmīniñ müfred-i gā’ibine (12) (II) ‘ilāvesiyle olup fi’liñ ibtidā-yı vukū’undan mütekellimin zamān-ı (13) tekellümüne dek diğēr bir fi’liñ ‘ale’-devām vāḳı’ olduğunu ifāde eyler. (14) Nitekim: derse başlayalı bir gün fevt eylemedim dēnildiği gibi.

(15) Ba’zen bunun āhirine (berü) ‘ilāve olunur. Başlayalı berü (16) gibi ve ba’zen bir de (DAn) ‘ilāve kılınır. Başlayalıdan berü gibi.

(17) **Ef’āl-i Mürekkebe:** Mādde-i ašliyyenin āhiri sākin ise meksūr (18) kılınıp ve müteḥarrik ise bir yā ziyāde edilip ba’dehu vèrmek (19) māddesiyle terkīb olundukta fi’l-i ta’cīl olur ve fi’liñ sür’at-i (20) icrāsını ifāde eyler. Bu şīga vèrmek māddesiniñ taşrīhiyle sā’ir

90

(1) fi’ller gibi taşrīf olunur. Yazıvèrmiş, yazıvèrececek ve hākezā (2) taşrīf olunur.

(3) Fi’l-i iltizāmīniñ müfred-i gā’ibi bilmek māddesiyle terkīb edildikte (4) fi’l-i iktidārī olur. Yazabilmek, söyleyebilmek gibi ki yazmağa, (5) söylemeğe muḳtedir olmak dèmek olur bu dahi bilmek māddesiniñ (6) taşrīfiyle sā’ir fi’ller gibi söyleyebildi, söyleyebilir, söyleyebilecek deyü (7) taşrīf olunur.

(8) Faḳat menfīlerinde taḥfīf için mādde-i ašliyye ya’nī (bil) (9) lafzı ḥazf ve edāt-ı nefy ile iktifā olunur. Gidememek, söyleyememek, (10) yazamamak, okuyamamak gibi.

(11) Ba’zen fi’l-i iltizāmīniñ müfred-i gā’ibi yazmak māddesiyle terekkeb (12) ettiḳte ef’āl-i muḳārebe şīgaları ḥāşıl olur ki ma’nā-yı fi’liniñ (13) kuvve-i ḳarībeye geldiğini ifāde eyler. Nitekim: düşe yazdı dēnilir ki (14) az kaldı düşe dèmektir. Lisān-ı ‘Osmānīde bunun yalnız māzī (15) şīgaları isti’māl olunur. Taşrīfi bu vecihledir.

Fi’l-i Muḳārebiniñ Māzī-i Şühūdī

Düşeyazdı	Düşeyazdın	Düşeyazdım
Düşeyazdılar	Düşeyazdınız	Düşeyazdık

91

Fi'l-i Muḳārebeniñ Māzī-i Naklisi

Düşeyazmış	Düşeyazmışsın	Düşeyazmışım
Düşeyazmışlar	Düşeyazmışsınız	Düşeyazmışız

(1) Yine fi'l-i iltizāmīniñ müfred-i ḡā'ibi görmek māddesiyle terkīb (2) olundukta fā'iliñ ol fi'lide devām ve istimrārını müfīd olur. Êde (3) gördü, êde gör gibi. Gelmek māddesiyle terkīb olundukta (4) fi'liñ zamān-ı māzīden hīn-i tekellūme kadar istimrārını müş'ir olur. (5) Ola gelmiş, söylene gelmiş gibi. Gitmek māddesiyle terkīb olundukta (6) fi'liñ zamān-ı müstaḳbelde istimrārını müfīd olur. Yapa gitsin gibi. (7) Ekseriyyā bu maḳāmda durmak māddesi isti'māl olunur. Yapa dursun (8) gibi. Kalmak māddesiyle terkīb olundukta istikrār ma'nāsı müfīd olur (9) dona kaldı ve baka kaldı gibi. Ve (çıkā) lafzı gelmek māddesiyle (10) terkīb olundukta müfāce'e ma'nāsını müfīd olur. Çıkā geldi (11) gibi ki ansızın ya'ni vaḳitsiz birden bire geldi demektir.

(12) Māzī-i naklī ve müstaḳbelī ve muzāri'niñ müfred-i ḡā'ibleri (olmak) (13) lafzıyla terkīb olunduklarında zamānı mutaẓammın-ı maşdar olur. Êtmiş (14) olmak, êdecek olmak, êder olmak gibi bunlar olmak maşdarının (15) taşrīfiyle sā'ir fi'ller gibi taşrīf olunurlar.

(16) **Fi'l-i İ'āne:** İdi fi'l-i i'āne olup māzī-i naklisi *imiş*

92

(1) ve şīḡa-i şartiyyesi *ise*'dir. Diğer şīḡaları yoktur. Keyfiyyet (2) taşrīfleri ber-vech-i ātī beyān olunur.

Māzī-i Şühūdī

İdi	İdiñ	İdim	İdiler	İdiñiz	İdiñ
-----	------	------	--------	--------	------

Māzī-i Naklī

İmiş	İmişsin	İmişim	İmişler	İmişsiniñiz	İmişiz
------	---------	--------	---------	-------------	--------

Şīḡa-i Şartiyye

İse	İseñ	İsem	İseler	İseñiz	İseñ
-----	------	------	--------	--------	------

(3) Müfred-i muḥāṭabda ve mütekellimlerinde ba'zen hā-yı resmiyye ḥazf ile (4) isen, isem, isek şūretinde yazılır.

(5) İşbu i'âne fi'lleri ba'zen cümle-i ismiyyenin cüz'-i ahîrine ya'nî habere (6) lâhik olur. Mâzî-i şühûdîsi cümle-i ismiyyenin maẓmûnunu (7) müşâhede-i tarîkiyle hikâyeye delâlet eyler. Benim saçım genç iken (8) kumral idi, kara değil idi dênildiği gibi. Mâzî-i naklîsi (9) maẓmûn-ı cümleyi semâ'-i tarîkiyle nakl ve rivâyete delâlet eyler. Falanın (10) kızı ela gözlü imiş, kara gözlü değil imiş denildiği gibi.

(11) Şîga-i şartiyye dahi lâhik olduğu cümleyi diğer bir cümleye (12) şart kılar. Şart bir cümleye diğer cümleyi rabt ve ta'lîk etmektir ki (13) evvelkisine cümle-i şartiyye ve ikincisine cümle-i cezâ'yye dênir. Nite ki: (14) “Özü bozuk ise sözü çürüktür.” ve “Özü şâf

93

(1) değil ise sözü mevşûk değildir.” Kezâlik ““Aklı (2) var ise aña kefil olmaz.” ve “İşi yok ise başkasına vekîl (3) olsun.” dênilir.

(4) Ba'zen şîga-i şartiyyenin elif'i hâzî ile tahfîf olunur. (5) Meşelâ: varsa, yoksa dênilir. Ba'zen yoksa lafzı öyle olmasa (6) maḳâmında kullanılır. Ve ‘Arapçanın (ve illâ) lafzı maḳâmına kâ'im olur. (7) Meşelâ: “ Hoca efendinin gayreti çoktur. Yoksa mektebimiz bu mertebe (8) terakkî etmez idi.” ve “ Sen evvel davrandın yoksa ben sana gidecek (9) idim.” dênilir. Ve ba'zen şîga-i şartiyye hâl maḳâmında bulunarak (10) maẓmûn-ı şartın ‘adem-i vukû' u taḳdîrinde cezânın vukû' u evleviyyette (11) olduğunu ifâde eder. Ve bu şürette ahîrine (dahi) yâhûd (dA) (12) ilhâk olunur. Meşelâ “Kuşûr ettiyse de iltifâtınızı dirîğ etmeyiniz.” (13) dênilir ki kuşûrun ‘adem-i vukû' u taḳdîrinde iltifâtın dirîğ edileyeceği (14) evleviyyette olduğu anlaşılır. Kuşûr etmedimse de cümlesi kuşûr (15) ettiğim hâlde bile demek olup hâl-i terkîbi maḳâmında bulunduğundan bu (16) meşellü şartlara şart hâli dênilir. Ba'zen (dahi) ve (dA) yerine (17) (bile) getirilir. Meşelâ “Kuşûr ettim bile ve kuşûrum olsa bile (18) dênilir.

(19) Bâlâda mezkûr olan ef'âl-i basîte şîgaları işbu i'âne fi'lleriyle (20) terkîb olundukta mürekkeb şîgalar peydâ olur. Şöyle ki fi'l-i i'ânenin

94

(1) Mâzî-i şühûdîsiyle terkîb olundukta ef'âl-i hikâye şîgaları ve mâzî-i (2) naklîsiyle terkîb olundukta ef'âl-i rivâyet şîgaları ve şîga-i şartiyye (3) ile terkîb olundukta ef'âl-i şartiyye hâşıl olur.

(4) Ef'âl-i hikâye ma'nâ-yı fi'liyi müşâhede tarîkiyle hikâyeye ve ef'âl-i (5) rivâyet semâ' tarîkiyle nakl ve rivâyete delâlet eder. Ve ef'âl-i şartiyye (6) mutazammın olduğu ma'nâ-yı şartiye diğer bir cümleyi rabt ve ta'lîk eyler. (7) Keyfiyyet taşrîfleri ber-vech-i âtî beyân olur.

(8) Fi'l-i İ'âne ile Mürekkeb Şîgaları

(9) Hikâye-i fi'l-i iltizâmînin hafif hareketlisi:

Seveydi	Seveydin	Seveydim	Seveydiler	Seveydiniz	Seveydik
---------	----------	----------	------------	------------	----------

(10) Ağır harekelisi:

Yazaydı	Yazaydın	Yazaydım	Yazaydılar	Yazaydınız	Yazaydık
---------	----------	----------	------------	------------	----------

(11) Seveydi, seve idi muḥaffefi olduğu gibi yazaydık dahi yaza (12) idik muḥaffefi olup ba‘de’t-taḥfif ikisi bir kelime olduğundan fi‘l-i (13) i‘ānenin kāfi kâfa tebdil olunmuştur.

Sevmeli idi	Sevmeli idin	Sevmeli idim
Sevmeli idiler	Sevmeli idiniz	Sevmeli idik

(14) Bunlar dahi ba‘zen taḥfif olunarak sevmeliydi, sevmeliydin, (15) sevmeliydik deyü taṣrîf olunur.

95

(1) Ağır harekeliler dahi böyledir. Faḳaṭ muḥaffefin cem‘-i mütেকellimde (2) fi‘l-i i‘ānenin kāf‘ı kâf‘a tebdil ile meṣelâ yazmalıydık denilir.

(3) Hikaye-i Mâzi-i Şühûdî

(4) Hafif Harekeliler:

Seveydi	Seveydin	Seveydim
Seveydiler	Seveydiniz	Seveydik

(5) Ağır Harekeliler:

Yazdıydı	Yazdıydın	Yazdıydım
Yazdıydılar	Yazdıydınız	Yazdıydık

(6) Şûret-i Digerle Taṣrîfî:

Sevdi idi	Sevdi idin	Sevdim idi
Sevdiler idi	Sevdiniz idi	Sevdik idik

(7) Bu şûrette hafif harekeli ile ağır harekeliler beyninde (8) bir fark yoktur.

(9) Hikāye-i Mâzi-i Naklî

Sevmiş idi	Sevmiş idin	Sevmiş idim
Sevmiş idi	Sevmiş idiniz	Sevmiş idik

(10) Ba‘zen yalnız elif‘in ḥazfıyla taḥfif olunarak sevmişidi (11) gibi taṣrîf olunur.

96

(1) Hikāye-i Hāl

Seviyor idi	Seviyor idiņ	Seviyor idim
Seviyor idiler	Seviyor idiņiz	Seviyor idik

(2) Bunlar dahi ba'zen elif ve yā'nın hāzıfıyla tahfif olunarak (3) meşelā seviyordu dēnilir ve bu vecihle taşrīf olunur. Faķat (4) cem'-i mütেকellimde gerek hafif hareketli olsun gerek ağır hareketli (5) bulunsun lede't-tahfif fi'l-i i'āneniņ kāf'ı kāf'a tebdil olunarak (6) meşelā yazayorduk يازه يوردي , seveyorduk سوه يوردي dēnilir.

(7) Çünkü ba'zı bilād-ı 'Osmāniyyede (yor) lafzı bir kā'ide hafif (8) hareketli kelimelerde zamme-i mebsūta-i şakile ile telaffuz olunduğundan (9) ياز يوردي , سو يوردي dēnilmek lāzım gelir ise de İstanbulca (10) bu (yor) lafzı hafif hareketli olan kelimelerde dahi zamme-i (11) mebsūta-i şakile ile telaffuz olunarak kelimāt-ı şāzze hükme girmiş (12) olduğundan İstanbul lisānınca سو يوردي dēnilmek lāzım gelir.

(13) Hikāye-i Müstaķbel

Sevecek idi	Sevecek idiņ	Sevecek idim
Sevecek idiler	Sevecek idiņiz	Sevecek idim

(14) Hikāye-i Muzāri'

Sever idi	Sever idiņ	Sever idim
Sever idiler	Sever idiņiz	Sever idik

97

(1) Bunlar ekşeriyyā tahfif olunarak severdi, severdiņ gibi taşrīf (2) olunur. Ağır hareketliler dahi bu vecihledir. Faķat cem'-i mütেকellimde (3) bir minvāl-i sābık kāf ğayn'a tebdil olunarak meşelā yazardık (4) dēnilir. Menfileri dahi 'aynıyla bu kıyās üzere taşrīf olunur.

(5) Rivāyet-i Fi'l-i İltizāmī:

Seveymiş	Seveymişsin	Seveymişim
Seveymişler	Seveymişsiņiz	Seveymişiz

(6) Rivāyet-i Fi'l-i Vücübī:

Sevmeli imiş	Sevmeli imişsin	Sevmeli imişim
Sevmeli imişler	Sevmeli imişsiņiz	Sevmeli imişiz

(7) Ef'al-i Şartıyye Taşrīfi:

(8) Fi'l-i İltizāmī-i Şarfi:

Sevse	Sevsen	Sevsem
Sevseniz	Sevseler	Sevsek

(9) Ekşeriyyā muḥātabıñ müfredinde mütakellimlerde hā-yı resmiyye ıskātıyla (10) sevsen سوسك , sevsem سوسم , sevsek سوسك şüretinde yazılır.

(11) Fi'l-i Vücübî-i Şarṭı:

Sevmeli ise	Sevmeli isen	Sevmeli isem
Sevmeli iseler	Sevmeli iseniz	Sevmeli isek

98

(1) Ba' zen elif'in ḥazfıyla tahfif ve vaşl olunarak sevmeliyse سومليسه (2) deyü taşrîf olunur.

(3) Mâzî-i Şühûdî-i Şarṭı:

Sevdi ise	Sevdiñ ise	Sevdim ise
Sevdiler ise	Sevdiñiz ise	Sevdik ise

(4) Ba' zen tahfif ile sevditse سوديسه , sevdiñse سودكسه deyü taşrîf olunur.

(5) Diğer Şüret:

Sevdiyse	Sevdiysen	Sevdiysen
Sevdiyseler	Sevdiyseniz	Sevdiysen

(6) Bu Şüretin Ağır Harekelisi:

Yazdıysa	Yazdıysa	Yazdıysam
Yazdıysalar	Yazdıysanız	Yazdıysak

(7) Mâzî-i Naklî-i Şarṭı:

Sevmiş ise	Sevmiş isen	Sevmiş isem
Sevmiş iseler	Sevmiş iseniz	Sevmiş isek

(8) Rivāyet-i mâzî-i şühûdî şîğası yoktur. Rivāyet-i mâzî-i (9) naklîye geçelim:

(10) Rivāyet-i Mâzî-i Naklî:

Sevmiş imiş	Sevmiş imişsin	Sevmiş imişim
Sevmiş imişler	Sevmiş imişsiniz	Sevmiş imişiz

99

(1) Rivāyet-i Hāl:

Seviyor imiş	Seviyor imişsin	Seviyor imişim
Seviyor imişler	Seviyor imişsiniz	Seviyor imişsiz

(2) Bunlar dahi tahfîf ile seviyormuş سویورموش , seviyormuşsun سویورموشسین (3) gibi taşrîf olunur.

(4) Rivāyet-i Müstaḳbel:

Sevecek imiş	Sevecek imişsin	Sevecek imişim
Sevecek imişler	Sevecek imişsiniz	Sevecek imişsiz

(5) Bunlar dahi baʿzen tahfîf ile sevecekmiş gibi taşrîf olunur.

(6) Rivāyet-i Muẓārîʿ:

Sever idi	Sever idiñ	Sever idim
Sever idiler	Sever idiñiz	Sever idik

(7) Bunlar ekşeriyya tahfîf ile severdi deyü taşrîf olunurlar (8) ve bu şürette cemʿ-i mütekellimde kāf kâfʾa tebdîl olunarak meşelâ (9) yazardık dênilir.

(10) Bunlar dahi baʿzen tahfîf ile sevmişise yâhûd sevmişse (11) deyü taşrîf olunur.

(12) Hāl-i Şarṭı:

Seviyor ise	Seviyor iseñ	Seviyor isem
Seviyor iseler	Seviyor iseñiz	Seviyor isek

100

(1) Müstaḳbel-i Şarṭı:

Sevecek ise	Sevecek iseñ	Sevecek isem
Sevecek iseler	Sevecek iseñiz	Sevecek isek

(2) Muẓārîʿ-ı Şarṭı:

Sever ise	Sever iseñ	Sever isem
Sever iseler	Sever iseñiz	Sever isek

(3) Baʿzı tahfîf ile severse deyü taşrîf olunur.

(4) Gerek hikāye, gerek rivāyet ve gerek şart şüretlerinde edāt-ı (5) cemʿ olan (+lar)ʼın aşl-ı fiʿle ʿilāvesi cāʿiz olur.

(6) Meşelâ sevmişler idi, seviyorlar idi, sevecekler idi, (7) severler idi ve kezâ sevmişler imiş, seviyorlar imiş, sevecekler (8) imiş, severler imiş ve kezâlik sevmişler ise, seviyorlar

ise, (9) sevecekler ise, severler ise dēnilmek cā'iz olur. Bunlar dahi (10) ba'zen taḥfif ile meşelā sevmişlerdi, sevmişlermiş, sevmişlerse (11) deyü taşrīf olunur.

(12) **Fā'ide:** Fi'l-i iltizāmīniñ ḥikāye ve rivāyet şīğaları ba'zen (13) şart maḳāmında isti'māl olunurlar. Nite ki “Eğer Bursa'ya gideydik (14) çok menfa'at görürdük”, “Eğer kaplıcalara devām edeymişim çok (15) fā'ide görecekmışim” dēnildiği gibi. Bunlar ba'zen temennī için (16) kullanılırlar. Nitekim: “kāşki vaktiyle okumağa çalışaydım.

101

(1) Kāşki taḥşilde bulunaymışız” dēnildiği gibi. Ba'zen fi'l-i iltizāmī-i (2) şartı dahi böyle temennī ma'nāsına kullanılır. Nite ki: “Ah bu sene (3) Bursa'ya gitsem” dēnildiği gibi. Ba'zen ta'zīm için emir maḳāmında (4) bu fi'l-i iltizāmī-i şartı kullanılır. Nite ki: “Şu mektūbu yazınız” (5) maḳāmında yazsaınız ve “Efendimiz şu müsveddeyi taḥṣīḥ buyurunuz” (6) maḳāmında buyursaınız dēnildiği gibi.

(7) **Şīğa-i Şıla:** Māzī-i şühūdīniñ yāḥūd müstaḳbeliñ müfred-i gā'ibine (8) zamīr-i vaşfi 'ilāve olundukta şīğa-i şıla olur ki evvelkisinde zamān-ı (9) māzīyi ve ikincisinde zamān-ı istiḳbālī mutazammın ve fā'iline muzāf-ı (10) maşdar ḳabīlinden olur. Nite ki: “Anıñ seni sevdiği neden ma'lūm” (11) ve “Anıñ saña tezkire yazdığı işitildi” ve “Geleceği muḥakkaktır”, (12) “Kalacağını bilmem” dēnilir.

(13) Cem'lerinde edāt-ı şıla sākin kılınır ve ḡayn dahi ḳaf'a münḳalib olur. (14) Sevdikleri, yazdıkları, sevecekleri, yazacakları gibi.

(15) Muḥāṭab ve mütekellime muzāf olduklarında āḥirlerine uşūlu (16) vecihle zamīr-i izāfīleri lāḥik olur. Sevdığım, yazdığım, (17) seveceğiniz, yazacağınız gibi.

(18) Şīğa-i şıla çok def'a vaşf-ı sebebī maḳāmında isti'māl olunur. (19) Nite ki: “Sevdiği zāt, göreceği iltifāt, yazdığı yazı, (20) okuyacağı kitāb, gittiğim zamān, uğrayacağım yerler” dēnilir.

102

(1) Maşdarıñ āḥirine (DA) 'ilāve ve olmak māddeşiyle terkīb (2) olundukta zamān-ı ḥāzırı mutazammın bir şīğa-i şıla olur ve olmak fi'liniñ (3) taşrīfiyle diğerkleri gibi taşrīf olunur. Meşelā sevmekte olduğu, (4) yazmakta olduđuñ, gelmekte oldukları, görmekte olduğumuz gibi.

(5) Ba'zen olmak yerinde bulunmak māddeşi isti'māl olunur. Yazmakta (6) bulunduğu, yazmakta bulunduğum gibi. Ba'zen idiği kullanılır. (7) Yazmakta idiği yazmakta idikleri yazmakta idiğini gibi ba'zılar (8) bu maḳāmda eddiği lafzını vāv ile ايدوكم , ايدوكى (9) şüretinde yazarlar.

BĀB-I SĀDİS

(10) Edevât ya'nî hurûf-ı ma'ânî beyânındadır.

(11) **Edât-ı Nidâ:** Lisân-ı Türkîde (ā) harf-i nidâdır ve 'Arabîniñ (12) ا lafzına muķābildir. A canım gibi.

(13) Ba'zen buña (hā) ilhāk olundukta maķām-ı taķassürde (ah) denilir (14) ve (yā) ile ta'accüb için (ay) isti'māl olunur. Fethā-i hafîfe ile (15) harekelenerek yetişir maķāmında (ah) dênilir. Zamme-i şakîle-i mebsûta (16) ile harekelenerek maķām-ı telezzüzde (oh) dênilir. Evveline vāv idhāl (17) olunarak maķām-ı te'essüfte (vah) dênilir. İsti'cāl maķāmında (haydi)

103

(1) lafzı kullanılır. Nite ki Haydi gidelim dênilir. Ba'zen te'kîd (2) için fi'llerin āhîrine (a) getirilir. Meşelâ “böyle olur a” (3) denilir ki şüphesiz böyle olur demektir. Faķať fi'l eđer hafîf (4) hareketli olur ise (a) dahi fethā-i hafîfe ile harekelenir ve fi'le (5) vaşl olunur. Meşelâ Falan efendi bugün mektebe gider eh (gidere) (6) dênilir elbette gider demektir. Baksın a (baksın) ve gelsin eh (gelsin) (7) dahi bu kabildendir. Āhîri müteharrik olan fi'llerden sonra geldiklerinde (8) yā'ya kalb olunur. Meşelâ dediğim çıktı yā ve efendi geldi ya dênilir. (9) Ba'zen (yā) ve (ya) tenbîh için kelimenin evveline dāhîl olur. (10) “Yā doğru, dediğin adamın bu yalanına ne dersin” ve “Ya sen (11) niçin böyle yalancıların sözlerine aldanırsın” dênildiği gibi.

(12) Fārisîde edât-ı nidâ olarak kelimenin āhîri meftûh ve memdûd (13) kılınır. 'Arabîde dahi kelimenin evveline (ا) getirilir.

(14) Bunlar nâdiren ba'zı iş'âr 'Osmāniyyede isti'māl olunurlar. Nite ki (15) 'İzzetā yāhūd Ey 'İzzet! 'İzzet! dênilir.

(16) **Edât-ı Tenbîh:** Tenbîh söylenecek söze muķātabın dikkat-i nazarını (17) celb etmektir.

(18) (İşte) tenbîhtir. İşte iş böyle görülür. İşte derse (19) böyle çalışmalı dênildiği gibi.

(20) (Hele) dahi edât-ı tenbîhtir. Hele şuna bak cümlesinde

104

(1) olduğu gibi. Faķať ekşeriyyā maķām-ı muzafferiyyette kullanılır. Hele dersimi (2) belledim ve Hele dediğimi yaptım cümlelerinde olduğu gibi. Ba'zen (3) huşûşen maķāmında isti'māl olunur. İstanbul'un hele Boğaziçi'niñ (4) havası ne laţiftir! dênildiği gibi.

(5) (Ha) dahi edât-ı tenbîhtir. Nitekim Ha dinle ben saña bu mes'eleyi (6) anlatayım dênildiği gibi. 'Arabîde dahi (hā) edât-ı tenbîhtir. (7) هكذا gibi ki işte böyle demektir.

(8) **Edât-ı Ta'lîl:** (İçin) edât-ı ta'lîldir. Bir hükmün 'illetine (9) lâhîk olur. Nitekim ziyaret için geldim dênilir.

(10) Mübhemāta ve ism-i işāretlere ve zamīrlere ve şīğa-i şılaya dahi lāhik (11) olur. Ne için, bunun için, anın için, benim için, böyle (12) olduğu için gibi. Ba'zen elif'i hāzı ile tahfif olunur. Niçin, (13) anıncün, benimcün, olduğucün gibi. Ba'zen ne'ye tahfif olunarak (14) niçin makāmında neye dēnilir.

(15) Fārisīce برای için ma'nāsınadır. Berā-yı hātır gibi ki (16) hātır için demektir.

(17) 'Arabīde lām-ı meksūre için ma'nāsına gelir. لسبب , لغرض (18) gibi ki bir gāraız için, bir sebep için demektir. ba'zen اجل (19) lafzıyla kullanılır. Li-ecl'il-maşlaḥa gibi ki maşlaḥat için demek (20) olur. (Zīrā) dahi edāt-ı ta'lildir. Faḫaṭ cümlelerin evveline dāḫil

105

(1) olur ve alt taraftaki cümle için üst taraftaki cümleye 'illet (2) olduğunu ifāde eyler. Ba'zen (çünkü) lafzı dahi zīrā makāmında (3) isti'māl olunur. (Üzere) edāt-ı isti'māldir ki bir şey'in üstü (4) demektir. At üzere ve istirāḥat üzere gibi ve ekseriyyā zamīr-i (5) izāfī ile kullanılır. Ve üzerine, üzerine, üzerime, üzerine, (6) üzerinize, üzerimize dēnilir. Maşdarlara lāhik oldukta şart (7) ma'nāsını mutazammın olur. Meşelā "Defter tutmak üzere me'mūr oldu" (8) dēnir ki defter tutmak şartıyla demek olur. Ba'zen zamān-ı (9) istikbālī zamān-ı ḫāle taḫṛīb eder. Gitmek üzereyim dēnildiği gibi ki (10) hemān şimdi gideceğim demek olur.

(11) Fārisīde (بر) üzere ma'nāsınadır. Nite ki ber kemāl dēnilir ki (12) kemāl üzere demektir. 'Arabīsi (على) harfidir. 'Alā külli ḫāl gibi ki (13) her ḫāl üzere demektir.

(14) (Eğer) harf-i şarttır. Fārisīden ma'hūzdur. Cümle-i şartiyyeler (15) üzerine dāḫil olur. "Eğer Bursa'ya gider isen şifā (16) bulursun" gibi ve şart ḫālī üzere dāḫil oldukta aḫa (هـ) (17) 'ilāve kılınır. Meşelā Eğerçi ben sizin ziyāretiñize gittim ise de (18) siz nezāket edip bize geliñiz" dēnilir ve ba'zen elif'i hāzı ile (19) gerçi yazılır. Ve ba'zen (eğerçi) yerine (her ne kadar) lafzı (20) kullanılır.

106

(1) (İken) edāt-ı ḫāliyyettir. Cümlelere lāhik olur. Meşelā "Ben (2) saña muḫliş iken" dēnilir ki muḫliş olduğum ḫāle demek olur. (3) Kezālik "Ben falan yere gider iken" dēnilir ki gitmekte olduğum demek (4) olur ve ba'zen elif'i hāzı ile tahfif olunur. Meşelā giderken dēnilir.

(5) (İle) ba'zen muşāḥabet için olur. Ya'nī birlikte olmak (6) ma'nāsını ifāde eyler. Nite ki "Falan Ağa, Paşa ile yalıya gitti." (7) dēnildiği gibi ve ba'zen te'kid için (bile) yāḫūd (berāber) 'ilāve (8) olunur. Falan Efendi ile bile yāḫūd berāber Bursa'ya gitmiş (9) dēnildiği gibi.

(10) Ba'zen isti'āne için olur. Ālīt ve vesāṭet ma'nāsını ifāde eyler. (11) Nite ki kalem ile yāḫūd kendi kalem ile yazdı ve bıçak ile yāḫūd (12) bıçağı ile ve balta ile yāḫūd baltası ile kesti dēnilir. (13) Ba'zen elif'i hāzı ile tahfif olunur. Kalemle, kalemle ve bıçakla ve (14)

bıçağıyla, baltasıyla dēnilir. Ba'zen maşdar lāhik olarak (15) ta'lil ma'nāsını ifāde eder. Kesmekle gibi ki kestiği için dēmek (16) olur. Ba'zen (ile) ma'nāsında (birle) kullanılır. Ėtmek birle, (17) yapmak birle gibi.

(18) Fārisice (بـ) ile ma'nāsındır. Nite ki bā-sened dēnilir. (19) Senet ile dēmehtir. 'Arapçada bu maķāmda bā-i meksūre ve مع lafzı kullanılır. (20) Bi's-selāme gibi ki selāmet ile dēmehtir. ma'a mā-fih dēnilir ki (21) şunuyla bile dēmek olur.

107

(1) (İmdi) edāt-ı tafşıldır. Bir kelām-ı mücmeli tafşil için gelen (2) cümleli evveline dāhil olarak bu cümleli mā-ķablını tafşil edeceğini (3) iş'ār eyler.

(4) (Ammā) 'Arabīden ma'hūzdur, üst tarafından geçen mübhem sözü (5) izāh için irād olunan cümleli evveline dāhil olur.

(6) (Ancak) edāt-ı haşrdır. Bir hükmün bir şey'e inhişārını (7) ifāde eyler ve haşr iki ma'nāyı müştemeldir: Biri ma'nā-yı şübūtīdir ki (8) bir şey'in bir şeyde bulunmasıdır.

(9) Diğeri ma'nā-yı selbīdir ki ol hükmün başka yere sirāyet (10) etmesidir. Bu haşr (ancak) lafzının dāhil olduğu kelimedede (11) i'tibār olunur. Meşelā "Falan kişi ile İstanbul'a ancak ben gittim" (12) dēnildikte gitmek mütekellime maķşūr olup başkasının gitmediğini ifāde (13) eder ve "Anıyla bugün ben ancak İstanbul'a gittim" dēnildikte (14) gitmesi İstanbul'a maķşūr olup başka yere gittiğini ifāde eyler (15) ve "Ben bugün İstanbul'a ancak anıyla gittim" dēnildikte başkasıyla (16) gitmediğini müfīd olur. Ba'zen cümle-i istidrākiyyeye ya'nī bir (17) kelāmın ibhām eylediği hātırayı def' için irād olunan cümleye (18) dāhil olur. Meşelā "Çok söyledi, ancak ifādesinden bir şey (19) anlaşılmadı" dēnilir ki çok söyledi dēnildikte çok şeyler (20) anlaşılmak hātırā gelir ve bunu def' için ancak bir şey anlaşılmadı

108

(1) dēnilir "Ricā etti, ancak ricāsı kabūl olunmadı" 'ibāresi (2) dahi bu kabīldendir.

(3) 'Arabīden ma'hūz olan (faķat) lafzı ancak gibi haşr (4) ve istidrāk için kullanılır. Yine 'Arabīden ma'hūz olan (lākin) (5) lafzı dahi istidrāk için isti'māl olunur.

(6) (Belki) edāt-ı ızrābdır. Ya'nī üst taraftaki sözden (7) şarf-ı nazarla alt taraftaki söze bak dēmeği iş'ār eyler. Nite ki (8) Anı şū-i hāli yalnız kendisine değıl belki bi'l-cümle akrabāsına (9) muızırrdır dēnildiğı gibi.

(10) (CA) isim ve şıfat bāblarında beyān olunduğı üzere isimlere (11) lāhik olarak edāt-ı nisbet ve şıfatlara lāhik olarak edāt-ı taşğir (12) olur. Ba'zen dahi edāt-ı temyīz olur ki bir hükmün cihetini beyān (13) eyler. Nite ki sen ma'lūmātça aña fā'iksin dēnilir ki ma'lūmāt (14) cihetiyle dēmek olur. Ve bence böyledir dēnilir ki benim 'indimde baña (15) göre dēmek olur. Ba'zen māzī-i naķlīniñ ya muzāri'iniñ müfred-i (16) gā'ibine lāhik olur ve aña bir de (+sInA) 'ilāve olunarak teşbīh (17) ma'nāsı ifāde eyler.

(18) Nite ki olmuşçasına ve edercesine dênilir ki olmuş gibi (19) ve eder gibi demek olur.

(20) (DA) edât-ı zarfıyettir: Bursa'da, güz mevsiminde, at sırtında,

109

(1) bunda, şunda, anda gibi. Şîğa-i şılaya lâhik olduğta (2) nün ile meşelâ gittiğinde, vardığında dênilir.

(3) Fârisîde (در) de/da ma'nâsınadır: der hâtır gibi ki hâtırdâ (4) demektir. 'Arabîde dahi (فى) de/da ma'nâsınadır. Fi'l-vâkı' gibi ki (5) vâkı' da demektir.

(6) Zarf-ı iki kısımdır. Biri zarf-ı mekândır: yerde, konakta, (7) mektebde gibi. Diğeri zarf-ı zamândır: ayda, yılda gibi.

(8) Ba'zen zarf-ı zamânlardan edât-ı zarfıyyet tayy olunur. Akşam (9) çıktım, bugün geldim gibi.

(10) Sonra kelimesi zarf-ı zamân olduğu hâlde dâ'imâ edâtsiz (11) kullanılır. Sonra geldi gibi.

(12) Bu makâmda 'Arabîden ba'dehu, mu'ahharen ve mukâbilde, mukaddimen lafızları (13) kullanılır.

(14) (Dek) edât-ı intihâdır. Bir fi'lin nihâyet bulduğu şey'e lâhik (15) olur: Bursa'ya dek gittim dênildiği gibi.

(16) Ba'zen âhîrine yâ ve nün-ı sâkine 'ilâve olunarak değin dênilir. (17) Ba'zen te'kid için kelimenin evveline (çak) getirilir: Çak (18) Bursa'ya dek dênildiği gibi. Lâkin bu (çak) lafzının isti'mâli (19) mehcûrdur. Ba'zen dek yerine kadar lafzı kullanılır: Bursa'ya (20) kadar gittim dênildiği gibi.

110

(1) Fârisîce bu ma'nâya تا harfî kullanılır: Tâ şabâh gibi ki (2) şabâha dek demektir. 'Arabîde (الى) edât-ı intihâdır: الى آخر العمر (3) gibi ki âhîr-i 'ömre dek demektir.

(4) (DAn) ibtidâ içindir ki bir mesâfenin mübdi'ine lâhik olur: (5) İstanbul'dan Mısır'a kadar gittim dênildiği gibi. Yâhûd bir zamânın (6) mübdi'ine lâhik olur ve bu lafzı 'ilâve olunur: Şehr-i Ramazândanberü (7) gibi. Ve ba'zen sebebiyyet için olup fi'lin menşe' ve sebebine lâhik (8) olur: O baña gelmediğinden ben de aña gitmedim ve bundan nâşî (9) görüşemedik dênildiği gibi. Ve ba'zen beyân için olur: (10) gümüşten zarf yaptırmak gibi ki zarfın aşlı beyân olunur.

(11) Maşdar-ı tahfîfiye lâhik olarak andan mukaddem bir fi'lin vukû'unu (12) iş'âr eyler: Sen oraya gitmeden ben geliyordum dênildiği gibi (13) ve ba'zen edât-ı tafzîl olan daha lafzından evvel gelir: Bu andan (14) daha a'lâdır gibi. Ve ba'zen işbu (DAn) edâtından sonra (ise) (15) ziyâde kılınır:

(16) Nite ki Anıñ lakırdısını işitmedikten ise kendisini görmek (17) daha evvelâdır dênilir. Ve (DAn) ba'zen başka lafzıyla ile berâber istiṣnâ (18) maḳâmında isti'mâl olunarak bir hûkûmden müsteṣnâ olan şey'e lâhik (19) olur: Mektebden bir yere gitme dênildiği gibi ki hiç bir yere gitme (20) illâ mektebe git demek olur. Ve ba'zen başka yerinde (ğayri) yâḥûd (21) (mâ'adâ) kullanılır. Benden ğayri, senden mâ'adâ gibi.

111

(1) Fârisîde (از) ve 'Arabîde (من) ve (عن) DAn ma'nâsınadır: (2) Ez her cihet, mine'l-ğarâ'ib, 'ane'l-icrâ' gibi ki her cihetten, (3) ğarâ'ibden, eczâ-yı kitâbdan demektir. Farisîde (مكرر) 'Arabîde (4) (لا) istiṣnâ içindir. İkisi dahi ba'zen lisân-ı 'Osmânîde isti'mâl (5) olunur. Meşelâ Falan Efendi bir ders fevt eylemez, meğer ki nâ-mizâç (6) ola ve bir yere gittiği yok illâ mektebe gider dênilir. (Deyü) tereccî (7) ya'nî bir fi'liñ vuḳû'unu ümîd ve me'mûl etmek maḳâmında kullanılır. (8) Meşelâ İkrâm olunur deyü geldim dênilir ki ikrâm olunur ümîd (9) ve emeli ile geldim demek olur.

(10) **Edât-ı Nefy:** (+sXz) edât-ı nefydir. İsimlere lâhik oldukta (11) şıfat olur. 'akılsız, parasız gibi ki 'aklı, parası olmayan demektir.

(12) Ba'zen âḥirine bir yâ ve nûn-ı sâkine 'ilâve olunur ve (zâ) (13) dahi meksûr kılınır: anşızın gibi. Maşdarlara lâhik oldukta (14) dâ'imâ böyle yâ ve nûn ile kullanılır: gelmeksizin, sormaksızın (15) gibi. Ammâ şıfatlara lâhik olmaz. Anlarda edât-ı nefy (değil) lafzıdır: (16) deli değil, 'âkil değil gibi. (Hiç) nefy te'kid içindir: O hiç (17) bir ders fevt eylemedi, benim aña hiç diyeceğim yoktur dênildiği gibi.

(18) Fârisîce (بی) +sXz (نا) değil ma'nâsınadır. Nite ki bî-sebep (19) dênilir ki sebepsiz demektir. Ve nâ-lâyık dênilir ki lâyıḳ değil demektir.

(20) Yine Farisîce (نه) edât-ı nefy olup mükerrer olarak kullanılır:

112

(1) Ne öyle olur ne böyle olur cümlelerinde olduğu gibi ki iki (2) türlü de olmaz demek olur.

(3) 'Arabîde (لا) edât-ı nefy olup lisânımızda dahi ba'zen bâ ile (4) kullanılır: bilâ-sebeb gibi ki sebepsiz demektir.

(5) Ba'zen bu maḳâmda (بغير) lafzı kullanılır: bi-ğayr-ı ḥaḳḳ gibi ki (6) ḥaḳḳsız demektir. Yalnız (غير) lafzı şıfatlara dâḥil olur: mu'âmele-i (7) ğayr-ı lâyıḳa gibi ki lâyıḳ olmayan demektir.

(8) (Ki/ كه) Fârisîden ma'hûz edât-ı rabṭtır. Ba'zen şıfatı mevşûfa rabṭ (9) eyler. Nitekim Bu çocuk ki dersine müdâvimdir, az vakitte feyz (10) bulur dênilir. Ba'zen mef'ûlu fi'le rabṭ eder. Nitekim Anladım ki (11) sen derse çalışmamışsın dênilir. Ve derse çalışmadığını

ağladım (12) demek olur. Ba'zen mīm ilhāk olunur ve hā-yı resmiyye yā'ya tebdīl (13) ile yā hāzif edilir ve کم veya کم دénilir.

(14) **Edāt-ı Teşbīh:** (Gibi) edāt-ı teşbīhtir. Müşebbehe lāhik olur. (15) Nite ki İnci gibi dénilir. Ba'zen şīga-i şılaya lāhik olarak (16) derhāl ma'nāsını ifāde eyler. Meşelā öñlediği gibi ben gittim (17) dénildikte anıñ geldiği vākit ben derhāl gittim demek olur.

(18) 'Arabīde kāf-ı meftūha edāt-ı teşbīh olup lisān-ı 'Osmānīde nādiren (19) kullılır: ككلاول gibi ki evvelki gibi dèmektir.

(20) (cIlAyIn) dahi lisān-ı Türkīde edāt-ı teşbīhtir. Şimdi nādīr (21) kullılır: bencileyin benim gibi dèmektir.

113

(1) Böyle, şöyle, öyle lafızları dahi bunun gibi, şunun gibi, (2) anıñ gibi ma'nalarına isti'māl olunurlar.

(3) 'Arapça (كذا) böyle ve (هكذا) işte böyle ve (كذلك) (4) şöyle demek olup ba'zen 'ibāre arasında isti'māl olunurlar. (5) (Nite ki) ve (nitekim) dahi teşbīh ve temşīl içindir. Faķat cümlelerin (6) evveline dāhil olurlar.

(7) (San) emr-i hāzırdır. Faķat (sanki) teşbīh maķāmında (8) isti'māl olunur. Meşelā "Sanki o beni bilmiyor" dénilir ki bilmiyor (9) gibi demek olur.

(10) (كوبا) Fārisī olup (sanki) ma'nāsına isti'māl olunur. (11) Lisān-ı Fārisīde (آسا) ve (وش) edāt-ı teşbīh olup ba'zı (12) iş'ār ve münşe'āt-ı 'Osmāniyyede isti'māl olunur. Māh-veş ve misk-āsā (13) gibi ki ay gibi misk gibi dèmektir.

(14) Kezālik (واری) dahi edāt-ı teşbīhtir. Nite ki gül gibi (15) diyecek yerde gülvārī dērler.

(16) (mI) edāt-ı istifhāmdır. Dā'imā mes'ūlun-'anha lāhik olur. (17) Meşelā Bursa'ya mı gittin? dénildikte gittiğin yer Bursa mıdır? (18) deyü su'āl édilmiş olur. Ve Bursa'ya vapur ile mi gittin? (19) dénildikte Bursa'ya gittiği ma'lūm ammā ne vāsıta ile gittiği (20) meķhūl olduğundan vapur ile mi deyü su'āl édilmiş olur. Eğer

114

(1) gitmek fi'lin vukū' ve 'adem-i vukū'unda su'āl olunacak olur ise (2) fi'le ilhāk olunur ve zamīr-i ta'lillerden sonra ve zamīr-i nisbīlerden (3) evvel getirilir. Meşelā Bursa'ya gittin mi? yāhūd gidecek misin? (4) dénilir. Bu vecihle vāķı olan su'āllerin cevāplarında eğer cümle (5) hāli üzere takrīr olunacak ise edāt-ı taşdīķ olan (evet) (6) lafzı kullılır. Nite ki Bursa'ya gittin mi? su'ālının cevābında (7) *evet* dénildikte gittim demek olur ve eğer *hayır* dénilir ise (8) redd édilmiş ya'nī gitmedim dénilmiş olur.

(9) Ba'zen *evet* yerinde 'Arabīden ma'hūz olan بلى kullılır.

(10) İstifhām ba'zen maķām-ı nefyde irād olup istifhām inkārı (11) tesmiyye olunur. Nite ki yapamadın maķāmında yapabildin mi? dénilir.

(12) **Hurûf-ı 'Atıf:** Lisân-ı 'Arabîde vāv-ı meftûha harf-i 'atıf (13) olup lisân-ı 'Osmânîde dahi müsta'meldir ve muṭlakā cem' içindir.

(14) İki zātın bir hükümde ve yāhūd iki hükmün bir zāta iştirā- (15) klarını ifāde eder. Meşelā falan ve falan geldi dēnildikte iki (16) zātın gelmek fi'linde iştirāklarını ifāde olunur falan ve falanı gördüm (17) dēnildikte görmek fi'linin ta'allukunda iki zātın iştirākı ifāde (18) olunur. Falan geldi ve gitti dēnildikte gelmek ve gitmek (19) fi'lerinde bir zātın iştirākları ifāde olunur. Lākin bu içtimā' (20) iştirāklardan ma'ıyyet yāhūd taḳaddüm ve te'aḥḥür ma'naları müstefād olmaz.

115

(1) Eğer ma'ıyyet ma'nası ifāde olunmak istenilir ise birlikte (2) yāhūd berāber lafzı 'ilāve olunur. Meşelā falan ve falan birlikte (3) yāhūd berāber gittiler dēnilir.

(4) Takdīm ve ta'hīr için dahi sonra yāhūd ba'dehu 'ilāve (5) olunur. Meşelā falan sonra yāhūd ba'dehu falan geldi dēnilir. (6) Ve ba'zen bir vāv ile iki kelime diğē iki kelime üzere 'atf olunur. (7) Meşelā falan Efendi kalem ve birāderi mektebe gidiyor dēnilir. Ba'zen (8) bir cümle diğē cümle üzerine 'atf olunur: Falan okudu, falan (9) yazdı gibi. Lisân-ı 'Osmânîde edāt-ı 'atıf çok def'a terk olunur. (10) Nite ki: Kāğıd kalem getir falan geldi gitti dēnilir ki kāğıd ve kalem (11) geldi ve gitti demek olur. (Dahi) ve muḥaffefi olan (dA) (12) edat-ı 'atıftır. Ba'zen vāv yerinde kullanılır. Nite ki: Falan dün (13) geldi. Bugün dahi yāhūd bugün de gitti dēnilir. (14) Ba'zen cezālara dāḥil olur: O gelirse ben dahi yāhūd ben de (15) giderim gibi. (dA) ba'zen şīga-i 'atfiyyeye 'ilāve olunur: gelip de (16) gitti gibi.

(17) (Hem) dahi cem' ve iştirāk ma'nāsına edāt-ı 'atıftır: geldi hem (18) gitti gibi. Çok def'a mükerrer olarak irād olunur. Hem (19) geldi hem gitti gibi. Ba'zen ikincisinin āḥirine (dA) (20) 'ilāve olunur. Hem geldi hem de gitti gibi. Vāv lisân-ı Fāriside

116

(1) dahi harf-i 'atıftır. Faḳaṭ ma'tūf-ı 'aleyhin āḥirinde harf-i imlā (2) yāhūd harf-i medd bulunur ise maşmūm okunur: ḥāne ve kāşāne, (3) şafā ve cefā gibi ve illā vāv telaffuz olunmayıp ma'tūf-ı 'aleyhin āḥiri (4) zamme ile ḥarekelenir: Kāğıd ve kalem gibi. İş'ār-ı 'Osmāniyyede dahi ba'zen (5) vāv-ı 'atıf bu vecihle isti'māl olunur.

(6) (Yāhūd) ve muḥaffefi olan (yā) dahi harf-i 'atıftır. Faḳaṭ eḥad-i (7) emrin içindir. Nite ki: Su yāhūd şerbet getir ve falan (8) yā falan gelsin dēnilir. Bu (yā) çok def'a mükerrer olarak irād (9) olunur. Nite ki: Yā kitābımı i'āde et yā parasını vēr ve yā mektebe (10) git, yā bir şān'ata teşebbüs et dēnilir ve maḳām-ı istifhāmda ba'zen (11) yāhūd yerine (yoksa) getirilir. Nite ki Hoca Efendi (12) mektebe geldi mi yoksa gelmedi mi? dēnilir ki yok belki gelmedi mi? (13) demek olur. Ve eğer emrinde tesāwī kaşd olunur ise (gerek) (14) lafzı kullanılır: Gerek gelsin gerek gelmesin gibi ki gelip (15) gelmemesi mütesāvīdir demek olur.

BĀB-I RĀBİ'

(16) Kelām ve cümlelere mahşûş olan ba'zı mesā'ili hāvīdir.

(17) Kelām bir tamām söz demektir. Erkān-ı aşliyyesi müsned'un-ileyh ve müsned

117

(1) ve rābıţadır. Nite ki 'Adālet güzeldir dediğimizde mübtedā ya'nī 'adālet (2) müsned'un-ileyh ve haber ya'nī güzel müsneddir. Ve (+dir) isnāda delālet (3) eyleyen rābıţadır.

(4) Cümle-i fi'liyyelerde ise fā'il müsned'un-ileyh fi'li müsneddir. Ve ba'zı (5) ef'âlde rābıţa olmayıp isnāda delālet eyleyen ancak şīğa ve hey'ettir. (6) Nite ki: gel ve geldi birer kelāmdır. Bunlarda ise müstaķillen isnāda (7) delālet edecek bir lafız yoktur.

(8) Mużāf'un-ileyh ve sıfat müsne'un-ileyhiñ yā müsnediñ kaydları olup (9) bunlar ise bahşimizden hāriçtir. Anlar yukarıda beyān olunmuştur. (10) Burada mütemmimāt-ı cümleden bahş edecek:

(11) Mütemmimāt-ı cümle üçtür. Ya'nī hāl, temyīz ve müte'allikāt-ı fi'lidir. (12) Hāl ekşeriyyā fā'ilin hīn-i icrā-yı fi'lide hey'etini mübeyyen olur: (13) Gülerек geldi gibi. Ba'zen mef'ulün hey'etini mübeyyen olur. Nite ki: (14) Ben anı giyinmiş olduğı hālde gördüm dēnildiğı gibi.

(15) Temyīz nisbetiñ cihetini beyān eyler. Nite ki: Sen aña ma'lūmātça (16) fā'iksin dēnildiğı gibi.

(17) Müte'allikāt-ı fi'l mef'ul'un-bih mef'ul'un-ileyh hūrūf-ı ta'lil, (18) isti'lā, muşāḥabet, zarfiyyet, intihā, ibtidā ve teşbīh ile fi'lleri (19) merbūṭ olan lafızlardır: kalbimi kırma, günāha girme, niçin (20) bu kadar üzerime varıyorsun. Benimle uğraşma, ben mektepte

118

(1) şabāḥtan akşama dek çalışıyorum. Benim gibi arkadaş mı (2) bulacaksın? cümlelerinde olduğı gibi. Bunlar ba'zen müsned olurlar. (3) Baña ettiğın ezā niçindir? Hoca mekteptedir. Ders sâ'at (4) ona dektir. Benim çektiğın hep sendendir. Bu bāğçe bāğ-ı irem gibidir (5) dēnildiğı gibi.

(6) Her kelām bir cümledir. Lākin her cümleye bir kelām dēnilmez. Zīrā (7) ba'zı cümleler vardır ki bir başka cümleye merbūṭ olarak müstaķil (8) bir kelām olmaz. Belki kelāmın bir cüz'ü olur. Meşelā cümle-i şartiyye (9) kelām olmayıp belki cümle-i cüz'iyye ile berāber bir kelām olur. Kezālik (10) cümleler ba'zen hāl-i terkībī olarak diğēr cümleyi mütemmim olur. Meşelā: (11) Ben saña pederāne naşīḥat eylemişiken sen tutmadın terkībinde (12) naşīḥat eylemiş cümlesi hāl-i terkībī olarak tutmadın cümlesini (13) mütemmim olur. Ve hāl böyle

iken niçin 'inād ediyorun? terkibinde (14) hāl böyle iken cümlesi edersin cümlesini mütemmim olur.

(15) Kezālik bir cümle şīga-i şıla şüretine konulduktan sonra (hālde) (16) yāhūd (taqdīrde) lafzı 'ilāve olunarak hāl-i terkībī olur. (17) Nite ki: İş böyle olduğu hālde yāhūd böyle olduğu taqdīrde (18) dēnilir ve ba'zen cümleler temyīz olur. Nite ki: Ben saña muhlis olduğum (19) cihetle böyle naşihat ediyorum yāhūd saña ihlāşım ber-kemāl (20) olduğu cihetle ihtār ediyorum dēnilir.

119

(1) Ba'zen cümleler şīga-i şıla şüretinde konularak müte'allikāt-ı fi'lden (2) olurlar. Meşelā O baña ikrām ettiğin ben de oña ikrām (3) ettim dēnildikte ikrām ettiğin cümlesi şīga-i şıla olarak (4) ikrām eyledim fi'line ta'alluk etmiştir. Sā'irleri dahi buña kıyās oluna.

(5) **Fā'ide:** Şīga-i şıla mef'ul'ün ileyh şüretinde konularak (mebnī) (6) yāhūd (binā'en) ilhāk olundukta ta'līl ma'nāsını müfīd olarak (7) diğer bir cümlenin mütemmimi olur. Teveccühünüz ber kemāl olduğuna mebnī (8) yāhūd binā'en dēnildiği gibi ki olduğun demek olur. Ba'zen (9) (mebnī) ya (binā'en) yerine (nazaran) lafzı getirilip temyīz makāmında (10) olarak mütemmim olur. Nite ki Sizin bu tavr ve mu'amelede bulunduğunuza (11) nazaran dēnilir ki bulunduğunuza göre yāhūd bakılırsa demek olur.

BĀB-I SĀDİS

(12) Elfāz-ı 'Arabīyyede maḥşūş olan mesā'il beyānındadır.

Faḥṣ-ı Evvel

(13) Ma'rife ve nekreye dā'irdir.

(14) Lisān-ı 'Arabīde ism-i cinsler yā ma'rife yāhūd nekre olur. (15) Şöyle ki evveline lām-ı ta'rīf dēnilen (ل) getirilir ise ma'rife (16) dēnilir. Ve bunun hemzesi hemze-i vaşıl olduğundan üst tarafına

120

(1) muttaşıl oldukta sākıṭ olur. Fi'l-hāl gibi ki ol hālde demektir. (2) Ve eğer āhırine tenvīn dēnilen gizli nūn getirilir ise nekre dēnilir (3) ve 'alāmet olarak iki hareke konur: لغرض ve لمعني gibi ki (4) bir ġarāz için ve bir ma'nī için demektir. Ba'zen tenvīni te'kīd (5) için (ما) 'ilāve ve nūn mīme kalb ve idġām olunur: لغرض ما gibi ki (6) ġarāzlardan bir ġarāz için demek olur. Nev'-i mā dahi bu kabīldendir.

(7) İsmiñ āhiri menşūb ya'nī meftūh olduğu hālde āhırine (8) tenvīn lāhiḳ oldukta 'ilāve olarak elif yazılır ve bu şüretle (9) ba'zen temyīz makāmında kullanılır. Nite ki: Şer'an ve 'örfen böyle olmak (10) lāzım gelir dēnilir ki şer'atçe ve 'örfçe demektir. Faḳaṭ ismiñ (11)

âhîrinde tâ-i te'nîş bulunur ise hâli üzere kalır: 'Âdeten gibi ki (12) 'âdetçe demektir. Ba'zen şîfatlar böyle münevven olarak hâl-i terkîbî (13) ma'kâmında kullanılır: Mâşiyen geldi gibi ki yürüyerek geldi demektir. (14) Lisân-ı 'Osmânîde esmâ-i 'Arabîyye ba'zen böyle ma'rûf ya münker olarak (15) isti'mâl olunur ise de ekseriyyâ edât-ı ta'rîf ve tenkîrden mücerred olarak (16) isti'mâl olunurlar ve 'Arapça muzâflar dâ'imâ lâm-ı ta'rîften ve tenvînden mücerred (17) olur ve Fârisîde olduğu gibi muzâf'un-ileyh üzerine ta'kid olunur. (18) Ve âhîri icâbına göre merfû' yâ menşûb yâ mecrûr olur. (19) Ama lisân-ı 'Osmânîde dâ'imâ merfû' ya'nî mazmûm kılınır: Dâr'ül-mu'allimîn ve dâr'ül-fünûn (20) gibi.

121

(1) **Fâ'ide:** 'Arabîde şâhib ma'nâsına olan (ذو) ve (ذی) (2) ve cem'leri olan (ذوی) kelimeleri ba'zen muzâf olarak lisân-ı (3) 'Osmânîde isti'mâl olunur: Zû'l-vecheyn gibi ki iki yüzlü demektir. (4) Ve zevi'l-yed el şâhibi ve zevi'l-'uqûl aşhâb-ı 'uqûl demektir.

FAŞL-I ŞÂNÎ

(5) Tezkîr ve te'nîş hakkındadır.

(6) Müzekker erkek ve mü'enneş dişi demektir. Bunlar müzekker-i hakîkî (7) ve mü'enneş-i hakîkîdir. Türkî ve Fârisî lisânlarında bunların şüret-i (8) isti'mâllerince bir fark yoktur. Ammâ 'Arabî terkîb ve şîgalarında farkları (9) vardır.

(10) 'Arabîde bunların lafzîleri dahi vardır ki isimlerin ba'zısı (11) müzekker ve ba'zısı mü'enneş i'tibâr olunur. Meşelâ: Hâmd müzekker, (12) ma'hamdet mü'enneş ve kamer müzekker, şems mü'enneştir.

(13) Mü'enneş ya lafzî ya kıyâsî veya semâ'îdir. Kıyâsî kâ'ide tahtında (14) bulunan mü'enneşlerdir. Şöyle ki âhîrinde tâ-i te'nîş bulunan isimler (15) hep mü'enneş i'tibâr olunur. Tâ-i te'nîş kelimenin âhîrine ilhâk olunan (16) bir tâ-i zâ'idedir ki tâ-i gird şüretinde yazılır. Ya'nî hâ resminde (17) yazılıp üzerine iki nokta konur. Ve hâl-i vakıfta hâ okunur.

122

(1) Gerek Fârisîde gerek lisân-ı 'Osmânîde işbu tâ-i te'nîş iki (2) şüretle yazılır. Şöyle ki: ya noktaları ıskât ile hâ-i resmiyyeye (3) tebdîl kılınır: nokta (نقطه) ve 'ibâre (عبارة) gibi. Yâhûd tatvîl ile tâ telaffuz (4) olunur: 'âdet, maşlahat, mülâkât, 'ibâret gibi. Fa'at evveline (5) lâm-ı ta'rîf getirilir yâhûd kâ'ide-i 'Arabîyye üzere muzâf kılınır (6) ve yâhûd âhîrine tenvîn ilhâk edilir ise yine tâ-i gird şüretinde (7) yazılır: المصاحفة , لأجل المصاحفة , خاتمة الكتاب , بالملاقاة (8) لمصلحة , عاده gibi.

(9) Beyt, iltifât, şebt, şebât, şübût, işâbet, sebep, semt, (10) şamt, sükût, iskât, şît, vakt, mîkât, tevķît kelimelerinin (11) âhîrlerindeki tâ'lar nefis-i kelimededen olup tâ-i te'nîş değildir.

(12) Bir de tā ba'zen edāt-ı mübālağa olur. O hâlde 'alâmet-i te'nîş (13) 'aded olunmaz: 'allâme gibi ki pek ziyâde 'âlim adam demektir. Bir de (14) 'alemler bu bâbda müsteşnâdır. Meşelâ Tālha, Rıf'at erkek adı (15) olduklarından müzekker-i ḥaḳîkî olmağla te'nîş lafzîlerine i'tibâr olunmaz.(16) Hind bir kadının adı olup mü'enneş-i ḥaḳîkîdir. Lafzının müzekker (17) olduğuna bakılmaz.

(18) 'Arabîde 'alâmet-i te'nîş olan bir de elif vardır ki aña (19) elif-i te'nîş dênilir ve iki kısma taḳsîm ile birine elif-i maḳşûre (20) diğetine elif-i memdûde dênilir. Elif-i maḳşûre (ا) şûretinde

123

(1) yazılır ve elif-i memdûde kendi şûretinde yazılıp andan sonra bir (2) hemze gelir.

(3) Elif-i maḳşûre ile mü'enneş olan isimlerden lisânımızda müsta'mel (4) olanlar (ünşâ, ḥunsâ, da'vâ, fetvâ, şûrâ, ḥummâ) kelimeleridir. (5) Gerçi ma'nâ ve mebnâ gibi âhirinde elif-i maḳşûre olan pek çok (6) elfâz-ı 'Arabîyece var ise de bunların elif'leri nefis-i kelimededen olup (7) elif-i te'nîş değildir. Bu meşellü kelimelerin âhirindeki elif-i maḳşûreler (8) ba'zen elif ile de yazılır.

(9) Meşelâ: müdde'â ve müdde'â-aleyh ḳâ'ide-i 'Arabîyece ikisi de yâ ile (10) yazılmak lâzım gelir ise de def'-i iştibâh için ikincisi elif ile (11) müdde'â مدعا şûretinde yazılmak müstahsen görülür.

(12) Gerek 'alâmet-i te'nîş olsun gerek olmasın elif-i maḳşûre (13) edevât-ı Türkiyyeden birine muttaşıl oldukta elif şûretinde yazılır: (14) da'vâları دعوائل , mebnâlar مبنائل gibi.

(15) Elif-i memdûde ile mü'enneş olan isimler lisânımızda pek nâdir (16) kullanılır. Faḳat şahrâ صحرا lafzı zebânzeddir. Gerçi ğidâ غداء gibi âhirinde (17) elif-i memdûde olan sâ'ir kelimelerde var ise de anların elif'leri 'alâmet-i (18) te'nîş değildir. Elif-i memdûde lisân-ı 'Osmânîde hemze'siz olarak şahrâ صحرا (19) ve ğidâ غدا gibi yazılır.

(20) Mü'enneş-i semâ'î 'alâmet-i te'nîş olmadığı hâlde lisân-ı 'Arabîde

124

(1) mü'enneş i'tibâr olunan isimlerdir. Meşelâ: üzn (kulak), 'ayn (2) (göz) demek olup semâ'a ve bâşıra te'vîliyle mü'enneş i'tibâr olunmuştur. (3) Kezâlik silâh dahi bir nev'i âlet olmak mülâbesesiyle ba'zen mü'enneş (4) i'tibâr olunur. Bunlar bir ḳâ'ide tahtında olmadıklarından işidip (5) bellemeğe mevḳûftur. Bunlardan lisân-ı 'Osmânîde az çok isti'mâl olunanlar (6) zeyl-i kitâbın beşinci faşlında zabt ve tahrîr olunur.

(7) 'Arabî sıfatlar dahi isimler gibi tā-i te'nîş ile mü'enneş kılınırlar. (8) Ḥasen, ḥasene, kâmil, kâmile, şarkî, şarkîye gibi ve ba'zen elif-i (9) maḳşûre ve memdûde ile mü'enneş olurlar: 'atşân, atşâ ve aḥmer, (10) ḥamrâ gibi.

(11) A'dā-i vaşfiyye tā ile mü'enneş olur: şāniyye, şālişe gibi. Faķat (12) evvelin mü'enneşi ūlā gelir.

(13) Kā'ide-i 'Arabīyyece keyfiyyet-i tezkīr ve te'nīşte mevşūfe ve (14) muṭābıkātı ya'nī mevşūf müzekker ise şıfatın dahi müzekker mü'enneş (15) ise bunun dahi mü'enneş olması lâzımdır.

(16) 'Arabī isimler 'Arabī sıfatlar ile kā'ide-i Fārisiyye üzere terkīb (17) olunduklarında ehl-i Fars ekşeriyyā bu muṭābıkata ri'āyet etmeyip meşelā: (18) 'izzet-i 'azīm, şoḥbet-i ḳadīm, loḳma-i laṭīf ve kā'ide-i evvel dērler.

(19) Ammā lisān-ı 'Osmānīde öyle 'Arabī sıfatlar 'Arabī isimler ile kā'ide-i (20) Fārisiyye üzere terkīb olundukta dā'imā keyfiyyet-i tezkīr ve te'nīşte

125

(1) muṭābıkata ri'āyet oluna gelmiştir. Meşelā 'abd-i ḳadīm, iltifāt-ı 'ālā, şoḥbet-i (2) ḳadīme, loḳma-i laṭīfe, da'vā-yı kāzibe, şahrā-yı vāsi'a dēnilir.

(3) Faķat mü'enneş-i semā'ilere i'tibār olunmaz. Meşelā şems-i münīr ve (4) dār-ı vāsi' dēnilir. Yalnız nefis kelimesi mü'enneş i'tibār olunarak (5) nefis-i emmāre nefis-i muṭme'inne dēnilir. Bir de ḥurūfın isimleri (6) mü'enneş i'tibār kılınır. Rā-i meftūḥa nūn-ı sākinе gibi. Ancak (7) ba'zen kā'ide-i Fārisiyye üzere rā-yı meftūḥ nūn-ı sākin dahi dēnilir.

(8) Ayların isimleri hep müzekkerdir. Faķat cümādī mü'enneştir. (9) Binā'en-'aleyh cümāde'l-evvelī, cümāde'l-āḫirī dēnilir.

(10) Ba'zı esmā-i Fārisiyyenin āḫirindeki hā-i resmī hā-i te'nīştēn mübeddel (11) olmadığı cihetle anları mü'enneş ile tevşīf eylemek cā'iz olmaz. (12) Meşelā ḥāne-i vāsi' dēnilir, ḥāne-i vāsi'a dēnilmez. Faķat ba'zı (13) ebniyye-i cismiyye-i mīriyyenin isimleri şāzz olarak mü'enneş ile tevşīf (14) olunur. Topḥāne-i 'āmire, postaḥāne-i 'āmire gibi. Bunlar dahi (15) ebniyye, te'vīliyye ma'nā-i mü'enneştir deyü tevcīḥ olunabilir.

(16) Ba'zen mevşūflar metrūk ve mehcūr olarak yalnız sıfatlar (17) bir şey'e 'alem olur. Maḥmūdiyye gibi ki fi'l-aşıl sefīne-i maḥmūdiyye (18) yāḥūd tur'a-i maḥmūdiyyedir.

(19) Bālāda mevzū' baḡş olan muṭābıkāt ancak kā'ide-i Fārisiyyece (20) terkīb-i vaşfīlerdedir. Ama Türkçe terkīb-i vaşfīlerde muṭābıkata ri'āyet

126

(1) olunmaz. Meşelā müşkile-i mes'ele dēnmez. Meḡer ki mü'ennes-i ḥaḳīḳī ola. Ol (2) ḥālde muṭābıkata ri'āyet olunabilir. Nite ki meşḥūre kız ve mekāre (3) karı dēnilir.

(4) Ve bir de mevşūflar edāt-ı Türkiyyeye muttaşıl yāḥūd sıfatlar ḥaber (5) oldukta muṭābıkāt aranmaz. Meşelā niyeti fāsīd, muṭāla'ası saḳīm (6) bir adam, yāḥūd bu niyet fāsiddir. Ve bu muṭāla'a saḳīmdir dēnilir. (7) Fāsīde ve saḳīme dēnilmez. Faķat erbāb-ı şakk bu meşellü

maḳāmlarda dahi (8) muṭābıḳata ri'āyet ederek meşelā da'vāsı mesmū'a olur ve bu da'vā-yı (9) mesmū'adır dērler.

(10) Ba'zen 'Arapçanın terkīb-i vaşfisi tağyır olunmaksızın isti'māl (11) olunur. Şehr-i rebī' u'l-evvel, şehr-i rebī' u'l-âḫir gibi. Bu şürette tā-i (12) te'nîşler hâ şüretinde yazılır.

gibi. (13) سالف الذكر , مستجابة الدعوه , كريمة الشيم , ولية النعم

(14) 'Arabī ism-i 'adedler ba'zen şıfat maḳāmında kullanılırlar. Kılā'-i (15) erba'a gibi ki dōrtlük ile muttaşif ḳal'eler deyü te'vīl olunur. Erbā'-i (16) şelāşe ve aḥmās-i erba'a dahi bu ḳabıldendir.

FAŞL-İ SĀLİŞ

(17) Teşniyye ve cem'-i 'Arabī ḥaḳḳındadır.

(18) Lisān-ı 'Osmānīde müsta'mel olan esmā-i 'Arabiyye ba'zen ḳā'ide-i 'Arabiyye

127

(1) üzere cem'lenir. Faḳaṭ 'Arabīde eḳall-i cem' üçtür. İki ferd için (2) teşniyye şīğası kullanılır ve ikiden ziyādesi için cem' kılınır.

(3) Fārisī cem'lerinde olduđu gibi ismiñ âḫirine elif ile nūn (4) yāḥūd yā-i sākine ile nūn getirildikte teşniyye olur: şelāsān ve şelāşeyn (5) gibi ki iki şülüş demektir. Lisān-ı 'Osmānīde ekşeriyyā böyle yā ile isti'māl (6) olunur: müşīreyn, devleteyn, seneteyn gibi.

(7) Şıfatlar dahi bu vecihle teşniyye kılınır ve uşūl-i 'Arabiyye üzere (8) şıfatıñ kemmiyyet-i efrādca dahi mevşūfa muṭābıḳatı lāzım olduğundan (9) mevşūf teşniyye ise şıfat dahi teşniyye kılınır: şadreyn, muḫteremeyn, (10) ve devleteyn, feḫīmeteyn gibi.

(11) 'Arapça cem'leriñ üç şīğası vardır. Biri cem'-i müzekker-i sālīm (12) diğeri cem'-i mü'enneş-i sālīm ve üçüncüsü cem'-i mükesser şīğalarıdır. Gerek (13) isimler gerek şıfatlar bu üç vecihle cem'lenir. Şüret-i taşrīfleri (14) ber-vech-i ātī beyān olunur:

(15) Müfred-i müzekker âḫirine nūn ile vāv yāḥūd yā 'ilāve olundukta (16) cem'-i müzekker-i sālīm olur: müşīreyn gibi ki ikiden ziyāde (17) müşīr demektir. Bu ikincisi resm-i ḥattda teşniyyeye benzer. Ancak müfrediñ (18) âḫiri teşniyyesinde meftūḥ ve cem'inde meksūr okunmakla tefrīḳ olunur. (19) Bu şīğa zevi'l-'uḳūlūñ müzekkerlerine maḥşūştur. Faḳaṭ şāzz olarak (20) seneniñ cem'inde sinīn ve 'ālemin cem'i de 'ālemīn dēnir.

128

(1) Müfred-i mü'enneş iñ tā-i te'nîşi ḥazf olunduktan sonra elif ve tā ilḥāḳ (2) olundukta cem'-i mü'enneş-i sālīm olur: 'atebe 'atebāt, 'ināyet 'ināyāt, (3) 'aşere 'aşerāt gibi eğer kelimeniñ âḫirinde elif bulunur ise vāv'a (4) ḳalb olunur: edāt ve edevāt, ḳanāt ḳanevāt gibi.

(5) Mü'enneş-i semā'īler dahi bu şüretle cem'lenir: zīrā' zīrā'āt (6) ve ke'es ke'esāt gibi.

(7) Şıfatların cem'-i sālimleri dahi bu minvāl üzere gelir. Nite ki: (8) ḥasenîñ cem-i müzekker-i sālimde ḥasenūn ve cem'-i mü'enneş-i sālimde ḥasenāt (9) dēnilir. Ama cem'-i mükesser gerek isim olsun gerek şıfat olsun (10) muṭṭarid değıldir. Faķaṭ ekşeriyyet üzere müsta'mel olan şığaları (11) zeyl-i kitābıñ altıncı faşlında beyān olunacaktır.

(12) Kā'ide-i 'Arabiyye üzere mevşūf cem' olur ise şıfatıñ dahi (13) aña muṭābıkata lāzımdır. Ehl-i Fārs buña i'tibār etmez. Meşelā evşāf-ı (14) cemīl, a'māl-i şālīḥ, 'ulemā-yı mu'teber dērler. Ama üdebā-yı 'Osmāniyye bu bābda (15) kā'ide-i 'Arabiyye üzere muṭābıkata ri'āyet ederler. Şöyle ki mevşūf (16) cem'-i müzekker-i sālīm ise şıfatı dahi cem'-i müzekker-i sālīm yāḥūd cem'-i (17) mükesser şığası üzere gelir. Mu'allimeyn-i kāmileyñ ve medreseyn-i kirām gibi. (18) Mevşūf eğer cem'-i mü'enneş-i sālīm ise şıfatı dahi cem'-i mü'enneş-i sālīm (19) olur: şalavāt-ı zākiyyāt gibi.

(20) Cem' bir cemā'at olmak mülābesesiyle 'Arabīde cem'ler mü'enneş lafzı

129

(1) hükmünde olduğundan bu şürette şıfatlar ekşeriyyā müfred-i mü'enneş şığasıyla (2) getirilir. Meşelā şalavāt-ı zākiyye dēnilir. Mevşūf eğer cem'-i (3) mükesser ise zevi'l-ukūlden olduğu taķdīrde şıfatı dahi cem'-i (4) mükesser yāḥūd cem'-i müzekker-i sālīm ve yāḥūd müfred-i mü'enneş olur. Mevālī-i (5) fiḥām, 'ulemā-yı 'āmelīñ ve eṭṭbā-yı meşhūre gibi.

(6) Ama zevi'l-ukūlden olduğu ḥâlde şıfat ekşeriyyā müfred-i mü'enneş (7) ve ba'zen cem'-i mükesser olur. Ümūr-ı mühimme, mevād-ı müşkile, a'māl-i şālīḥa, (8) mesā'il-i şettā gibi. Ba'zen mevşūflar muķadder olur: dāḥiliyye, ḥāriciyye, (9) māliyye gibi ki ümūr-ı dāḥiliyye, ümūr-ı ḥāriciyye, ümūr-ı māliyye demektir. (10) Kezālik ṭarīķ-i 'ilmiyye, ṭarīķ-i kibār-i 'ilmiyye ve ṭarīķ-i seyyiyye, ṭarīķ-i ümerā-yı (11) seyyiyye ve ṭarīķ-i kalemīyye, ṭarīķ-i ricāl-i kalemīyye demek olur.

(12) **Tenbīh:** Bāb-ı şāliste mūnderic-i zābıta hükmünce Türkī isimler (13) uşūle 'Arabiyye üzere cem'lenemezler. Faķaṭ şāzz olarak çiftlikāt (14) kullanılır.

FAŞL-I RĀBİ'

(15) Zāmā'ir-i 'Arabiyye ḥaķķındadır.

(16) Lisān-ı 'Arabīde (هو) müfred-i müzekker-i ḡā'ib zāmīrīdir. Lisān-ı

130

(1) 'Osmānīde ba'zen nidā maķāmında yahū dēnilir ve ba'zen hüve hüvesine dēnir. (2) 'aynı 'aynına demek olur. (هو) lafzı bir kelimeye muttaşıl oldukta vāv'ı (3) ḥazf olunarak (•) kalır ve ekşer-i muvāķı'da mażmūn okunur: ba'dehu, (4) ve ḫuddise sirruhu ve raḥmetu'l-lāhu

gibi. Fakat üst tarafında kesre yāhūd (5) yā harfi bulunur ise kesre ile okunur: bi-‘aynihi, bi-ṭbkihi, bi-mustarihi, (6) bi-tamāmihi ve rahmetu’l-lāhi ‘aleyhi ‘ibārelerinde olduğu gibi.

(7) İşbu (و) zāmīriniñ müfred-i mü’enneşi (ها) ve ikisiniñ dahi (هما) ve cem’-i müzekkerleri (هم) lafızlarıdır. Ve cem’-i mü’enneşi (9) olan (ها) kullanılır. Müfred-i mü’enneşin hā’sı elif’e muttasıl (10) olduğundan dā’imā feth ile okunur. Ammā هما ve هم zāmīrlerindeki (11) hā’ların harekeleri (و) zāmīriniñ harekesi gibi mā-ḳabline tābi’ olur. (12) Nite ki: ḳuddise sırruhümā, rahimehümā’l-lāhu ve ḳuddise sırrehüm, rahimehümü’l-lāhu (13) ‘ibārelerinde hā’lar zamm ile ve rahmetu’l-lāhi ‘aleyhümā, ve rahmetu’l-lāhi ‘aleyhim (14) ‘ibārelerinde kesr ile okunur.

(15) Bu zāmīrlar lisān-ı ‘Osmānīde ba’zen (الى) harfine munzamm ve īmā (16) olunmuş ma’nāsına mūmā ve işāret olunmuş ma’nāsına müşār kelimelerine (17) mülḥaḳ olarak (سالف الذكر) maḳāmında kullanılırlar. Nite ki: (18) mīr-i mūmā-ileyh, müşār-i müşār’un-ileyh, şadreyin-i müşāe’un-ileyhümā, vūzerā-yı müşār’un-ileyhim, (19) sultān-ı müşār’un-ileyh, selāṭīn-i müşār’un-ileyhümā denilir.

(20) Efendi lafzı bu maḳāmda müfred ve teşniyye ve cem’ maḳāmında kullanılır

131

(1) ve zikri sebḳ eden efendi bir ise efendi-i mūmā-ileyh ve iki (2) ise efendi-i mūmā-ileyhümā ve ziyāde ise efendi-i mūmā-ileyhüm (3) denilir. Ve mīr ve paşa lafızları dahi bu ḳabilden olup mīr-i mūmā-ileyh, (4) mīr-i mūmā-ileyhümā, mīr-i mūmā-ileyhüm ve kezālik paşa-yı müşār’un-ileyh, paşa-yı (5) müşār’un-ileyhüma ve paşa-yı müşār’un-ileyhüm denilir.

FAŞL-I ḤĀMİS

(6) Ef’āl-i ‘Arabiyye beyānındadır.

(7) ‘Arabīniñ zāt fi’lleri lisān-ı ‘Osmānīde müsta’mel değildir. Fakat (8) ba’zen ‘ibāre arasında vārid olurlar. Ama maşdarları ve fer’ (9) fi’lleri keşīru’l-isti’māldir.

(10) ‘Arabī fi’ller evvelā şūlāṣī ve rubā’ī deyü iki kısma taḳsīm olunurlar. (11) Rubā’ī nādiru’l-isti’māldir: zelzele gibi.

(12) Şūlāṣī dahi mücerred ve mezīd’un-fīh deyü iki kısma taḳsīm olunur. (13) Şūlāṣī mücerred mādde-i aşliyyesi üç harfli olup harf-i zā’id (14) bulunmayan fi’llerdir. Şūlāṣī mezīd’un-fīh aşlı üç harfli olduğu (15) hālde harf-i zā’id bulunan fi’llerdir.

(16) Şūlāṣī mücerred maşdarları semā’īdir.

(17) Lisān-ı ‘Osmānīde müsta’mel olan şīḡalarının mişālleri ber-vech-i (18) ātī beyān olunur:

132

(1) ḳatıl, fişḳ, şuḡl, ṭaleb, şīḡar

(2) selām, ḳıyām, su’āl, ḳabūl, duḡūl

(3) lema‘ān, hirmān, hūsrān, da‘vā, şūrā

(4) rahmet, rıf‘at, nuşret, ğalebe, sa‘ādet

(5) dirāyet, sühūlet, merhamet, mahmidet

(6) Selām ve kabūl emşāliniñ elif ve vāv’ları ve lema‘ān emşāliniñ elif ve (7) nūn’ları ve ba‘zılarınıñ evvelindeki mīm’ler hep hūrūf-ı zā’idedir. (8) Da‘vā emşāliniñ āhirindeki elif-i maḵşūre ile diğەرleriniñ (9) āhirindeki tā’lar dahi ‘alāmet-i te’nīştir. Cümlesiniñ mādde-i aṣliyyesi (10) üç harftir. Hep fi’ller ve fer’-i fi’ller bunlardan müştakḵ olarak (11) hūrūf-ı aṣliyyesi i’tibārıyla taṣrīf olunur.

(12) Āhirinde harf-i ‘illet ya’nī vāv yāhūd yā olupta selām, (13) kıyām, su’āl vezinleri üzere gelen kelimelerde vāv ve yā hemze’ye ḳalb (14) olunur: şafvet’ten şafā’, ḥafıyye’den ḥafā’ gibi. Yukarılarda beyān (15) olunduğı üzere bu hemze’ler lisān-ı ‘Osmānīde ekşeriyyā ıṣḳāt olunur.

(16) Medḥal ve mevlid şīğaları maşdar ile ism-i zamān ism-i mekān (17) beyninde müşterektir.

(18) Maşdar ism-i ālet şīğasıdır. Miftāḥ dahi ism-i ālettir. Faḳaṭ (19) bu şīğa ba’zen ism-i mekān olur: mīḳāt gibi ve ba’zen ism-i zamān olur: mīlād gibi. (20) Mīlād vilādet’ten müştakḵtır. Faḳaṭ mā-ḳabli meksūr olan

133

(1) vāv’ların yā’ya inḳılābı ḳā’ide-i muṭṭaride olduğından bunun vāv’ı dahi yā’ya (2) münḳalib olmuştur. Zamān vilādet demektir. Faḳaṭ bu kelime ‘İsā ‘aleyhi’ (3) ş-şalātu ve’s-selāmıñ zamān-ı vilādetlerinde ve mevlid dahi Muḥammed ‘Aleyhi’ş-şalātu (4) ve’s-selām Ḥazretleriniñ zamān-ı vilādetlerinde ‘orf olmuştur.

(5) Şulāşī mücerredleriñ ism’i fā’ileri (fā’il) ve ism-i mef’ülleri (mef’ül) (6) vezinde gelir: medḥ’dan mādih ve memdūḥ ve kitāb’dan kātib (7) ve mektūb gibi.

(8) Mādde-i aṣliyyeniñ ikinci ve üçüncü harfleri bir cinsten (9) bulunur yāhūd ikinci veya üçüncü harfleri harf-i ‘illet olur (10) ise idḡām ya i’lāl ile ism-i fā’il ve ism-i mef’ül şīğalarına tağayyur (11) gelir. Bunların maşdarlarıyla berāber birer mişāli ber-vech-i ātī irād olunur:

Maşdar	İsm-i Fā’il	İsm-i Mef’ül
Delālet	Dāl	Medlül
Ḳavl	Ḳā’il	Maḳül
Bay’	Bāyi’	Mebī’
Da’vet	Dā’ī	Med’uvv
Remy	Rāmī	Mermī

(12) Dāll, med'uvv ve mermī gibi harf-i ahiri müşedded olan kelimeler (13) lisān-ı 'Osmānīde ekseriyyā muḥaffef olarak telaffuz olunur. Nite ki yukarılarda (14) sebkat eylemiştir.

134

(1) Maşdarlar ba'zen ism-i fā'il ma'nāsına olur. Tamām oldu gibi ki (2) tām oldu demektir. Ba'zen ism-i mef'ul ma'nāsına olur. Halk (3) gibi ki maḥlūk demektir. Lākin bunlar semā'īdir.

(4) İsm-i fā'il ve ism-i mef'uller tā 'ilāvesiyle mü'enneş olurlar. Kitābe, (5) mektūbe, dālle, medlūle, dā'iyye, med'uvve, rāmiyye, mermiyye gibi.

(6) Ve sā'ir şıfatlar gibi teşniyye kınırlar. Kātibeyn mektūbeyn gibi ve cem'-i (7) müzekker ve cem'-i mü'enneş-i sālimleri gelir: kātibūn kātibāt, maḡdūrūn (8) maḡdūrāt gibi.

(9) Dā'ī ve rāmī gibi āhirlerinde yā-i memdūde olanların cem'-i müzekker-i (10) sālimlerinde bu yā ḥazf olunur ve dā'in ve rāmīn dēnilir.

(11) İsm-i fā'ilin cem'-i mükesserleri ba'zen harf-i evvelin zammı ve harf-i (12) s̄anīnin feth ve teşdidi ile (kümmel) şīḡası üzere gelir ve ba'zen (13) fevā'il vezni üzere gelir: ḥārik, ḥavārik, ḥādiṣe, ḥavādiṣ (14) gibi. Ve ba'zen fethateyn ile (ketebe) vezni üzere gelir. Faḡaṭ āhiri (15) vāv yāḥūd yā olur ise elif'e ḡalb olunarak fā'nın zammıyla (16) (ḡuzāt) ve (rumāt) şīḡası üzere gelir. Ve ba'zen harf-i (17) evvelin zammı ve harf-i s̄anīnin teşdidi ile (cuhhāl) şīḡası (18) üzere gelir. Ve bu şīḡanın harf-i evveli meftūḥ kınır ise mūbālaḡa-i (19) ism-i fā'il olur: küzzāb gibi ki ziyāde kāzib demektir.

(20) Ehl-i harf ve şanāyi'in isimleri dahi ekseriyyā bu şīḡa üzere (21) gelir: ḡammāl, ḡaddād, 'aṭṭār gibi.

135

(1) Mūbālaḡa-i ism-i fā'il ba'zen ('allāme) ve harf-i evvelin kesri (2) ve harf-i s̄anīnin teşdidi ile (şiddīḡ) ve ba'zen kesr-i mīm ile (3) (mikṣīr) ve ba'zen (fārūḡ) şīḡaları üzere dahi gelir.

(4) Bunlar dahi ism-i fā'iller gibi teşniyye ve cem' kınırlar. Faḡaṭ 'allāme'nin (5) cem'-i müzekker-i sālimi gelmez.

(6) Fa'īl ve fa'ūl şīḡaları mūbālaḡa-i ism-i fā'il ile şıfat-ı müşebbehe (7) beyinde müşterektir. Nite ki ziyāde 'ālim ma'nāsına 'alīm ve ziyāde, kātīm (8) ma'nāsına ketūm dēnilir. Şerīf ve vaḡūr ise şıfat-ı müşebbehedir.

(9) Şıfat-ı müşebbehe şīḡaları semā'īdir. Anlar dahi ism-i fā'iller gibi (10) te'nīṣ ve teşniyye ve cem' kınırlar. Ve cem'-i mükesserleri dahi gelir. Faḡaṭ (11) muṭṭarid deḡillerdir. Keṣīru'l-isti'māl olanların miṣālleri zeyl-i kitābın (12) altıncı faşlında beyān olunur.

(13) Ef'al şīḡası şıfat-ı müşebbehe ile ism-i tafzīl beyinde müşterektir. (14) Meşelā aḡmar kırmızı demek olup şıfat-ı müşebbehedir ve efzāl ism-i (15) tafzīldir. İsm-i tafzīl iki vecihle

isti'māl olunur: Ya muzāf olur. (16) Anların efzali dēnildiği gibi ki onların en fāzılı demek olur. (17) Yāhūd (DAn) harfinden sonra gelir: Bu andan efzaldır dēnildiği (18) gibi ki bu andan daha fāzıldır demek olur.

(19) Mādde-i ašliyyesinin harf-i ahiri vāv yāhūd yā olan kelimelerin (20) ism-i tafzili (aḳvā) şıgası üzere gelir. Anların aḳvāsı budur (21) yāhūd bu andan aḳvadır dēnilir.

136

(1) İsm-i tafziliḡ mü'ennesi harf-i evvelin zammı ve şāninin sükunu ile (2) (فعلى) gelir. Ve cem'-i sālīm şıgaları üzere cem'lenir. Ve müzekkerinin (3) cem'-i mükesseri افاعل ve mü'ennesinin cem'-i mükesseri fā'nın zammı ve 'ayın'ın (4) fetḫi ile (فعل) vezni üzere gelir. Şüret-i taşrifi bu vecihledir:

افضل Efzal	افضالان Efzalān	افضلون Efzalūn	افاضل Efāzil
فضلى Fuẓlā	فضليان Fuzleyān	فضليات Fuzleyāt	فضال Fuẓal

(5) Şulāşinin mezīdun-fihlerine gelince zıkr olunan şulāşī-i mücerredlerin cevher-i (6) ašliyyelerine ba'zı hurūfın 'ilāvesiyle birtakım şıgalar peydā olur. (7) İşte bunlara şulāşī-i mezīdun-fih dēnilir. Bunlardan dokuz bābının maşdarları (8) ve fer'-i fi'lleri lisān-ı 'Osmānīde isti'māl olunmağla ber-vech-i ātī beyān (9) olunurlar. Şöyle ki hurūf-ı uşüle fā 'ayn lām harfleri muḳābil (10) tutularak ve zā'id olan harfler 'aynen gösterilerek vezinleri taşrif (11) kılınır.

(12) (**İf'al**): Hemze'si meksürdür. Ekseriyyā lāzımları müte'addī kılar. (13) İşitmek ma'nāsına olan sem'den işittirmek ma'nāsına olan ismā' (14) gibi. Kelimenin harf-i evveli (vāv) yāhūd (hemze) olur ise yā'ya (15) kalb olunurlar ve vücūbdan icāb, ücretten icār gibi. Ve harf-i (16) şānisi vāv yāhūd yā olursa ḥazf olunarak ahirine tā-i te'nīs (17) getirilir. 'Avdetten i'āde ve meylden imāle gibi.

(18) (**Tef'il**): Fetḫ-i tā ile olup bu dahi ekseriyyā lāzımı müte'addī

137

(1) kılar: tekmiḡ gibi. Ve ba'zen bu bābın maşdarı (tef'ile) vezni üzere (2) gelir: tekmiḡ gibi. Ve kelime muzā'af ya'nī 'ayn ve lām'ı bir cinsten (3) olduğu ḥâlde idgām olunur: tetimme gibi. Harf-i ahiri vāv yāhūd (4) yā ve yāhūd hemze olan māddeletin maşdarı dā'imā işbu vezni-i şānī (5) üzere gelir. Ve vāv'ı yā'ya kalb olunur: şafvetten taşfiye, rızadan (6) tarziye bür'udan tebri'e gibi. Hemze'nin yā'ya kalbiyle tebriye dēnilmek dahi (7) cā'iz olur.

(8) (**Müfā'ale**): Mīm'in zammı ve 'aynın fetḫi ile olup bāb-ı ḥāmisiḡ (9) faşl-ı şānisinde beyān olunduğu üzere işneyn beyninde müşāreket (10) içindir: mücādele gibi ve ba'zen kesr-i fā ile fi'āl vezni üzere gelir: (11) cidāl gibi. Ve mādde-i ašliyyenin harf-i ahiri vāv yāhūd yā

olur (12) ise elif'e kalb olunurlar. Mükāfāt ve mūcāzāt gibi ve eğer muzāf (13) olur ise idgām olunur. Muzādde gibi.

(14) (**İnfi'āl**): Hemze'nin ve tā'nın kesrleri ve fā'nın sükunu ile (15) olup binası muṭāva'at içindir ve dā'imā fi'l-i lāzım olur. Kesrden (16) inkisār gibi.

(17) (**İfti'āl**): Hemze'nin ve tā'nın kesrleri ve fā'nın sükunu ile (18) ekseriyyā muṭāva'at içindir, cem'den içtimā' gibi ve ba'zen tā'sı dāl'a (19) kalb olunur: zevcden izdivāc ve da'vādan iddi'ā gibi. Ve mādde-i ašliyyenin (20) evveli vāv yāhūd yā olur ise tā'ya kalb ile idgām olunur: (21) ve semmden ittisām gibi.

138

(1) (**Tefa'ul**): Tā ve fā'nın fethi ve 'aynın zammı ve teşdidi ile ekseriyyā (2) tef'ilin muṭāva'ı olur: ta'līm ve ta'allūm gibi ve bāb-ı hāmisiñ faşl-ı sānīsinde (3) beyān olunduğu üzere ba'zen tekellūf için gelir ve harf-i ahiri (4) yā olur ise mā-kaḅli meksūr kılınarak medd olunur: veḳāyadan tevaḳḳī (5) gibi ve eğer vāv olur ise yā'ya kalb ve kezālik mā-kaḅli meksūr kılınır: (6) tereccī gibi.

(7) (**Tefa'ul**): Tā'nın fethi ve 'aynın zammı ile. Bāb-ı hāmisiñ faşl-ı (8) sānīsinde beyān olunduğu üzere bunun binası iştirāk içindir ve ba'zen (9) nefsü'l-emirde olmayan hālî izhār için olur. Ve ahiri vāv (10) yāhūd yā olur ise terazzī vezni üzere gelir ve muzā'af olur (11) ise tezādd gibi idgām olunur.

(12) (**İf'ilāl**): Hemze ve 'aynın kesri ve fā'nın sükunu ve harf-i ahiriñ (13) tekrarı ile olup dā'imā lāzım olur: iḥmirār ve i'vicāc gibi.

(14) (**İstif'āl**): Hemze ve tā'nın kesri ve sīn ve fā'nın sükunu ile (15) ekseriyyā su'āl ve taleb içindir: meded istemek ma'nāsına istimdād gibi. (16) Ve bāb-ı hāmiste beyān olunduğu üzere ba'zen 'add eylemek ma'nāsını (17) mutaḳammın olur: istikṣār gibi ki çok görmek demektir. Mādde-i (18) ašliyyenin harf-i evveli vāv yāhūd hemze olur ise yā'ya kalb (19) olunur. Vücūbdan isticāb ve ücretten isticār gibi ve eğer ikinci (20) harfî vāv yāhūd yā olur ise ḥazf olunarak āḥirine tā-i te'nīs (21) getirilir: istifāde gibi.

139

(1) **Ḳā'ide**: İf'āl, infi'āl, ifti'āl, istif'āl şīğalarında kelimenin (2) harf-i ahiri vāv yāhūd yā olur ise hemze'ye kalb olunur. Ve şafā صفاء , (3) ḥafā خفاء kabīlinden olarak lisān-ı 'Osmānīde bu hemze'ler ekser-i ahvāle sākıt (4) olur: iftā افتا , inkizā انقضا , iḳtizā اقتضا , istiṣnā استثناء gibi. Gelelim şimdi mezkūr-ı (5) mezīdun-fih olan şīğaların fā'illerine:

(6) Mezkūr dokuz bābdan gelen ism-i fā'illerin evveli hep mīm-i maḳmūmedir. (7) Ve (fā) if'āl, ifti'āl, if'ilāl, istif'āl şīğalarında sākin (8) ve diğelerinde meftūhtur ve ('ayn) cümlesinde meksūrdur ve bununla (9) berāber tef'ıl ve tefa'ul bāblarında müşeddeddir. Ve

if'ılāl bābında lām ya'nī (10) ḥarf-i aḥīr mükerrer olmağla idgām olunduğundan kesre zāhir olmaz. (11) Vezinleri ber-vech-i ātī 'ale't-tertib īrād olunur:

مفعّل Müf'ıl	مفعّل Mufa'ıl	مفاعّل Müfā'ıl	منفاعّل Munfa'ıl	مفتعل Müfta'ıl
متفعّل Mütefa'ıl	متفاعّل Mütefā'ıl	مفعّل Müf'ill	مستفعّل Müstef'ıl	

(12) İf'āl şığasının Fārisī ya'nī ḥurūf-ı uşūlden ḥarf-i evveli (13) yā olan māddeleriñ ism-i fā'illerinde bu yā vāv'a ḳalb olunur. Nite ki: (14) yūs'r'den müştakḳ olan īsār'ıñ ism-i fā'ili mūsir gelir. Ve 'ayını (15) yā olupta mā-ḳabli sākin olan ism-i fā'illerinde ḥarekesi mā-ḳabline (16) naḳl ile medd olunur ve vāv olur ise yā'ya ḳalb olunarak yine bu vecihle (17) mu'āmele edilir. İmāle'den mümīl ve i'ādeden mu'īd ve istifāde'den (18) müstefīd gibi.

140

(1) Ve 'ayını vāv yāḥūd yā olup mā-ḳabli meftūḥ olur ise (2) ikisi dahi elif'e ḳalb olunurlar: münḳād ve muḥtār gibi. Ve lām'ı vāv (3) olur ise yā'ya ḳalb ve yā gibi medd olunur: müftī, muḡnī, müsivī, (4) mesāvī, munkāzī, mütemennī, mütesāvī, müstefī gibi. Ve eğer (5) kelime muzāf olur ise ya'nī 'ayn ve lām'ı bir cinsten bulunur ise (6) if'āl, mufā'ale, infī'āl, ifti'āl, tefā'ul, istif'āl bāblarının ism-i (7) fā'illerinde idgām olunur.

(8) imdād'dan mümidd, müzāde'den müzādd, insidād'dan münsedd, (9) iştidād'dan müştedd, tezādūd'den mütezādd, istimdād'dan müstemidd gibi.

(10) İşbu mezīdun-fīḥ olan ism-i fā'il vezinlerinin 'ayn'ı meftūḥ (11) kılındıkta ism-i mef'ul olur ve āḥiri yāḥūd mā-ḳabli yā ise elif'e (12) tebdīl olunur. Müftī müftā, muktezī muktezā, mütemmenī mütemmenā, müfīd (13) mifād, müstefīd müstefād gibi. Böyle mütemmenā ve müsteḡnā gibi ism-i mef'ulleriñ (14) āḥirindeki elif'ler ḳā'ide-i 'Arabīye üzere yā ile yazılırlar. Faḳaṭ yukarıda (15) beyān ettiğimiz vecihle lisān-ı 'Oḡmānīde bunlar ekseriyyā elif ile (16) yazılır. Mezīdātta ism-i mef'ul şığası ism-i zamān ve ism-i mekān ile (17) müşterektir. Meşelā: mīm'in zammı ve rā'nın fethi ile muḥarrec lafzı (18) hem ism-i mef'ul hem ism-i zamān ve mekān olur ve ḳarīneleri ile fark (19) ve temyīz olunur.

(20) **Fā'ide:** Lisān-ı Fārisīde ba'zen عن قريب ann ḳarīb ve انشاء الله inşā Allāh gibi 'Arabī

141

(1) terkībler 'aynıyla isti'māl olunur. Faḳaṭ ba'zı ḥurūf yek-diğere muttaşıl (2) yazılır: عن قريب ann-ḳarīb ve انشاء الله inşā'allāh gibi. Lisān-ı Türkīde dahi böyle 'Arabī (3) terkībler kullanılır. Ez cümle inşā'allāh pek çok kullanılır. (4) Faḳaṭ temennī ve ārzū maḳāmında īrād olunur.

ZEYL-İ KİTĀB

FASL-I EVVEL

(5) Hemze'niñ imlâsı hakkında.

(6) (ء) işâreti 'Arabî kelimelerde kullanılır. Şöyle ki kelimelerin (7) vasa'tında vâkı' olan hemze sâkin oldukta eğer mâ-ķabli meftûh ise (8) elif ile yazılıp üzerine hemze işâreti vaz' olunur: me'mûr مأمور gibi. (9) Ve eğer meksûr ise bir dendân yazılıp kezâlik üzerine hemze konur: (10) bi'r بىر gibi. Ve eğer maẓmûn ise vâv yazılıp üzerine hemze konulur: (11) mü'min مؤمن gibi. Kelimeniñ vasa'tında müteħarrrik olduğu şürette mâ-ķabli maẓmûn (12) ise kezâlik vâv yazılıp üzerine hemze konur: su'âl سؤال , mü'eccil مؤجل gibi (13) ve eğer meftûh yâ meksûr yâhûd ħarf-i medd veya sâ'ir sâkin ħarf (14) olur ise bir dendân yazılıp üzerine hemze konur: se'ile سئلہ , fi'e فنه , (17) sâ'il سائل , ķā'il قائل , es'ile اسئلہ , mes'ul مسؤول gibi. mi'a مائه ve امارائه kelimeleri şāzzdır.

142

(1) Kelimeniñ āħirinde vâkı' olupta mâ-ķabli meftûh ise elif (2) ile yazılıp üzerine hemze vaz' olunur: menşe' منشأ ve melce' ملحأ gibi. (3) Eđer edevât-ı Türkiyyeden birine muttaşıl olur ise dendân yazılıp (4) üzerine hemze konur: münşî منشى , münşî'i منشىٰ gibi. Eđer mâ-ķabli sâkin (5) ise yalnız hemze işâreti yazılır: şey' شىء , cüzz' جزء gibi. Ama edevâtтан (6) birine muttaşıl olur ise dendân ile yazılır : şey'i شىئى , cüzz'ü جزئى , (7) şey'îڭ شىئىڭ , cüzz'üڭ جزئىڭ gibi. Faķať bedâ' بدأ lafzı elif ile ve bürü' برو lafzı (8) vâv ile yazılır. Ba'zen cüzz' cüzz'dahi böyle vâv ile kullanılır. (9) Lâkin bir şey'e muttaşıl oldukları ħâlde dendân ile yazılırlar: bede'i بدئى , (10) bür'i برئى gibi. Ekşeriyyâ şey' شىء lafzınıñ hemzesi telaffuzdan ve kitâbdan ıskâť (11) olunarak şey شى , şeyler شيلر , şeyden شيدن dênilir. (12) Terķîb-i izâfî ve terķîb-i vaşfî faşıllarında beyân olunduğu üzere (13) bu hemze işâreti ba'zı terākîb-i Fârisiyyede dahi isti'mâl olunur.

FAŞL-I ŞÂNÎ

(13) Mü'ekkide şıfatlarıñ emşile-i meşhûresi

(14) Apaçık, upuzun, apañsız, epeyü, çepçevre, (15) sipsivri, sapsarı, sapsağlam, dopdolu, kapkara, (16) kıpkırmızı, kıpkızıl, kupkuru, büsbütün, besbelli, bus-

143

(1) bulanık, basbayağı, tastamam, dosdoğru, kaskatı, kıs- (2) kıvrak, mosmor, masmavi, yusuvarlak, bambaşka, bom- (3) boş, bembeyâz, çamçârşü, hamĥalât, dimdik, simsiyâh, (4) sımsıkı, tamtakır, gömgök, yemyeşil, yamyassı. Şāzz olarak (5) çırcıplak ve sırsıklam râ ile gelmiştir. (Añsız)'ıñ kâfi nûn (6) gibi telaffuz olunduğundan pek çok zevât anı nûn ile yazarlar. (7) Ba'zen edât-ı te'ķide vaşl ve taĥfîf ile apansız آپانسز yazılır. (8) Lâkin fi'l-aşıl

zıkr ve yād ve feh̄m ma' nāsına olan (eñ) sağır kāf iledir. (9) Epeyü dahi ba' zen vaşl ve tahfîf ile بسبلو yazılır. Ekşeriyā (10) büsbütün ve ba' zen besbelli dahi muttaşıl olarak بستون ve بسبلو (11) yazılır. Ağır harekeli olan şıfatların sîn'i dahi ba' zen şād ile (12) yazılır: باص بياغی ve قيص قيوراق gibi.

FAŞL-I SÂLİŞ

(13) Maşâdir-i Türkiyye-i semâ' iyye hakkında.

Senâ'ı

Öpmek	Anmak	Êtmek	Ötmek	Ütmek
Açmak	Acımak	İçmek	Uçmak	Aramak
Ödemek	Erimek	Aramak	Êrmek	Örmek
(144)				
Üremek	Urmak	Ezmek	Azmak	Üzmek
Uzamak	Esmek	Eşmek	Aşmak	Üşmek
Üşümek	Asmak	Ağmak	Oğmak	Akmak
Okumak	Ekmek	Açmak	Öğmek	Elemek
Almak	Ölmek	Olmak	Ulumak	Emmek
Ummak	İnmek	Uymak	Uyumak	Bitmek
Biçmek	Budamak	Bürümek	Burmak	Bezmek
Bezemek	Büzmek	Pişmek	Boşamak	Basmak
Boğmak	Bakmak	Bıkmak	Bükmek	Bilmek
Bilemek	Bölmek	Bulmak	Bulamak	Batmak
Binmek	Bunamak	Büyümek	Boyamak	Tünmek
Türemek	Çürümek	Çizmek	Çözmek	Çakmak
Çıkmak	Çekmek	Çökmek	Çelmek	Çalmak
Caymak	Depmek	Ditmek	Dirmek	Diremek
Dürmek	Dizmek	Düzmek	Deşmek	Dişemek
Düşmek	Döşemek	Değmek	Dikmek	Dökmek
Dönmek	Delmek	Dilmek	Dilemek	Denemek
Dinmek	Seçmek	Sermek	Sürmek	Sürümek
Sezmek	Süzmek	Süsmek		Sökmek
	Silmek	Sinmek	Sönmek	Sevmek
145				
Şaşmak	Şişmek	Sapmak	Satmak	Saçmak
Sarmak	Sormak	Sızmak	Susmak	Sağmak

Sıġmak	Sıġamak	Soġumak	Sıkmak	Sokmak
Salmak	Solmak	Solumak	Sanmak	Sınamak
Sunmak	Savmak	Sıvamak	Saymak	Soymak
Tapmak	Tatmak	Tutmak	Taramak	Taşmak
Taşımak	Doġmak	Takmak	Tıkmak	Tıkamak
Dokumak	Tokmak	Dalmak	Dalamak	Dolmak
Dolamak	Tınmak	Dayamak	Doymak	
Kapmak	Kapamak	Koymak	Katmak	
Kaçmak	Kocamak	Kırmak	Kurmak	
Kurumak	Korumak	Kazmak	Kazımak	Kızmak
Kaşımak	Koşmak	Kasmak	Kısmak	Kusmak
Koġmak	Kakmak	Kokmak	Kalmak	Kılmak
Kanmak	Kanamak	Gitmek	Gütmek	Geçmek
Göçmek	Germek	Girmek	Görmek	
Gezmek	Kesmek	Küsmek	Gelmek	
Gülmek	Gömmek	Giymek	Vermek	Yapmak
Yetmek	Yatmak	Yutmak	Yedmek	Yermek
Yarmak	Yaramak	Yürümek	Yormak	Yüzmek

146

Yaşamak	Yaġmak	Yıġmak	Yakmak	Yıkmak	Yıkamak
Yenmek	Yalamak	Yummak	Yonmak	Yapmak	

Sülâsî

Abanmak	Apışmak	Oturmak	Utanmak	Acımak
Okşamak	Azıtmak	Örtmek	Ürkmek	İstemek
Eskimek	Esnemek	İşitmek	Eşelemek	Isırmak
İslamak	Usanmak	Aġırmak	Uġramak	Aġlamak
Öġürmek	Ekşimek	Onulmak	Ölçmek	
İlişmek	Ülüşmek	Unutmak	İncitmek	İnanmak
Avıtmak	Ayırmak	Eylemek	Oynamak	Uyanmak
Becermek	Badaşmak	Bırmak	Birikmek	Porsumak
Beslemek	Başarmak	Beñzemek	Beklemek	Çentimek
Bellemek	Buyurmak	Titremek	Tükürmek	
Çabalamak	Çarpmak	Çırmak	Çiğnemek	Çakmak
Çentmek	Çevirmek	Düşünmek	Diñlemek	Zıbmak
Süpürmek	Serpme	Silkmek	Sivişmek	Söylemek

Şımarmak	Sataşmak	Sıçramak	Sırıtmak	Sarsmak
Sarkmak	Saklamak	Sakınmak	Sallamak	Savaşmak
Sıyırmak	Dadanmak	Taratmak	Taslamak	Dağıtmak
Doğramak	Dokunmak	Damlamak	Koçunmak	Kudurmak

147

Kurtarmak	Kazanmak	Kağşamak	Kaşırmak	Kalkmak
Kamaşmak	Kalkmak	Kavramak	Kıvırmak	Kavışmak
Kayırmak	Kaynamak	Girmek	Geçinmek	Gerinmek
Gözükmek	Gözetmek	Gizlemek	Kösünmek	Kişnemek
Geçirmek	Kükremek	Güçenmek	Gülüştürmek	Küremek
Gevşemek	Gevelemek	Yıpramak	Yırtmak	Yormak
Yoğurmak	Yumşamak			

Rubā'ī

Ürpermek	Örselemek	Irgalamak	İrkilmek
Esirgemek	Aktarmak	Aksırmak	Eğrinmek
Öksürmek	İmrenmek	Ayartmak	Burukulmak
Püskürmek	Bağışlamak	Tütsünmek	
	Tasarlamak	Tasımlamak	Tekerlemek
Çıldırma	Çemrenmek	Dévşirmek	Sırtarmak
Sayıklamak	Tırmalamak	Tıksırmak	Davranmak
[...]	Kurcalamak	Kıskanmak	Kullanmak
Göndermek	Haykırmak	Yadırgamak	Yeltenmek
Yalvarmak	Yuvarlamak		

148

FAŞL-I RÂBİ'

(1) Fārisī emr-i hāzırlara dā'irdir.

(2) Fārisī emr-i hāzırlar ile ism-i mef'üllerden yapılan vaşf-ı (3) terkîblerden lisân-ı 'Oşmānīde müsta'mel olanların birer mişālî ber-vech-i (4) ātī tercümesiyle berāber tahrîr olunur:

Dil ārā muḥaffefi olan:

Gönül bezeyici

Hūn āşām:

Kan içici

Dil āver muḥaffefi :

Gönül getirici ya'nī cengāver ve cenk ehli

Dil āvîz muḥaffefi:

Gönül asıcı gibi ma'sūktan kināyedir.

Dil efrûz ve dil-fürûz:	Göñül parlaticı
Ferh-i efzâ ve ferh-fezâ:	Ferh artırıcı
Cihân âfrîn:	Cihânı yaradan
Fitne-engîz :	Fitne kaldıran
Dürûğ âmîz:	Yalan karışan
Edeb âmûz:	Edeb öğretten
Güher bâr:	Güher yağdıran
Ḳumâr bâz:	Ḳumâr oynayan
Pîrâye baḥş ve pîrâye baḥşâ:	Zînet bağışlayan ya'nî vâren
Dil-ber:	Göñül götüren
Dil-peżîr:	Maḳbûlu'l-ḳalb ve maṭbû' ve mergûb
Ḥöd-pesend:	Kendini beğenmiş olan
Paybend:	Ayağı bağlayan
Cihân peyrâ:	Cihânı tezyîn eden
Dûrbîn:	Uzağı gören
Deşt peymâ:	Ova ölçücü
Cihân-tâb:	Cihânı parlatan
Vazîfe ḥôr:	Vazîfe yeci
Ḥôş-gû:	Ḥôş söyleyici
Mevlid ḥôn:	Mevlid okuyucu
Cân-ḥırâş:	Cânı tırmalayan
Seḥer:	Seḥer vakti kalkıcı
Dil-dâr:	
149	
Ḳadr-dân:	Göñlü tutan
Dilrubâ:	Ḳadir bilici
Feryâd-res:	Göñül kapıcı
Meded-resân:	Feryâda erişen
Ḥâk-rûb:	Meded eriştiren
Dil-sâz:	Toprak süpüren
Serme-sâ:	Göñül yapıcı
Dil-sûz:	Serme süren
Dil-şiken:	Göñül yakıcı
Ḳadir-şinâs:	Göñül kırıcı
	Ḳadir anlayan

Cefā-keş:	Cefā çekici
Dil-küşā:	Göñül açıcı
Rû-māl:	Yüz süren
Medrese-nişîn:	Medresede oturan
Reh-nümā:	Yol gösteren
Dil-nevāz:	Göñül okşayıcı
Vakı'a-nivîs:	Vakı'a yazıcı

FAŞL-I HÂMİS

(1) Mü'enneş-i semâ'îler hakkındadır.

(2) Lisân-ı 'Arabîde mü'enneş-i semâ'î yetmiş yedi isimdir ve iki kısımdır. (3) Biri dâ'imâ mü'enneş i'tibâr olunur. Diğeriniñ tezkîr ve te'nîşi câ'iz (4) olur. Bunlardan lisân-ı 'Osmânîde az çok müsta'mel olanlar ber-vech-i (5) âtî kırk yedidir.

Dâ'imâ mü'enneş i'tibâr olunanlar:

Nefs	'Ayn	Üzn	Yed	Keff	Milḥ	Zeheb	Uşbu'
Zîrā'	Faḥz	Sāk	...	Ehil	Yemîn	Şimāl	Şems
Arz	Yenî'	Bi'r	Delv	Dār	Ke's	Ḥamr	Nār

150

Caḥîm	Cehennem	'Aḳreb	'Ankebût	'Aşā	Ḳavs	Dur'
Ḥarb	Feres	Na'l	Rîḥ	Şabā	Firdevs	

Tezkîr ve te'nîşi câ'iz olanlar:

'Unḳ	Lisân	Semā	Ḳazā	Sebîl	Ṭarîḳ	Silāḥ	Sikkîn	Ḥāl	Mesk
------	-------	------	------	-------	-------	-------	--------	-----	------

(1) Mü'enneş-i semâ'îlerde 'alâmet-i te'nîş muḳadder olup ḳā'ide-i 'Arabîyye (2) üzere taşgîrlerinde zâhir olur. Meşelâ: 'ayn göz ve üzn (3) kulak ma'nâsına olup muşaggarları عيينه ve اذينه ki gözceğiz ve (4) kulakcağız demektir.

BÂB-I SÂDİS

(5) Cem'-i mükesserler hakkındadır.

(6) **Şulâsî İsimlerin Cem'leri:** Harf-i evveli meftûḥ ve harf-i (7) şânîsi sâkin olan isimlerin cem'leri ekşeriyyâ zamm-ı fâ ile fû'ül (8) şîğası üzere gelir: semt sümût, ḳabr ḳubûr, faşl

füşül, (9) elf ülûf ve oda ma'nāsına beyt büyütl gibi ve ba'zen feth-i hemze (10) ile ef'āl şığası üzere gelir: şevb eşvāb ve şî'rde müsta'mel (11) olan beyit ebyāt gibi.

151

(1) Arz'ın cem'i arāzī gelir. Ve bābın cem'inde ebvāb ve tāt ile (2) cār cem'lerinde ticān ve cīrān dēnilir. Kavşın cem'i kısı gelir. (3) Aşlı kuvūs olup i'lāl olunarak kāf'ın ve sīn'ın kesreleri ve (4) yā-i müşeddede ile kısı olmuştur. Bahır'ın cem'i buhūr geldiği gibi (5) buhār ve ebhār dahi gelir. Yed'ın cem'i eydī ve cem'u'l-cem'i eyādī gelir. (6) Harf-i evveli meftūh ve harf-i şānisi mazmūm olan isimlerin cem'i (7) kesr-i fā ile fi'l şığası üzere gelir. Riel ricāl, sib' (8) sibā' gibi. Sā'ir şulāşī isimlerin cem'leri ekşeriyā feth-i hemze ile ef'āl (9) şığası üzere gelir. Sī'r es'ār, kufl akfāl, taraf (10) etrāf, ehad āhād, 'unķ a'nāk gibi. Bī'r'ın cem'inde kalb (11) ve taḥfīf ve medd ile ābār dēnilir. Kezālik re'y'ın cem'i dahi ārā gelir. (12) Dur'ın cem'i üç vecihle gelir. Ya'nī edrā' yāḥūd durū' ve rā'nın (13) zammıyla edru' dēnilir. Rīḥ'ın cem'inde dahi eryāḥ yāḥūd riyāḥ dēnilir. (14) Ūzn'ın cem'i a'nāk gibi gelir. Fakat hemze taḥfīf ve medd ile (15) āzān dēnilir.

Sulāşī'nin Mü'ennesleri

Müfred	belde	ni'met	rütbe	rakabe
Cem'	bilād	ni'am	rüteb	rikāb

152

(1) Āḥirinde 'alāmet-i te'nīs olarak elif-i maḥsūre yāḥūd elif-i (2) memdūde bulunan isimler:

Müfred	ünşā	şahrā
Cem'	ināş	şahārī

(3) Şahārī صحارى böyle yā ile yazılır ve yā ile okunur. Lākin elif ile (4) okunmak dahi cā'izdir. Kezālik da'vā دعوى ve fetvā فتوى lafızlarının cem'leri (5) دعاوى ve فتاوى gelir ve ikisinde dahi vāv'ın kesr ve fethi cā'iz (6) olur.

(7) Evvelinde mīm-i zā'id bulunan isimler:

Müfred	mekteb	ma'nā	mescid	mıştar
Cem'	mekātib	ma'ānī	mesācid	mesāṭir

(8) İkinci harften sonra elif-i zā'idesi olan isimler:

Müfred	zamān	Kitāb	su'āl
Cem'	ezmine	Kütüb	es'ile

(9) Ġazāl ve Ġulām'ın cem'leri Ġızlān ve Ġılmān gelmiştir.

(10) İkinci harften sonra yā ve yāhūd vāv-ı zā'idesi olan isimler:

Müfred	ṭarīk	ʿamūd
Cemʿ	turuk	aʿmide

(11) Zāmīr gibi bazı isimler zāmā'ir vezni üzerinde cemʿlenirler.

153

Mü'enneşler:

Müfred	mesʿele	mesʿāt
Cemʿ	Mesāʿil	mesāʿī

Kezālik mü'enneş:

Müfred	ʿimāme	risāle	ketībe	mezīt
Cemʿ	ʿamāʿim	resāʿil	ketāʿib	mezāyā

(1) Fāʿil vezninde olan isimlerin müzekker ve mü'enneşleri fevāʿil şīğası (2) üzere cemʿlenir. Cāmiʿ cevāmiʿ, ʿāṭifet ʿavāṭif, nāhiyye (3) nevāhiy gibi.

İki harf-i ziyāde olanlar:

Müfred	sulṭān	mektüb	miftāḥ	
Cemʿ	selāṭīn	mekātīb	mefātīḥ	

Rubāʿī isimlerin cemʿleri:

Müfred	kevkeb	Dirhem	uṣbuʿ
Cemʿ	kevākib	Derāhim	aṣābiʿ

Şıfat-ı müşebbehelerin cemʿ-i mükesserleri:

Şulāṣī

Müfred	şaʿb	cilf	ḥurr	baṭal
Cemʿ	şīʿāb	eclāf	aḥrār	ebṭāl

154

(1) Şeyḥin cemʿi şüyūḥ ve eşyāḥ ve zayıfın cemʿi zuyūf, ezyāf (2) ve zīfān dahi gelir. Baṭal vezninde olanlar dahi cemʿleri baʿzen (3) şīʿāb vezninde gelir: ḥasen, ḥisān gibi.

Zāʿid harfleri olanlar:

Müfred	cebān	şücāʿ	ʿacūz
--------	-------	-------	-------

Cem'	cübenā'	şic'ān	'acā'iz
-------------	---------	--------	---------

(4) Fay'il vezninde olanların cem'leri ba'zen fi'āl ve ba'zen ef'āl vezni (5) üzere gelir: ceyyid ciyād, meyyit emvāt gibi. Fa'il vezninde (6) olan sıfat-ı müşebbeheler lisān-ı 'Osmānīde keşīru'l-isti'māl olduğu halde (7) cem'leri muhtelif şîğalar üzere gelir:

Müfred	kerīm	şerīf	şidīk	marīz	naẓīr
Cem'	kirām	şürefā'	eşdikā'	merzā	nezā'ir

(8) Kerīmin cem'i küremā ve şerīfin cem'i eşrāf dahi gelir.

(9) Fa'ili ikinci harfiyle harf-i ahiri bir cinsten olduğu (10) hâlde eşdikā' vezni üzere cem'lendikte idgām ile ikisi bir harf (11) olup üzerine teşdīd konur: habīb ehibbā ve hālīl ahillā gibi. (12) Merzā vezninde dahi bu kâ'ide cārī olur: şetīt şettā gibi.

Müfred	aḥmer	aḥver	Ebyaz	ḥamrā'
Cem'	ḥumr	ḥūr	Bīz	ḥumr

155

Müfred	'atşān	'itşī
Cem'	'itāş	'utāş

(1) Sekrān ve keslān kelimelerinin cem'i sükkārā سكارى ve kesālā كسالى gelir.

Ḥatime

(2) Bālāda meşhūr olan emsile ekşeriyyet üzere müsta'mel olan (3) cem'-i mükesser şîğalarıdır. Lākin her māddeye muṭṭarid olarak gelmezler. (4) Ve bunlar bir kâ'ide-i muṭṭaride altına alınamazlar. İmdi lede'l-hāce (5) kütüb-i lügata mürāca'at olunmak lâzım gelir.

(6) Elḥamdulilāhi 'alā ḥaseni'l-ḥitām ve's-şalāti 'alā seyyidü'l-en'āmi ve 'alā ālihi (7) ve eşḥābihü'l-ikrām ve's-selām

Matba'a-i 'Āmire

KAYNAKÇA

Ahmet Cevdet Paşa, *Tertîb-i Cedîd-Kavâ'id-i Osmâniyye*, Dârü'l-hilâfetü'l-aliyye, H. 1317. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/>

Ahmet Cevdet Paşa, *Tertîb-i Cedîd- Kavâ'id-i Osmâniyye*. haz. Esra Karabacak, Ankara: Türk Dili Kurumu, 2007.

Akar, Ali, *Türk Dili Tarihi*. İstanbul: Ötüken, 2014.

Akar, Ali, “Türkçe-Arapça Arasındaki Sözcük İlişkileri”. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 2010: 9-16.

Al Sayady, Mariamme, “Arapçadan Türkçeye Anlam Farklılaşmasına Uğrayarak Geçen Kelimelerin Arapçayı Öğrenme Sürecindeki Türk Öğrencilerine Etkisi”. Yüksek Lisans Tezi. Mardin Artuklu Üniversitesi. 2020.

Altun, Hilal Oytun, “Türkiye Türkçesindeki Arapça Alıntı Kelimelerde Ünlü Uyumsuzlukları”. *Selçuklu Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2012: 56-71.

Ateş, Ahmet, Tahsin Yazıcı ve Nihad M. Çetin, *Arapça Dilbilgisi I*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1964.

Avcı, Yaşar, “Arapça Kökenli Osmanlıca Sözcükler”. Yüksek Lisans Tezi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2006.

Campbell, Lyle, *Historical Linguistics-An Introduction*. Cambridge: The MIT Press, 1999.

Çörtü, Mustafa Meral, *Arapça Dilbilgisi: Sarf*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019.

Dhari Al-Nejadi, Sarah, “Türkçe Sözlük’te (TDK) Yer Alan Arapça Kelimeler Üzerine Bir Anlam Bilimi İncelemesi”. Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi, 2021.

Ebu Muhammed Abdullah Cemaleddin bin Hişam el-Ensârî, *Katru'n-Nedâ ve Bellu's-Sedâ*. Mısır: Matbatu's-Saâde, 1966.

Enginün, İnci, *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.

Erdem, İlhan, “Konuşma Dili Açısından Arapça ve Farsça Alıntı Kelimelerin Bugünkü Durumu”. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 2013: 92-100.

Hannoud, Sawsan Abu, “Türkçe Sözlük’te “Ar.” (Arapça) Olarak Etiketlenen Madde Başlı Kelimelerdeki Anlam Değişimleri”. Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi, 2021.

İbn-i Mâlik, *Kavâ'idü'l-Esâsiyye li'l-Lugati'l-Arabiyyeti*. Beirut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, bilâ tarih.

Johanson, Lars, “The Structure of Turkish”. ed. Éva Ágnes Csató ve Lars Johanson. *The Turkic Languages*. London and Newyork: Routledge, 1998.

Kabave, Fahrudin, *Vazîfetu'l-Masdarî fi'l-İştikâki ve'l-Îrâbi*. Dâru'l-Rifâi'n-Neşri ve Dâru'l-Kalem, 2007.

Kerslake, Celia, “Ottoman Turkish”. ed. Éva Ágnes Csató ve Lars Johanson, *The Turkic Languages*, London and Newyork: Routledge, 1998.

Kılıç, Hulusi, “el-Kâmûsu'l-Muhît”. *İslam Ansiklopedisi*, c.24. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006: 287-288.

Küçük, İlknur, “Lisânu'l-‘Arab’dan (8.yy./14.yy.) Günümüze Arapça Kelimelerde Anlam Değişikliği”. Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi, 2018.

Lewis, Geoffrey, *Turkish Grammar*. Newyork: Oxford University Press, 2000.

Maksudoğlu, Mehmet, *Arapça Dilbilgisi*. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1969.

Millar, Robert McColl, *Trask's Historical Linguistics*. London and Newyork: Routledge, 2015.

Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercemesi*. haz. Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.

Özkan, Nevzat, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Dil Bilgisi (Kavâ'id) Kitapları*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2020.

Redhouse, James W., *A Turkish and English Lexicon*. Beirut: Librairie Du Liban, 1890.

Sağ, Zehra, “Farsça Üzerinden Türkçeye Alıntılanmış Arapça Menşeli Kelimeler”. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2019.

Sâmi, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Nadir Eserler Kitaplığı, 2015.

Salahî, Mehmed, *Kâmûs-ı Osmânî*. haz. Ali Birinci, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.

Steingass, F., *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. Beirut: 1892.

Şaş, Ali Kemal, “Türkçe Arapça İlişkileri Bağlamında Anlam Aktarması Yoluyla Oluşmuş Bitki Adları”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2020: 572-588.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.

Timurtaş, Faruk K., *Osmanlı Türkçesine Giriş*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1981.

